

MONARKIER

Et festskrift til Hendes Majestæt
Dronning Margrethe II

i anledning af hendes 50-års regeringsjubilæum den 14. januar 2022

Redigeret af Marianne Pade

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

Monarkier

Et festskrift til Hendes Majestæt
Dronning Margrethe II
i anledning af hendes 50-års regeringsjubilæum
den 14. januar 2022

Redigeret af Marianne Pade

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

© Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 2022

Grafisk tilrettelægning: Dan Eggers

Trykt i Danmark af Narayana Press

ISBN 978-87-7304-443-8

Forrige side:

Foto: Lars Svankjær/Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

Omslagsfoto: Kongernes Samling, Rosenborg Slot ©. Scepteret befinder sig i Skatkammeret på Rosenborg Slot.

Indhold

Forord 7

MARIANNE PADE

Hvorfor taler vi om monarkier? 9

KIM RYHOLT

At være kvindelig hersker i Oldtidens
Ægypten 17

MARIE-LOUISE NOSCH

Klæder skaber konger 31

VINCENT GABRIELSEN

Det europæiske monarkis grundlag 43

JENS CHRISTIAN MOESGAARD OG
JØRGEN STEEN JENSEN

Regenten på mønter – en 1000-årig
tradition 51

JØRGEN MØLLER, ANDREJ KOKKONEN &
ANDERS SUNDELL

Successionens stormfulde vande:
Om politisk stabilitet i europæiske monarkier,
1000-1800 61

DITLEV TAMM

Dantes *Monarki* 73

KAREN SKOVGAARD-PETERSEN

Margaretica 79

HELGE KRAGH

Kongen som symbol og realitet i
naturvidenskabens historie 89

GUNNER LIND

Danske kongers venskaber og monarkiets
funktion før og under enevælden, ca.
1600-1750 103

MARITA AKHØJ NIELSEN

Enevælden i en barokdigters spejl 113

LENE SCHØSLER

En kongedatters sprog 129

MOGENS PELT

Det græske monarki under Huset
Glücksborg 139

JES FABRICIUS MØLLER

Kongernes konge – Grundtvig som
monarkist 149

Forord

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab blev stiftet d. 13. november 1742 med kong Christian 6.s approbation; i 2022 kan Selskabet glæde sig over Hendes Majestæt Dronning Margrethe II.s protektion der understøtter os i arbejdet for at styrke videnskabens stilling i Danmark og fremme grundvidenskabelig forskning og tværvideenskabelig forståelse.

Vi er meget taknemmelige for den store interesse H.M. Dronningen altid har vist Videnskabernes Selskab, og det har derfor ligget Selskabet på hjerte at fejre sin protektor i anledning af 50-års regeringsjubilæet d. 14. januar 2022. I første omgang skete dette med et symposium om monarkier – om antikke og nyere monarkier, om deres former i statsretten, om monarker som patroner for kunst, litteratur og naturvidenskab, og om selve ordets historie. Symposiumet blev afholdt med Hendes Majestæts deltagelse d. 24. februar 2022, en dag der ellers ikke vil blive husket for det gode.

Det er med stor glæde at vi nu kan præsentere bogen *Monarkier. Et festskrift til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II* der er blevet til på baggrund af indlæggene ved jubilæumssymposiet. Den indeholder 14 artikler af danske forskere, og artiklernes emner er udvalgte med henblik på anledningen for udgivelsen og således at de afspejler både Videnskabernes Selskabs tværfaglige natur og – forhåbentligt – H.M. Dronningens interesser.

Artiklerne tager os fra det gamle Ægypten over Grækenland til de hellenistiske konger og de romerske kejsere. Vi lærer om traditionen for at afbilde regenter på mønter, om hvordan regler for arvefølge har påvirket stabiliteten i de europæiske monarkier, og om Dante Alighieris storslåede vision for et overnationalt monarki der kunne løse samtidens store politiske problemer – en vision fremsat mere end 700 år nogen tænkte på FN. Og naturligvis er der flere artikler der omhandler aspekter af det danske monarkis historie: én artikel analyserer den danske latindigter Erasmus Lætus' *Margaretica*, et nationalt epos om dronning Margrete 1. fra 1573. Vi hører om de danske konger som patroner for tidlig naturvidenskab, om venska-

bets funktion i det danske monarki før og under enevælden, og om barokdigteren Jens Steen Sehesteds forsøg på at influere forholdet til Christian 5. gennem sine digte. En analyse af Leonora Christinas franske selvbiografi fra 1673 viser – i modsætning til hvad tidligere forskere har hævdet – den danske kongedatter som en raffineret skribent på fransk. Bindets to sidste artikler drøfter det græske monarki under Huset Glücksborg og Grundtvigs vekslende holdninger til monarkiet. Endelig indledes bogen med en artikel om hvorfor vi i dag overhovedet på dansk anvender ordet 'monarki'. Det er således det lange perspektiv på monarkiets historie, fra bronzealder til i dag, der præsenteres, og det lange perspektiv er også videnskabens særkende.

På vegne af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

Marie-Louise Nosch, præsident & Marianne Pade, redaktør

Hvorfor taler vi om monarkier?

En sproghistorisk undersøgelse

AF MARIANNE PADE

Titlen på denne artikel vil sikkert undre mange, for det er vel selvindlysende at man taler om monarkier i en bog der hedder *Monarkier*, og som i øvrigt udkommer i anledning af Hendes Majestæt Dronningens regeringsjubilæum. Spørgsmålet går imidlertid på hvorfor vi bruger ordet på dansk, når vi taler kongedømme eller eneherredømme, dvs. styreformer med én regent. De fleste læsere vil vide at ordet kommer af det oldgræske *monos*, ene, og *arche*, styre, men hvorfor bruger vi denne oldgræske term? Selvom vi på dansk har mange ord der er lånt fra græsk, er det meget forskelligt, hvornår vi møder dem. Der er domæner hvor det formeligt flyder med græske låneord, fx medicin, hvor mange navne på sygdomme kommer fra græsk, såsom meningitis, polio, hepatitis eller psoriasis (medens anatomiske udtryk som regel kommer fra latin). Et andet område er forfatningslære, hvor vi møder ord som tyranni, oligarki, aristokrati – og så selvfølgelig monarki. Fælles for græske låneord på dansk er at de er kommet til os via latin, men de er faktisk kommet ind i latin på meget forskellige tidspunkter af dette sprogs lange historie, ligesom det latinske sprogs påvirkning af dansk kommer i bølger og skyldes mangeartede kulturelle strømninger. Jeg vil i det følgende først fortælle lidt mere generelt om græske og latinske låneord på dansk og derefter forsøge at følge termen *monarchia* fra Grækenland til Rom og fra antikken over middelalderen og den tidlige moderne periode til nutidens Danmark.

Græske og latinske låneord i dansk

I deres artikel i *Dansk Sproghistorie* om græske og latinske låneord på dansk skriver Johnny Christensen og Niels Grotum Sørensen om en sproglig hybrid vi kunne kalde 'græcolatin', netop fordi indflydelsen fra græsk i stort set samtlige tilfælde er gået via latin. Denne indflydelse kan spores meget langt tilbage, til senantikken eller den tidlige middelalder, hvor vi ser den første kontakt med Rom og med den kristne religion. Fra den periode har vi en mindre gruppe latinske låneord, såsom 'vin' (fra *vinum*) og 'mønt' (fra

moneta), men allerede her også eksempler på 'græcolatin', nemlig 'præst' (fra *presbyter* ← gr. *presbyteros*) og 'degn' (fra *diaconus* ← gr. *diakonos*). Disse ord afviger ikke fra dansk sprognorm i fonologi eller morfologi, og de findes som regel i lignende form i andre germanske sprog.

Siden den tidlige middelalder havde ingen lænere haft latin som modersmål, men det vedblev at være Vesteuropas foretrukne skriftsprog og blev brugt til såvel skøn- som faglitteratur og til administrative formål – og så var det naturligvis kirkens sprog. Ligesom andre sprog var latin i konstant udvikling, både hvad angår ordforråd og syntaks. Udviklinger i samfundet medførte udviklinger i sproget, og i højmiddelalderen ser man med universiteternes opståen at faggrene som jura, medicin og filosofi i stigende grad udvikler et teknisk fagsprog, på latin selvfølgelig, der også efterhånden bruges på folkesprogene, enten som låneord eller som kalker, dvs. analoge dannelser hvor det oprindelige ords enkeltdele oversættes. Vi har et eksempel på dansk i ordet 'tilfælde', der er en kalke af det tyske *Zufall*. Det tyske substantiv er igen dannet over det latinske *accidens* (participium af verbet *accidere*, der er sammensat af forstavelsen *ad* = 'zu/til' og *cadere* = 'fallen/falde') der i efter-klassisk latin blev brugt i filosofisk fagsprog for at gengive det græske *symbebēkos* som Aristoteles havde brugt som teknisk term om 'det tilfældige' (se Christensen & Sørensen 2018, s. 391-392).

Fra midten af 1300-tallet ser vi en ny intellektuel bevægelse med udspring i Italien, nemlig renaissancehumanismen, en bevægelse der i de følgende århundreder breder sig til resten af Europa og også ud over. Et centralt element i renaissancehumanismen er ønsket om at generobre antikkens kulturelle univers, først og fremmest det romerske, men i høj grad også det græske. Dette fører til forbløffende vellykkede bestræbelser på at udtrykke sig på et mere klassisk-klingende latin end det man havde brugt i middelalderen, og til en ny interesse for den græske kulturarv. Der kommer ny græske låneord ind i latin, fx *myrias*, fra det græske talord for 10.000. Ordet

bredte sig hurtigt til folkesprogene i betydningen 'mange' og på dansk kan vi også tale om 'myriader'. En del af sprogudviklingen i humanismens latin var også at eksisterende klassiske ord fik en ny betydning. Et berømt eksempel er verbet *traducere* der på antikt latin betyder 'at føre over'. I begyndelsen af 1400-tallet ville den indflydelsesrige humanist Leonardo Bruni forklare, hvordan han mente man burde oversætte korrekt, fra græsk til latin: man skulle føre den græske forfatter over i den latinske kultur. Han brugte bevidst verbet *traducere* som en metafor for denne 'overførsel', men hans sproglige nyskabelse blev en utrolig succes, og *traducere* blev hurtigt et helt normalt ord for at oversætte, selvom det aldrig havde været det i antikken, hvor man fx brugte verber som *vertere* eller *interpretari*. Fra humanistisk latin bredte udtrykket sig til de romanske sprog, jf. italiensk *tradurre* eller fransk *traduire*, og formentlig er det tyske *übersetzen* en kalke af *traducere*, hvorfra man på dansk har dannet ordet 'oversætte' (Ramminger 2015-16). Denne eftermiddelalderlige variant af latin kalder man ofte 'nylatin' eller, hvis der er tale om den tidlige del af perioden, 'humanistisk latin'.

Cicero og græsk filosofi i Rom

Den romerske forfatter Cicero (106-43 f.v.t.) får ofte æren for at have dannet et latinsk filosofisk fagsprog. Han præsenterede systematisk store dele af den græske filosofi i en romersk sammenhæng, først og fremmest i sine filosofiske dialoger, hvor han lod deltagerne fremføre de forskellige græske filosofiske skolers standpunkter. Til dette havde han brug for et teknisk filosofisk vokabular, der ikke i samme grad havde været i brug på latin før. Cicero oversatte også i et vist omfang græske værker til latin, men faktisk kan man sige at han i dialogerne nødvendigvis måtte oversætte betegnelserne for græske filosofiske begreber til latin. Han taler selv flere gange om sit syn på oversættelse. Han sammenligner et sted sin tilgang, når han talte om græsk filosofi, med den måde tidligere romerske digtere havde forholdt sig til deres græske modeller, fx. komediedigterne hvis værker er gendigtninger af græske komedier. Om dem siger Cicero at de ikke gengav de græske digteres ord, men meningen (ac. 1,3,10). I en anden berømt passage siger han om sig selv at han ikke gengav originalen »som en tolk men som en retoriker, med ord og vendinger der passer til den latinske sprognorm« (Om den bedste taler 14,3-6). I praksis brugte Cicero en række forskellige strategier, når han skulle gengive græsk filosofisk terminologi;

han fandt ækvivalerende latinske udtryk, han brugte græske termer der allerede var accepterede på latin, fx *tyrannus* 'tyran' og *tyrannis* 'tyranni', og han dannede nye låneord, fx *philosophia*, *idea*, *dialecticus* (Pade 2017 og 2021).

I denne sammenhæng er det imidlertid interessant at der er nogle låneord Cicero *ikke* dannede. I sit store filosofiske værk *Om staten* taler Cicero om forskellige forfatningsformer på måder der går tilbage til Platon og Aristoteles. Værket var ukendt i mange århundreder (se fig. 1) og blev først genopdaget i begyndelsen af 1800-tallet, men det var blevet udførligt diskuteret og refereret i kirkefaderen Augustins *Om Guds stad*, så Ciceros terminologi forblev velkendt. Cicero deler forfatningerne op i former hvor staten regeres enten af én, af få eller af mange, og hver styreform findes i en god og en dårlig variant. Den dårlige form for enkeltmandsvælde er tyranni, hvor Cicero bruger det accepterede græske låneord *tyrannis*, men om den gode form, kongedømmet, bruger han det latinske *regnum*, og ikke det græske *monarchia*. Som vi skal se, kommer det, ligesom *aristocratia*, *oligarchia* og *democratia*, først ind i latin langt senere (Pade 2021b).

Som sagt forblev Ciceros terminologi velkendt på grund af de lange passager hvor Augustin citerer *Om staten*, og da Cicero generelt blev anset som den højeste sproglige standard, har hans vægning ved at overtage den græske term *monarchia* givetvis haft en betydning i perioder hvor det ansås for vigtigt at imitere klassisk sprogbrug.

Monarchia i senantikken og i middelalderen

Der er faktisk i kirkefaderen Tertullians (ca. 160-225) skrifter at vi første gang møder ordet *monarchia* på latin, og da bruges det ikke om den verdslige styreform, men om den guddommelige magts enhed. Den tidlige romerske kirke var stærkt præget af den østlige, græksprogede kirke, så det er ikke mærkeligt at vi ser indflydelsen fra den græske oldkirke også i sproget. Denne brug af *monarchia* fortsætter længe, og vi finder ordet hos kristne forfattere som Laktants (midten af 200-tallet) og kirkefaderen Ambrosius (300-tallet). Vi skal helt op omkring år 400, før vi finder ordet brugt om politisk eneherre-dømme. Den tidligste tekst vi kender, hvor *monarchia* anvendes i denne betydning, bygger ikke overraskende på en græsk tekst: det drejer sig om kirkefaderen Hieronymus' *Chronicon* der delvist er en oversættelse af den græske forfatter Eusebs værk. Det tidligste eksempel på at *monarchia* bruges uafhængigt af en græsk kontekst er i den såkaldte

Ciceros *Staten* er kun med nød og næppe blevet overleveret til os. Værkets slutning, hvor én af hovedpersonerne i dialogen, Scipio, beskriver sin vision om livet efter døden, var meget beundret i senantikken. Stykket er kendt som *Somnium Scipionis*, ‘Scipios drøm’, og Makrobios, der levede i 300-tallet, skrev en kommentar til det som er blevet overleveret med selve Ciceroteksten som et appendiks. Alle værkets seks bøger overlevede romerrigets fald i et pergamenthåndskrift der blev opbevaret i Bobbioklostret i Norditalien, men der blev Ciceros tekst vasket af gang i løbet af 600-tallet, så at man kunne genbruge den dyre pergament til en kommentar til Augustins salmer. Håndskriftet blev dermed en såkaldt palimpsest. Det opbevares nu i Vatikanbiblioteket med signaturen *Vaticanus latinus 5757*, og det underste tekstlag, Ciceros *Staten*, er skrevet i en smuk uncialskrift fra det sene 300- eller tidlige 400-tal. Selvom man i mange århundreder søgte intenst efter Ciceros værk, var det først italieneren Angelo Mai, som netop var blevet præfekt på Vatikanbibliotket, der i 1819 opdagede hvad der gemte sig under Augustinkommentaren, og i 1822 publicerede han førsteudgaven af *Staten*. Det vi har af det oprindelige håndskrift med Ciceros værk, indeholder store dele af første og anden bog og lidt af tredje. Foto: Wikimedia Commons.

Historia Augusta (400-tallet, ThL VIII c. 1400-1401).

Vi finder *monarchia* = verdsligt eneherredømme i en del latinske middelalder tekster, inkl. danske, hvilket formentlig er en fortsættelse af den sprogbrug vi så i senantikken. Ordet bliver imidlertid særlig hyppigt i senmiddelalderen, hvilket må ses i sammenhæng med en ny interesse for græsk: I antikken havde mange dannede romere græsk som andetsprog, men denne tosprogethed forsvandt efter det vestromerske riges fald i slutningen af 400-tallet. I mange århundreder derefter er græsk, og med sproget hele den klassiske græske litteratur, i praksis ikke en aktiv del af det latinske Vestens kultur. Dette begynder at ændre sig i løbet af 1100-tallet hvor Vesteuropa ad forskellige veje får en række latinske oversættelser af græske videnskabelige og filosofiske værker. I denne sammenhæng er det specielt vigtigt at Aristoteles' *Nikomakæiske etik* og *Politikken* bliver oversat af henholdsvis Robert Grosseteste (d. 1253) og Vilhelm fra Moerbeke (c. 1215-1286). Modsat hvad Cicero gjorde i *Staten*, så transskriberer de begge alle tekniske termer, således at de fx bruger *monarchia* om det gode eneherredømme, hvor Cicero brugte *regnum*, og *tyrannis* om det dårlige, *aristocratia* om det gode fåmandsvælde og *oligarchia* om det dårlige, og *democratia* om den dårlige form for folkestyre! Herefter finder vi disse termer som en fast del af terminologien i statsteoretiske værker, som fx Dantes *De monarchia* som Ditlev Tamm skriver om andetsteds i denne bog.

Det er også i senmiddelalderen at *monarchia* begynder at bruges på folkesprogene. Dante er måske den første der bruger det på italiensk, og i 1374 oversætter Nicolas de Oresme *Politikken* til fransk. Nicolas følger Vilhelm, idet han transskriberer de græske tekniske termer – og giver dem franske endelser. Angiveligt har Oresme indført mere end 1.000 ord i fransk, hvoraf 30 % stadig er i brug. Fra Frankrig breder ordet sig til England, medens det i denne periode tilsyneladende hverken bruges på tysk eller dansk.

Monarchia i humanistisk latin

Som sagt opstod der i anden halvdel af 1300-tallet en ny variant af latin der havde det antikke latin som model – og udryddelsen af middelalderlige gloser og syntaks som projekt. Vi ser formentlig en manifestation af dette i en oversættelse af Platons *Staten* fra omkring 1400, lavet i et samarbejde mellem grækeren Manuel Chrysoloras og den italienske humanist Uberto Decembrio. De bruger ikke ordet *monarchia*, men taler i stedet om *reges*, konger.

Mens vi kun kan gætte om årsagen til valget af gloser i Platonoversættelsen, så ved vi at Leonardo Bruni (1370-1444), hvis rolle som sproglig fornyer jeg omtalte ovenfor, havde sat sig for at producere en latinsk tekst der ikke var 'halvt græsk', da han i 1416/17 nyoversatte den *Nikomakæiske etik*, for han havde i umisforståelige vendinger kritiseret Robert Grossetestes oversættelse for at være skrevet på barbarisk latin. Ligesom Cicero gengiver Bruni det græske *monarchia* med *regnum*, og afstår også ellers fra anvendelsen af transskriberede græske termer, lige bortset fra *tyrannis*, som også Cicero brugte. Helt det samme gør sig gældende, da han ca. 20 år senere genoversætter *Politikken*. Her bliver *monarchia* gengivet med *regia potestas*, 'den kongelige magt'. Og hvor de middelalderlige kommentarer til Aristoteles alle havde brugt oversættelsernes græske låneord, så ser vi at humanistiske Aristotelesoversættelser og -kommentarer efter Bruni altovervejende bruger hans terminologi: det gode eneherredømme er *regnum* eller *regia potestas*. Dog skal det bemærkes at de mere konservative universiteter, både i Italien og nord for Alperne, vedblev at bruge den fagterminologi som skolastikken havde udviklet i kommentarer til Aristoteles, og dermed også *monarchia*, *aristocratia* osv.

Hvis vi så bevæger os bort fra oversættelser og kommentarer, altså teksttyper der har tæt forbindelse til græske tekster, finder vi en tilsvarende tendens. Ordet *monarchia* anvendes faktisk ikke specielt hyppigt i humanistisk latin, og når det gør, er det ofte fordi der tales om himmelske monarkier (jf. afsnittet om '*Monarchia* i senantikken og i middelalderen' ovenfor), om græske forhold – eller om Dante hvis værker ofte blev diskuteret af 1400-tallets intellektuelle. Men også inden for det meget klassicerende humanistiske latin er der smagsretninger, og nogle forfattere er mere villige til at acceptere græske låneord end andre. En af dem der – under påberåbelse af den romerske sprogteoretiker Quintilian – mente at græske låneord berigede latin, var Guarino Veronese (1373-1460), og han bruger faktisk *monarchia* i ikke-græske sammenhænge, bl.a. om Cæsars eneherredømme (mine betragtninger her og i næste afsnit er baseret på søgninger i *Neulateinische Wortliste*'s digitale arkiv).

Monarchia i nylatin nord for Alperne

I løbet af 1400-tallet bredte renæssancehumanismen sig også nord for Alperne, og med den kom det nye mere klassisk-klingende latin. Tyske og andre nord-europæiske unge tog til Italien for at studere hos berømte humanistiske lærere som Guarino og italien-

Philip Melanchthon (1497-1560) på en gravering af Albrecht Dürer. Melanchthon blev allerede i 1521 professor i græsk på universitetet i Wittenberg. Som Luthers nære medarbejder var han hovedarkitekten bag reformationens uddannelsessystem og højt beundret af de mange danskere der rejste til Wittenberg for at studere hos ham. Under portrættet af Melanchthon ser vi på et felt der ligner en stentavle, årstallet 1526, nederst Dürers monogram og i midten sat som en indskrift med klassiske kapitæler et daktylisk distikon der både hylder den portrætterede og beklager kunstnernes begrænsninger:

Viventis potuit Durarius ora Philippi
 Mentem non potuit pingere docta manus
 'Her er det lykkedes Dürer at afbilde Philip livagtigt,
 Dog hans dygtige hånd kunne ej fange hans ånd.'

I Melanchthons latinske skrifter finder vi ordet *monarchia* brugt hundredevis af gange, i Brunis originale værker kun to, og i et af tilfældene taler han om Dantes *De monarchia*. Foto: Wikimedia Commons.

i løbet af 200-tallet, og først i en kristen kontekst. Ordet blev slået fast som en del af den latinske politiske terminologi gennem de højmiddelalderlige oversættelser af Aristoteles, men synes i nogen grad at være blevet undgået i humanistisk latin i 1400-tallets italienske renæssancehumanisme hvor mange forfægtede en sproglig purisme. Græske låneord, og dermed også *monarchia*, var derimod meget brugt i reformatorisk latin, inkl. dansk nylatin. Den forfinede nylatinske skriftkultur fik stor indflydelse på udviklingen af dansk som skriftsprog, og det var da også i den periode hvor vi ser danske latinskribenter bruge *monarchia*, at vi første gang ser ‘monarki’ på dansk.

Litteratur

Denne artikel bygger dels på en række danske, tyske og latinske ordbøger, dels på specialstudier af begrebs- og sproghistorisk art. Jeg har desuden haft adgang til *Neulateinsche Wortliste*'s digitale arkiv.

Ordbøger

- Blatt, Franz & Peter Terkelsen et al., (udg.): *Lexicon mediae latinitatis Danicae*, bd. 1-8, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 1987-2015.
- Grimm, Jakob & Wilhelm Grimm: *Das Deutsche Wörterbuch*, digital version Trier 2022 (<http://dwb.uni-trier.de/de/>).
- Gammeldansk Ordbog*: dækker perioden 1100-1515, hovedredaktører Merete K. Jørgensen og Marita Akhøj Nielsen, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2010- (<https://gammeldanskordbog.dk/>).
- Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)*, København 1881-1918; elektronisk udgave Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2017 (<https://kalkarsordbog.dk/>).
- Ordbog over det danske Sprog*, elektronisk udgave Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2005 (<https://ordnet.dk/ods/>).
- Ramminger, Johann: *Neulateinische Wortliste*, 2003- (www.neulatein.de).
- ThlL: *Thesaurus linguae Latinae*, Leipzig: Teubner et al. 1900- (elektronisk version München 2019- <http://publikationen.badw.de/de/thesaurus>).

Specialstudier

- Christensen, Johnny & Niels Grotum Sørensen: »Græsk og Latin«, i E. Hjort et al. (udg.), *Dansk sproghistorie* bd. 2, *Ord for ord for ord*; kap. 9. *Ord fra andre sprog*, Århus: Århus Universitetsforlag 2018, s. 387-399.

- Jensen, Minna Skafte (udg.): *A History of Nordic Neo-Latin Literature*, Odense: Odense Universitetsforlag 1996.
- Pade, Marianne: »Popular Government Revisited: New texts on Greek political history and their influence in fifteenth-century Italy«, i *Neulateinisches Jahrbuch* 19, 2017, s. 313-338.
- Pade, Marianne: »Il lessico politico europeo: dal latino alla lingua volgare«, i L. Schöslér & J. Härmä (udg.), *Bibliothèque de Linguistique Romane*, Strassburg: ELiPhi 2021a, s. 65-84.
- Pade, Marianne: »Niccolò Perotti«, i G. Claessens & F. Della Schiava (udg.), *Reading De Civitate Dei in Italy between the Fourteenth and the Fifteenth Century*, Lysa: Gent 2021b, s. 349-362.
- Ramminger, Johann: »Language change in humanist Latin: the case of traducere (to translate)«, i *Analecta Romana Instituti Danici* 40-41, 2015-2016, s. 35-62.
- Ramminger, Johann: »The Latin of the German reformation and the heritage of quattrocento humanism«, i *Analecta Romana Instituti Danici*, Supplementum LIV, 2020, s. 155-177.
- Zeeberg, Peter: »Latin«, i E. Hjort et al. (udg.), *Dansk sproghistorie* bd. 5, *Dansk i samspil*, kap. 19. *Andre sprog i Danmark*, Århus: Århus Universitetsforlag 2021, s. 197-220.

Jeg vil gerne takke min studerende, Kerthan Mahalingam, hvis speciale inspirerede mig til at skrive om det latinske ord monarchias historie.

At være kvindelig hersker i Oldtidens Ægypten

Hatshepsut, Nefertiti og Tawosret

AF KIM RYHOLT

Fænomenet kvindelige regenter og herskere er forholdvist sjældent igennem verdenshistorien, og de pågældende kvinder har typisk været genstand for betydelig forskning og fascination. Oldtidens Ægypten er ingen undertagelse, hvilket nok vil være de fleste læsere bekendt, og netop her finder vi nogen af historiens ældste eksempler. Der er skrevet mangt og meget om disse kvinder andetsteds, ofte i biografisk form, hvor kilderne tillader det. Nærværende bidrag vil i stedet forsøge at beskrive den kontekst, der muliggjorde kvinders rolle som regenter, samt at se på de processer, der førte tre kvinder fra Det ny Rige til magten, og på deres skæbner.

Fig. 1. Dronning Ankhesenpepy, afbildet som *Isis lactans*, ammer sin mindreårige søn, kong Pepy d. II. Statuette, ægyptisk alabast, 23. årh. f. Kr. Brooklyn Museum, 39.119. Charles Edwin Wilbour Fund. Foto: Brooklyn Museum. Public Domain.

Jeg vil derfor begynde med at fremhæve en omstændighed, der som udgangspunkt må have spillet en fundamental rolle; nemlig det faktum, at ægyptiske kvinder blev betragtet som myndige individer på lige fod med mænd. De kunne således besidde ejendom og disponere over den, hvilket gav dem en særlig status i forhold til deres medsøstre i flere af de omkringliggende kulturer. Det står eksempelvis i skarp kontrast til den senere græske kultur, hvor kvinder ikke kunne agere selvstændigt, men udelukkende igennem en mandlig værge, så som en far eller en bror.

Den ældste kendte kvindelige regent finder vi allerede i arkaisk tid, ganske kort efter historiens begyndelse. Der er tale om en dronning ved navn Merneith, som levede i begyndelsen af det 30. årh. f.v.t., dvs. for næsten præcis 5000 år siden. Hun var mor til kong Dewen, og, eftersom hun fungerede som regent igennem en årrække, formodes det, at han var mindreårig ved sin tronbestigelse. Dewen regerede samlet i mere end 40 år og lod sin mor begrave blandt kongerne på gravpladsen Umm el-Qa'ab i Abydos. Et andet eksempel finder vi i Det gamle Rige, dvs. pyramidetiden, hvor dronning Ankhesenpepy d. II regerede på vegne af sin mindreårige søn Pepy d. II omkring 2275 f.v.t. (fig. 1). Ankhesenpepy blev begravet i en pyramide opført ved siden af hendes mand Pepy d. Is store gravanlæg.

Det er imidlertid ikke de kvinder, der blot fungerede som regenter, som her skal undersøges. Jeg vil i stedet fokusere på en gruppe kvinder, der gik et skridt videre og anlagde den traditionelle ægyptiske kongetitulatur og tiltog sig andre kongelige privilegier. De regerede således formelt som en slags kvindelige konger i den forstand, at de benyttede præcis de samme titler og regaler som de mandlige herskere. Det skal her bemærkes, at ægypterne ikke brugte titlen 'dronning' om de kvindelige herskere, sådan som vi gør i dag, ej heller hvis de tidligere havde været dronninger.¹ Da det danske begreb er ambivalent, idet det kan betegne både en konges hustru og en kvindelig monark, har jeg i stedet valgt at benytte det mere neutrale begreb 'hersker'.

Fig. 2. Hatshepsut afbildet som ægyptisk hersker. Billedet bedrager hvad angår hendes skæbne; statuens tilsyneladende velbevarede tilstand er nemlig resultatet af moderne restaurering. Tuthmosis d. III gav ordre til at fjerne ethvert minde om Hatshepsut og i dette tilfælde fik hun sin pande og sit ansigt slået i stykker, før hovedet blev hugget af og statuen blev begravet. The Metropolitan Museum of Art, 29.3.2. Rogers Fund, 1929. Foto: The Metropolitan Museum of Art. Public Domain.

Mere specifikt vil jeg se nærmere på tre kvinder fra Det ny Rige, da vi i deres tilfælde har en række interessante kilder til rådighed.² Det ny Rige begyndte ca. 1550 f.v.t., hvor det lykkedes kong Ahmose fra Theben at slå den sidste af de såkaldte Hyksos konger i den nordlige del af landet. Efter at have været delt i mere end 200 år, var Ægypten nu atter et samlet rige. I kølvandet på flere generationers konflikt og krigsførelse var der for første gang blevet opbygget en omfattende professionel hær i Ægypten. Denne hær blev nu sendt på ekspeditioner både i nord og syd, dvs. ind i Levanten og Nubien, hvor den viste sig bystater og landsbysamfund langt overlegen. Enorme områder blev underlagt Ægypten og de mange vasaller måtte betale fyrstelige tributter. Det ny Rige er således en imperietid, og de store ressourcer, kongerne havde til rådighed, danner grundlaget for et omfattende kildemateriale, akkurat som vi kender det fra Roms storhedstid.

Med denne korte indledning er det tid til at introducere de tre kvinder: Hatshepsut, Nefertiti og Tawosret.

Hatshepsut

Hatshepsut (fig. 2) blev født omk. 1500 f.v.t. Hun var datter til kong Tuthmosis d. I, der opnåede et stort renommé gennem sin udvidelse af det ægyptiske imperium. Hans søn og efterfølger af samme navn var Tuthmosis d. II. Han var Hatshepsuts halvbror, og hun blev valgt til hans primære dronning. De skulle dog ikke få meget tid sammen, da Tuthmosis døde efter blot at have regeret nogle få år. Udover den unge enkedronning Hatshepsut efterlod han sig to mindreårige børn; en datter ved navn Nofrure, som Hatshepsut var mor til, og en søn af samme navn, Tuthmosis d. III, hvis mor var en lavere-rangerende dronning.

Den mindreårige Tuthmosis d. III blev udråbt til konge straks efter sin fars død, men den reelle magt lå hos Hatshepsut, hans stedmor, der fungerede som landets regent på hans vegne. Om denne politiske realitet beretter bl.a. Ineni, der var ansvarlig for de kongelige byggeprojekter, herunder den første kongegrav i den nu så berømte Kongernes Dal.

Hans søn (dvs. Tuthmosis d. IIs søn, Tuthmosis d. III) overtog hans rolle som konge over De To Lande. Han (dvs. Tuthmosis d. III) herskede på tronen af den der havde avlet ham (dvs. hans far, Tuthmosis d. II), mens hans søster, gudestruen Hatshepsut, sørgede for landet, og De To Lande fulgte hendes planer (dvs. tjente hende).³

Hatshepsut fungerede som regent for den mindreårige konge igennem seks år. Herpå besluttede hun at lade sig officielt udråbe til hersker, side om side med Tuthmosis. Hun anlagde hele den ægyptiske kongetitulatur, dvs. de fem kongetitler og navne, der blev benyttet på den tid, og udadtil var der ingen forskel på de to herskeres status (fig. 7). I en direkte afspejling af det faktum, at hun reelt havde regeret i seks år, valgte hun at lade sin regeringstid begynde med år 7.⁴

Hatshepsut begyndte straks opførelsen af en kongegrav og et stort imponerende tempel for sin gravkult, der blev fuldendt i løbet af 15 år (fig. 3). Hun opførte også store monumenter for guden Amon, frem for alt i forbindelse med hans hovedtempel i Karnak. Disse omfatter bl.a. et smukt nyt allerhelligste (fig. 4), dvs. den bygning, hvori den levende gud tog bolig, typisk inde bagerst i templet, samt to par enorme obelisker (fig. 5).

Fig. 3. Hatshepsuts dødetempel i Deir el-Bahri på Thebens vestbred; templet ses i forgrunden og de thebanske bjerge i baggrunden. Foto: Caroline Reeves. Wellcome collection. Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Fig. 4. Allerhelligste for Amon i Karnaktemplet. Karnak Open Air Museum. Foto: Olaf Tausch. Wikimedia. Creative Commons Attribution 4.0 Unported.

En af de særlig interessante omstændigheder ved Hatshepsuts tronbestigelse er, at hun iværksatte en strategi for at legitimere det usædvanlige skridt at gøre sig selv til officiel medregent. Den gik frem for alt ud på at knytte hende til såvel hendes berømte far, Tuthmosis d. I, som guden Amon. Som et element i hendes propaganda forfattedes der bl.a. en fødselslegende, hvor Amon og Tuthmosis d. I smeltes sammen til én skikkelse. Det berettes, at Amon begærede Hatshepsuts mor og derfor forvandlede sig til hendes far. Dette gav Amon adgang til ægtesengen, hvor Hatshepsuts mor ikke blot fandt stor glæde i hans fremtoning og præstation, men også havde den lykke straks at blive gravid; således Hatshepsuts guddommelige undfangelse. Dette skal naturligvis ikke forstås sådan, at Amon blev betragtet som en bedrager, eller at episoden udgjorde et overgreb, hvilket jo er nærliggende med moderne øjne. Tværtom *er* Amon faktisk Hatshepsuts far, Tuthmosis d. I, under dette forløb.

Der skulle dog mere end et guddommeligt ophav til forklare, hvordan Hatshepsut endte som konge.

Hun fik derfor opført en række monumentale afbildninger og tekster, hvor Tuthmosis d. I og Amon direkte præsenterer hende som konge af Ægypten (fig. 5 og 6). Tuthmosis og Amon afbildes hver især siddende på en trone, mens de lægger deres hænder på Hatshepsut, hvilket udtrykker deres valg og støtte. Hatshepsut selv enten står eller knæler foran, mens hun ser ud imod et imaginært publikum. Der er dog en vigtig forskel i de to fremstillinger; Tuthmosis afbildes nemlig som dødeguden Osiris, dvs. som afdød, hvilket afspejler den virkelighed, da han døde omkring et årti før hendes tronbestigelse. En anden interessant detalje ved denne fremstilling er, at den ignorerer det faktum, at Tuthmosis d. I i første omgang blev efterfulgt af sin søn, den kort-regerende Tuthmosis d. II, som Hatshepsut jo endog havde været gift med. Han blev tilsyneladende anset for irrelevant i denne sammenhæng.

Ydermere er det bemærkelsesværdigt, at postulatet om Tuthmosis d. Is og Amons valg af Hatshepsut åbenbart ikke blev set som tilstrækkeligt i sig selv. Der

Fig. 5. Guden Amon udnævner Hatshepsut til Hersker. Scene på toppen af Hatshepsuts væltede obelisk i Karnak. Amons gudebillede blev hugget bort under Akhenaten, men er senere repareret. Foto: Hannah Pethen. Wikimedia. Creative Commons Attribution-Share Alike 2.0 Generic.

Fig. 6. Kong Tuthmosis d. I (til venstre) udnævner sin datter Hatshepsut til hersker foran hoffet (til højre) og giver iflg. hieroglyfskriften ordre om dødsstraf til alle, der måtte modsætte sig hendes styre. Hele denne tekst, samt afbildningen af Hatshepsut foran kongen, blev hugget bort under Tuthmosis d. III. Fra templet i Deir el-Bahri. Tegning: E. Naville, *The Temple of Deir el Bahari* (London, 1898), planche LXI.

Fig. 7. Hatshepsut (nederst til højre) og Tuthmosis d. III (øverst til venstre) er afbildet som jævnbyrdige herskere på knæ foran Amon og andre guder. Ritualsscener på Røde Kapel i Karnak. Foto: Kim Ryholt.

skulle skrappere midler i brug for at sikre opbakning og forhindre opposition. Således lader hun sin far udtale følgende i én af sine monumentale indskrifter:

Den, der vil hylde hende, skal leve. Den, der vil tale ondt og blasfemisk om hendes majestæt, skal dø!

Og en gang til, med lidt andre ord og lidt mere udførligt:

Hvad angår enhver person, som vil elske hende i sit hjerte og hylde hende hver dag, han skal stråle og trives overordentligt. Men hvad angår enhver person, som vil tale imod hendes majestæts navn, gud vil øjeblikkeligt beslutte hans død!

Der bliver ikke lagt fingre imellem her. Det er den berømte kong Tuthmosis d. Is og guden Amøns ønske, at Hatshepsut skulle være landets officielle hersker, og den, der ikke vil anerkende dette, skal lide døden. Dette er en direkte trussel om dødsstraf for dem, der måtte udtrykke eller direkte udøve opposition. Det er naturligvis intet tilfælde, at begge de citerede passager fremhæver Hatshepsuts guddommelighed, 'hendes majestæt', netop når der er tale om dissidens.

Når det blev anset for nødvendigt at gribe til så drastiske midler, må det formodes, at der enten var en forventning om, at hendes tronbestigelse kunne føre til opposition i magtfulde kredse, eller at der allerede eksisterede kræfter, der ønskede andre forhold. Til sammenligning er der adskillige veldokumenterede eksempler fra ptolemæertidens Ægypten, der viser hvorledes eliten kunne modarbejde kvindelige herskere med blodige borgerkrige til følge. Der er altså god grund til at antage, at den fremsatte trussel imod opposition i forhold til Hatshepsuts styre blev taget særdeles alvorligt.

Hatshepsuts unge medregent og stedsøn Tuthmosis d. III nævnes ikke direkte i forbindelse med de førømtalte tekster og afbildninger, men der er intet, der tyder på, at hun på noget tidspunkt forsøgte at frastøde ham. Tværtom optræder han på de fleste af hendes monumenter, hvor de oftest afbildes som jævnbyrdige konger. Dette ses f.eks. i forbindelse med det førømtalte allerhelligste (fig. 7). Deres fælles regeringstid kom til at vare mere end tyve år; først knap syv år, hvor Hatshepsut fungerede som regent på Tuthmosis' vegne, og derpå knap femten år, hvor hun optrådte som hans officielle medregent. Der er desværre ingen kilder, der kaster lys på deres personlige forhold, men det behøver ikke at have væ-

ret særligt tæt. Snarere har Tuthmosis nok fungeret som et vigtigt middel til hendes magtudøvelse i den forstand, at han som søn til Tuthmosis d. II var den legitime tronarving og den omstændighed vil have været velkendt. Dette betyder, at selv hvis hun skulle have haft et ønske om at fjerne ham og overtage hele magten, ville det nok have været et skridt for langt og forbundet med store risici.

En omstændighed, der kunne tyde på, at deres forhold ikke har været synderlig godt eller i alle fald endte skidt, er det faktum, at Tuthmosis d. III beordrede en systematisk udslettelse af Hatshepsuts minde, efter hun ikke længere var ved magten. Dette var et omfattende projekt, hvor der blev sendt stenhuggere ud til templer i hele landet for at bortmejsle hendes navne, slå hendes statuer i stykker og tilintetgøre ethvert vidnesbyrd om hendes eksistens (fig. 5 og 6). De nærmere omstændigheder er stadig ukendte og vi ved ikke meget om Hatshepsuts sidste tid som medregent. Det skorter dog ikke på spekulationer herom. Eksempelvis kan den nu voksne Tuthmosis have besluttet, at han ikke længere ønskede at dele magten med sin stedmor og derfor have afsat hende, men hun kan også være død under helt naturlige omstændigheder.

Nefertiti

Den næste kvindelig hersker vi skal se på er Nefertiti (fig. 8), der regerede ca. 1335 f.v.t., omk. 125 år efter Hatshepsut. Nefertiti var den primære dronning til en af de mest bemærkelsesværdige ægyptiske konger, nemlig Akhenaten, der for første gang i verdenshistorien indførte en slags monoteisme som statsreligion. Der er skrevet voldsomt meget om både Akhenaten og Nefertiti gennem tiden. Det skal her blot fremhæves, at det synes at være en direkte konsekvens af kongens nye religion, at Nefertiti ender som officiel medregent og til sidst som enehersker.

Akhenaten valgte at fokusere på én gud, nemlig solen som han tilbad under navnet Aten, der betyder 'solskiven'. Rigets hovedstad var fortsat Theben og her opførte kongen tidligt i sin regering et stort tempel for Aten. Han gav samtidigt ordre til at forfølge Amon, der havde været den vigtigste gud siden begyndelsen på Det ny Rige, og hans navne og afbildninger blev søgt udslettet med samme iver som Tuthmosis d. III havde forfulgt Hatshepsuts minde (fig. 5). Denne kontrast mellem Aten og Amon gav dog anledning til et problem, da Theben var ikke blot rigets primære kongeresidens, men også havde

været Amons hovedsæde i flere århundreder. Akhenaten valgte derfor at forlade Theben og opføre en helt ny hovedstad med templer for Aten i et jomfrueligt område, hvor der ikke tidligere havde været tilbedt andre guder, nemlig Amarna eller Akhetaten som byen hed i oldtiden.

Nu forholder det sig sådan, at en konges primære opgave var rollen som ypperstepræst. Det var kun kongen, der kunne varetage denne rolle i de mange templer, og da dette var en umulig opgave med de tre gudstjenester om dagen i hvert tempel, fungerede en lang række præster som kongens stedfortrædere i dagligdagen. I denne sammenhæng var de ikke længere privatpersoner, men blev midlertidigt forvandlet til kongen gennem et ritual, lidt i samme stil som Amon forvandlede sig til Tuthmosis d. I i Hatshepsuts fødselslegende. Der er derfor, at der kun ses afbildninger af konger, der ofrer til guderne eller udfører andre ritualer i de mange tempelruiner; flere end 100.000 sådanne afbildninger overlevet tidens tand. Kongerne optrådte dog som ypperstepræster i det omfang, det var muligt, og de prioriterede de guder og begivenheder, de fandt mest vigtige.

I Akhenatens tilfælde var hans nye religion naturligvis særlig vigtig, og han valgte også at inddrage sin dronning, Nefertiti, der fik lov at optræde ved hans side i forbindelse med de rituelle handlinger (fig. 9). Et særligt stort tempel blev opført for Aten i den nye hovedstad og her beordrede kongen det helt usædvanlige, at der slet ikke måtte finde gudstjeneste sted, hvis han ikke personligt havde mulighed for at udføre den. Dette var et brud med den praksis, at andre præster udførte rollen på kongens vegne, og det må have lagt beslag på næsten al kongens tid, hvis han rent faktisk udførte alle de daglige ritualer. Netop dette er nok grunden til at han ikke længere fungerede som ypperstepræst for Aten i Theben, men det kunne ikke komme på tale at lukke templet dernede. Ansvaret blev derfor overdraget til Nefertiti, der allerede havde erfaring dermed. Dette betød, at hun reelt udførte en kongelig opgave, og efter et stykke tid valgte Akhenaten at tage skridtet fuldt ud og udnævne hende til medregent. Ægypten havde nu igen to herskere, en mand og en kvinde: Akhenaten, der varetog gudstjenesten i Amarna, og Nefertiti, der varetog den i Theben.⁵ Forholdene var dog noget mere usædvanlige, end de havde været under Tuthmosis d. III og Hatshepsut. Nefertiti ønskede at have en kvindelig ledsager ved sin side i forbindelse med gudstjenesten, akkurat som sin mand, og valget faldt på hendes ældste datter, prinsesse Meritaten (fig. 9). Det, at to kvinder varetog

de kongelige ritualer var bemærkelsesværdigt nok i sig selv, men Nefertiti tog et yderligere skridt, da hun blev udnævnt til medregent. Nu da hun var 'konge' valgte hun nemlig at gøre Meritaten til sin dronning, således at de udgjorde et officielt par!

Akhenaten og Nefertitis fælles regeringstid blev kortvarig. Ved sin død efterlod Akhenaten sig en mindreårig søn, nemlig Tutankhaten, der senere skulle skifte navn til Tutankhamon. Nefertiti blev imidlertid ved magten, men hendes tid som eneherker kom heller ikke til at vare længe. Hendes samlede regeringstid antages at have været mindre end tre år. Der har været spekuleret meget i omstændighederne vedrørende både Akhenaten og Nefertitis bortgang, men som det også var tilfældet med Hatshepsut, ved vi desværre meget lidt derom. Der kan dog næppe være i tvivl om, at også Nefertiti faldt i unåde. Ikke blot blev mindet om både hende og Akhenaten senere udslettet, hun opnåede ikke engang at blive begravet efter sin død. Det fremgår med tydelighed af den omstændighed, at Tutankhamon senere blev begravet med store dele af hendes gravgods, hvilket viser, at det forblev i det kongelige skatkammer og altså ikke kom i brug efter hendes død (fig. 10). Tutankhamon selv var omk. 9 år gammel, da han blev konge, og han har derfor været omk. 7-8 år da hans far døde og Nefertiti blev eneherker.

Tawosret

Den sidste kvinde, vi skal se på, er Tawosret. Hun er nok stort set ukendt i offentligheden, men har længe været kendt indenfor forskningen og har fået fornyet opmærksomhed i de senere år, hvor flere spændende kilder er blevet publicerede.

Tawosret var den primære dronning til kong Seti d. II, en af Ramses d. IIs mange børnebarn, der regerede i knap seks år omk. 1200 f.v.t. (fig. 11). Hans korte regeringstid var præget af en magtkamp, hvor en modkonge igennem flere år kontrollerede den sydlige del af Ægypten samt Nubien. Det lykkedes Seti d. II at generobre de tabte dele af riget, men han døde kort tid efter og efterlod en mindreårig søn, Siptah, hvis mor var en lavere-rangerende dronning. Tawosret blev nu regent på vegne af sin stedsøn, akkurat som Hatshepsut var blevet det omk. 300 år tidligere, men der var en vigtig forskel. Denne gang var der nemlig en tredje part med i landets officielle ledelse, en skatmester med det udenlandske navn Baya. De tre udgjorde et slags triumvirat, og i en direkte afspejling af denne politiske realitet blev der på samme tid

Fig. 8. Dronning Nefertitis berømte buste. Ägyptisches Museum Berlin, 23100. Arkadiy Etumyan. Wikimedia. Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 Unported.

Fig. 10. Tutankhamun blev begravet med en gruppe gravgods, der oprindeligt var tiltænkt Nefertitis begravelse, men som han overtog efter hendes fald. Den forgyldte statue, der ikke bærer nogen indskrift, har tydelige bryster og formodes derfor at have afbildet Nefertiti. Cairo Museum, JE 60711. Foto: Alfred Molon.

Fig. 9. Kong Akhenaten tilbeder solskiven Aten med dronning Nefertiti og datteren, prinsesse Meritaten. Balustrade fra Amarna. Cairo Museum, JE 87300. Foto: Kim Ryholt.

Fig. 11. Afbildning af dronning Tawosret sammen med sin mand, kong Seti d. II, på et sølvarmbånd fundet i Kongernes Dal. Cairo Museum, JE 39688. Tegning: T.M. Davis et al., *The Tomb of Siptah* (London, 1908), unnummeret planche.

påbegyndt opførelsen af tre grave, en til dem hver, i Kongernes Dal.

Det gik dog tydeligvis ikke helt som planlagt. Efter nogle år blev Baya erklæret statsfjende og henrettet på kongens ordre. Vi har ingen oplysninger om hvorfor, men det er nærliggende at antage, at der er tale om en kamp om magt og indflydelse. Kong Siptah selv døde et års tid senere under ukendte omstændigheder. Tawosret besluttede nu egenhændigt at overtage hele magten og lod sig udråbe til landets hersker. Det blev tredje og sidste gang, at en kvinde officielt regerede landet i løbet af Det ny Rige.

Ved sin tronbestigelse valgte Tawosret, akkurat som Hatshepsut, at fremhæve det faktum, at hun reelt havde fungeret som regent på en anden konges vegne igennem flere år. Da Siptah havde regeret i ca. seks år ved sin død, valgte hun altså ligeledes at begynde sin regeringstid med år 7 og lagde dermed hans regeringstid ind under sin egen. Hun nåede dog blot at regere et par år, før en mand ved navn Sethnakhte tog magten fra hende og udråbte sig til konge. Disse begivenheder beskrives af hans søn, Ramses d. III, der interessant nok fuldstændigt ignorerer både Siptah og Tawosret. I stedet fortæller han blot, at landet havde været regeret af en syrer, hvilket henviser til Baya, til trods for at Baya jo var blevet henrettet flere år tidligere. Dette er næppe noget tilfælde. Sethnakhte tog magten ved et kup, og det har formodentligt været anset for mere effektivt at hævde, at han reddede landet fra en mand af fremmed herkomst, end at fokusere på en mindreårig konge og en enkedronning. Sethnakhte tog ikke blot magten fra Tawosret, men overtog også hendes kongegrav i Kongernes Dal, hvor teksterne blev behørigt ændrede, så de passede til dens nye ejer. Grundet de historiske omstændigheder er det ikke nogen overraskelse, at hun ikke fik en kongelige begravelse, og det synes overvejende sandsynligt, at hun led en voldsom skæbne.

Konklusioner

Det er nu tid til at foretage nogle samlede observationer vedrørende de tre kvindelige herskere fra Det ny Rige. Det kan umiddelbart bemærkes, at der er flere fællestræk. For de første er Hatshepsut, Nefertiti og Tawosret er dronninger og ikke blot det; de er de primære dronninger, hvilket betyder, at andre dronninger vil have haft en lavere status. Dette kan forklare, hvorfor det er stedmodrene Hatshepsut og Tawosret, der fungerer som regenter for Tuthmosis d. III og Siptah, og ikke deres faktiske mødre.

Et andet fællestræk er, at hver af dem er forbundet med konger, der ikke havde voksne sønner; Tuthmosis d. III, Tutankhamon og Siptah var alle mindreårige, da disse kvinder overtog magten.

Vi ser også, at de tre dronninger træder gradvist ind i rollen som herskere. Både Hatshepsut og Tawosret tjente først som regenter på de mindreårige kongers vegne, mens Nefertiti oprindeligt deltog i Akhenatens rolle som ypperstepræst og senere selvstændigt varetog denne funktion, først som dronning og derpå som medregent.

Endeligt ser vi, at det blev forsøgt at udslutte mindet om alle tre kvinder efter deres død og at skrive dem helt ud ad historien.

Der er også visse forskelle. Nefertiti blev medregent allerede under sin mand og fortsatte som eneherker efter hans død. Hun regerede altså ikke på Tutankhamons vegne, i hvert tilfælde ikke direkte; han blev først konge efter hendes bortgang. Hvad angår Hatshepsut og Tawosret, lod førstnævnte lod sig senere udnævne til Tuthmosis d. III's kongelige medregent, men have aldrig en selvstændig regering. Tawosret lod sig derimod først udnævne til hersker efter Siptahs død. Det var altså kun Nefertiti og Tawosret, der skulle opleve at fungere som selvstændige herskere, og i begge tilfælde holdt denne situation højst et par år før de blev fjernet fra magten.

Afslutningsvis vil jeg gerne gøre nogen bemærkninger om, hvordan det gik til, at kvinder kunne accepteres som regenter. Jeg har allerede nævnt den væsentlige omstændighed, at voksne kvinder blev betragtet som myndige individer og jeg vil mene, at dette var en direkte forudsætning. Dette ændrer dog ikke i sig selv ved, at Ægypten grundlæggende var et mandsdomineret samfund. Landets magtelite og embedsværket bestod næsten udelukkende af mænd, og de kontrollerede langt størstedelen af rigets ressourcer. Dette kommer bl.a. til udtryk ved, at praktisk talt alle store grave og andre monumenter blev opført for mænd.

Det springende punkt skal søges andetsteds, nemlig i den oldægyptiske mytologi. Den vigtigste myte omhandler Osiris. Den fokuserer på hans tid som konge på jorden og hans skæbne, men tjener samtidig til at forklare en lang række sociale institutioner. En af de helt centrale episoder beretter hvorledes Osiris blev dræbt af sin bror og efterlod den mindreårige søn Horus. Hans hustru Isis sørgede i denne forbindelse ikke blot for Osiris' genopstandelse, hvorved muligheden for livet efter døden opstod, men tog sig også af spædbarnet Horus og fungerede som regent på

hans vegne, indtil han blev voksen. Myten om Osiris går helt tilbage til Det gamle Rige, og det er næppe et tilfælde, at allerede dronning Ankhesepepy, der fungerede som regent for Pepy d. II, er afbildet akkurat som *Isis lactans*, dvs. Isis, der ammer og værner om Horusbarnet (fig. 1 og 12). Der var således et direkte mytologisk fortilfælde for kvindelige regenter på vegne af mindreårige tronarvinger og derfor en retfærdiggørelse for dette fænomen.

Hvad der derimod ikke var fortilfælde for, var at kvinder regerede alene uden en mandlig konsort. Og det er nok heri, at årsagen til opgøret med Hatshepsut, Nefertiti og Tawosret skal ses. Naturligvis vil realpolitiske forhold have spillet en rolle, men det, at der ikke var en fortilfælde for denne situation, må have gjort den særdeles vanskelig—og i sidste ende umulig, som vi har set—at opretholde. Det kan hertil føjes, at selv under ptolemæerne, hvor adskillige kvinder tog magten, sørgede de alle for at regere med en mandlig konsort, også når de faktisk var de reelle magthavere. Visse af dem valgte endda at føre krig imod de sønner, de officielt regerede sammen med. Men det er en anden historie!

Litteratur

En letlæselig engelsk bog om kvindelige herskere i oldtidens Ægypten, der omfatter de tre her præsenterede individer, er Kara Cooney: *When Women Ruled the World: Six Queens of Egypt*, Washington: National Geographic 2018. Samme forfatter har tidligere udgivet *The Woman who would be King: Hatshepsut's Rise to Power in Ancient Egypt*, New York: Crown Publishers 2014. En god indføring på dansk om Akhenaten og Nefertiti er L. Manniche og B. Dahl Hermansen (red.): *Fokus på Amarna: Akhenaton og Nefertitis univers*, Århus: Tidsskriftet Sfinx 2009. Det eneste større værk vedr. Tawosret er Richard H. Wilkinson (red.): *Tausret: Forgotten Queen and Pharaoh of Egypt*, Oxford: Oxford University Press 2012. Der findes en ret omfattende forskningslitteratur om alle tre kvinder. Referencer kan findes gennem de ovennævnte værker; for nyere litteratur henvises der til *Online Egyptological Bibliography*, der kan tilgås gennem det Kongelige Bibliotek.

Noter

1. Det samme gælder den senere Kleopatra, der konsekvent omtales som farao i samtidige dokumenter. Titlen farao eksisterede i øvrigt ikke på den tid der her undersøges.
2. Vi kender til en eller to kvindelige herskere før Det ny Rige, Nitokris og Nofrusobk, men kildematerialet er yderst sparsomt, og der er ingen samtidige kilder til førstnævnte, der muligvis er en fiktiv person.
3. Det skal her bemærkes, at 'gudehustru' er en præstindetitel og ikke betegner Hatshepsut som dronning, samt at 'De To Lande' betegner Øvre og Nedre Ægypten, dvs. det samlede rige, der også blot kaldes for 'landet'.
4. I oldtiden blev begivenheder og dokumenter dateret efter kongernes tronbestigelse, så med hver ny konge begyndte man normalt forfra med 'år 1'. Hatshepsuts beslutning om at begynde med 'år 7' var exceptionel og det samme gælder Tawosret som vi skal se nedenfor.
5. Jeg har valgt at betegne Nefertiti med sit oprindelige navn i denne artikel, men Akhenaten gav hende i forbindelse med sin nye religion tilnavnet Neferneferuaten og det var under dette navn, at hun oprindeligt regerede.

Fig. 12. *Isis lactans*, dvs. gudinden Isis ammer sin mindreårige søn Horus. Statuette, omk. 7.-4. årh. f. Kr. Musée du Louvre, N 3997. Foto: Rama. Wikimedia. Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 France.

Klæder skaber konger

Grækernes syn på kongers dragt i antikken?*

AF MARIE-LOUISE NOSCH

I antikkens Grækenland kunne de færreste læse og skrive; monarker markerede derfor deres legitimitet, autoritet og dynastiske historie gennem tale, krop og pragt, og derfor blev tekstiler og tøj effektive remedier til at udtrykke magt. De er lette og fleksible og ledsagede kongen overalt. I paladsets sale gav tekstiler luksus og komfort, og billedvævninger prydede væggene og viste forgangne slægters store bedrifter.¹

Farver og mønstre symboliserer socialt hierarki og kan visuelt kommunikere tilhørsforhold eller markere eksklusion. Gennem sit tøj, dets teknikker, farver og former formidlede kongen sin autoritet til alle samfundets lag, så tøjet har således sit eget sprog. Den typiske kongedragts design forbliver ret stabil i antikken og omfatter purpur, guld og ædelstene.

Kongens tøj var det stærkest medium til at visualisere hans magt, pragt og legitimitet, fordi hans tøj er en forlængelse af hans krop. Ligesom konger traditionelt ansås for at have helende kræfter,² så kan en let berøring af sømmen på hans kappe give undersåtterne følelsen af en kongelig berøring. I de assyriske samfund kunne man endda bære kongedragten rundt i procession, når kongen ikke selv var til stede, og kongedragten blev tilbudt som en hersker.³

Tekstilarkæologiske rester er desværre sjældne i Grækenland, men der er to kongegrave bevaret, Vergina i Makedonien og Halikarnassos i Lilleasien, med rester af tekstil og guldornamenter.⁴

Påklædnings- og afklædningsritualer var en del af hoffets ceremoniel, og der fandtes særlig kongelig beklædning, som skulle bæres bestemte steder og ved bestemte lejligheder. I den latinsk-talende verden kaldes selve indsættelsen af kongen investitur, fra latin *investire* = 'klæde på', som betyder, at kongen iklædes monarkiets autoritet. En kroningsceremoni er tæt forbundet med iklædning, også i antikken. Der findes en beskrivelse af kroningen af den persisk-achaimenidiske kong Artaxerxes d. II i 405 f.v.t., hvor det fortælles, at den nye persiske konge tager sit tøj af og iklæder sig sin forfaders, Perserrikets grundlægger, Kyros den Stores (regerede 559-530 f.v.t.) historiske dragt. Denne dragt blev båret af Kyros, før han blev

konge, det vil sige i 560'erne, 150 år tidligere.⁵ Således bliver der ved investitur vævet et slægtskabsbånd mellem generationer i det persiske dynasti – gennem tøjet. Kilden til denne fortælling er Plutark, en velinformeret historiker, der dog selv levede næsten 500 efter Artaxerxes.

Purpur – kongernes farve

Purpur udvindes af en lille kirtel i havsnegle, *murex*.⁶ Murex farver i lilla-blålige-rødlige nuancer, men disse farver kunne også opnås billigere med farveplanter, som dog giver mindre stabile og mindre strålende nuancer.

Ordet for purpur optræder allerede i paladset i Knossos på Kreta fra 1300-tallet f.v.t. På mykensk græsk skrevet med skriftsystemet Linear B findes adjektiverne 'som har med purpur at gøre' *po-pu-re-jo* og *po-pu-ro*,² som beskriver tekstiler. Desuden er der allerede i bronzealderen en tekstmæssig sammenhæng mellem purpur og konger, for på en Linear B tavle beskrives et sted på Kreta, hvor noget kongeligt (*wana-ka-te-ro*) tælles sammen, og det har med purpur at gøre (*po-pu-re-jo*). Der er sandsynligvis tale om kongelige arbejdere ved purpurfarveriet eller purpurneglefiskere.⁷

De homeriske kongers garderober

I Homers værker bærer ædle mænd purpur, mens kvinderne – såvel af høj status som de fattige – væver de purpurfarvede stoffer.

Purpur er dog ikke det eneste emblem for de homeriske konger. I *Iliadens* tiende sang samles de græske konger for at lægge en ny strategi. Kongen af Mykene, Agamemnon, ankommer i tunika, sandaler og løveskind, kongen af Sparta, Menelaos, i panter-skind, kongen af Argos, Diomedes, i løveskind, mens den gamle kong Nestor af Pylos bærer en tunika og en stor, tyk, ulden purpurfarvet kappe. Odysseus' søn Telemachos bærer samme type purpurfarvet kappe som et tegn på sin kongelige herkomst.⁸

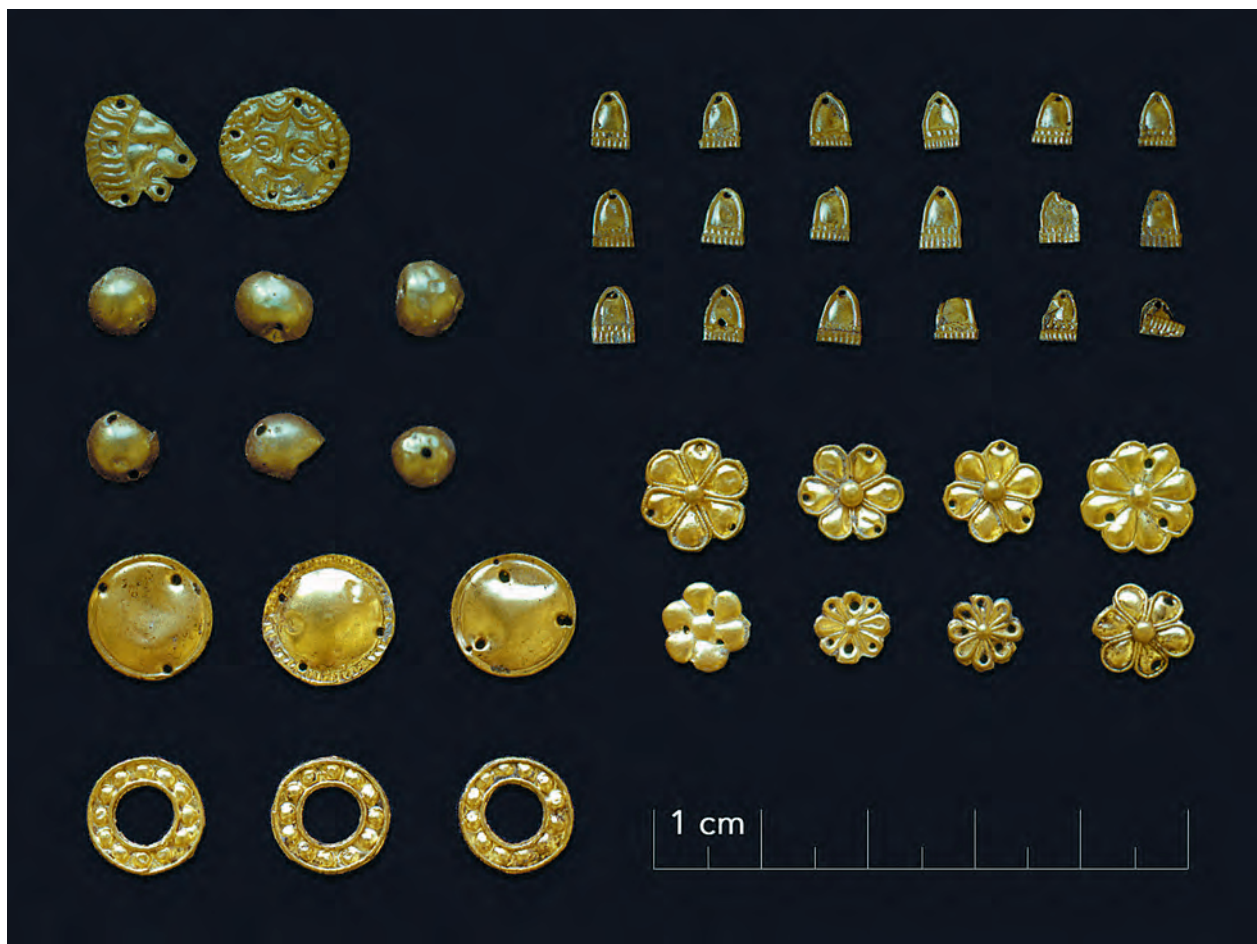

Fig. 1. Danske arkæologers udgravninger af Mausoleet i Halikarnassos frembragte kongegraven for den hellenistiske konge af Karien, Mausolos, fra i første halvdel af det 4. århundrede f.v.t. Han var klædt i en kostbar dragt, vævet med guldtråde og forsynet med påsyede gulddekorationer. Foto: Sidsel Frisch.

Purpur udtrykker den homeriske helts kongelige status, selv i døden: Den trojanske kronprins Hektors knogler bliver pakket ind i blødt purpurfarvet stof og begravet, mens Patroklos, der ikke er af kongelig slægt, begravnes i et simpelt ligklæde vævet i hør.⁹

Bælter, *zōstēres*, er et andet vigtigt element i homerisk kongedragt, et tegn på krigerkongernes magt og vitalitet. Kongerne Agamemnon, Menelaos og Nestor har bælter, der er skinnende blanke, og de beskytter kongerne i kamp. Bæltet redder Menelaos' liv ved et attentat, og Agamemnon reddes af sit skinnende bælte i en tvekamp, fordi det afbøder stødet fra fjendens sværd.¹⁰ Bæltet er derfor den homeriske konges betydningsbærende 'accessory'.

Vi kender også til Odysseus' tøj, kongen af øen Ithaka. Da han efter ti års omflakken vender hjem, skjuler han sin identitet i en forklædning og hævder at være en kretenser, der havde truffet Odysseus år tidligere. For at få bekræftet, at denne påståede

kretenser virkelig har mødt hendes ægtemand, udspørger Penelope ham om Odysseus' tøj. Den fremmede beskriver det: en tyk, ulden purpurfarvet og dobbelt-vævet kappe, og under kappen var han klædt i en skinnende, blød, hvid kjortel i hør, fintvævet og gennemsigtig som et løgskind. For at charmere hende tilføjer han, at dette høj kvalitetstøj blev beundret af alle kvinder. Beskrivelsen af Odysseus' tøj indeholder både de typiske kongelige dragtdele og private detaljer, som kun en ægtefælle kunne genkende.¹¹

Spartansk kongelig dresscode

I modsætning til de fleste andre konger i den græske verden brugte Spartas konger hverken scepter, krone eller purpurfarvet kappe, og således levede de op til deres 'spartanske' levevis. Spartas konge Agesilaos i det tidlige 4. århundrede f.v.t. gik i en simpel ulden kappe, så under et besøg i Ægypten havde folk svært

Fig. 2. Fantastiske stoffer vævet med guld- og purpurfarvede tråde kendes fra kongegraven kaldet "Filips grav" i Vergina. De lå i et guldskrin, som var placeret i en marmorsarkofag, og ifølge arkæologerne var de kostbare tekstiler viklet om en kvindes knogler. De ser derfor ikke ud til at være direkte knyttet til Alexander den Stores far, kong Filip d. II af Makedonien, men deres enestående kvalitet viser tydeligt, at de tilhørte kongens *entourage*.**

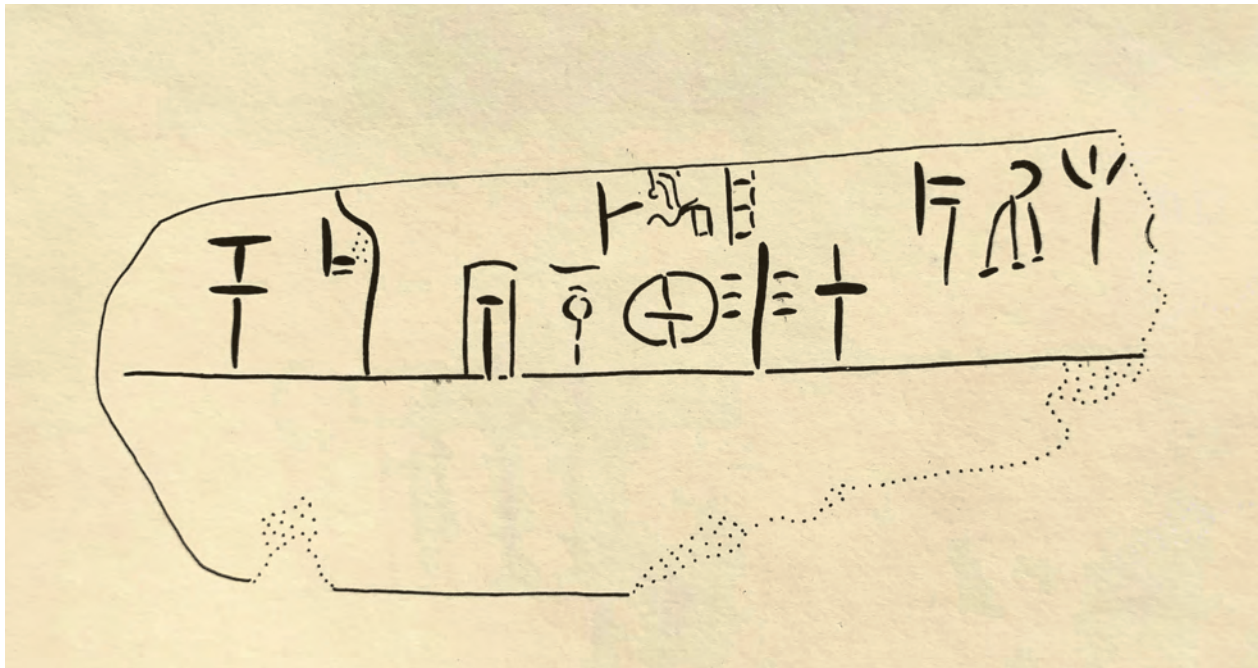

Fig. 3. Knossos tavle X 976. Her finder vi ordet for kongelig (*wa-na-ka-te-ro*) sammen med ordet for purpur, og det tyder på, at det mykenske kongehus var særligt interesseret i den ægte purpur fra havsnegle i Middelhavet (Chadwick *et al.* 1986).

Fig. 4. *Illustrerede Klassikere* var en populær amerikansk tegneserie fra 1940'erne. Det danske forlag fik i 1956 den berømte klassiske filolog, Otto Gelsted, som netop have færdiggjort sin nyoversættelse af *Iliaden* og *Odysseen* til moderne lyrisk prosa, til at skrive dialogerne til tegneserien. Tegneren har hverken kendt til dechifring af Linear B eller til de arkæologiske fund af bronzealderens paladser, våben eller freskoer men har valgt at tegne de homeriske helte i en klassisk græsk stil. Kong Agamemnon er dog kendetegnet ved en guldtiara og purpurfarvet dragt.

ved at genkende ham og identificere ham som kongen af Sparta. Kong Kleomenes d. III af Sparta i midten af det 2. århundrede f.v.t. bliver også rost for ikke at bære purpurfarvet kappe. Vi kender dog disse anekdoter fra historikeren Plutark, som levede flere hundrede år senere, og han brugte flittigt tøj som et stilistisk virkemiddel til at karakterisere den sunde spartanske livsstil og kongernes høje moral.¹²

Kongedragten i Sparta ser dog ud til at ændre sig i slutningen af det 4. århundrede f.v.t., for det fortælles, at kong Pausanias af Sparta opgav den traditionelle simple uldkappe som typisk spartanske kongedragt for i stedet at gå over til persisk tøjstil. Fra 3. århundrede f.v.t. afbilledes den spartanske konge Areus d. I på mønter iført diadem, og det er sandsynligvis sket med inspiration fra de velhavende hellenistiske monarkier i Asien og Ægypten. Denne nye kongemode blev overtaget af tyrannerne, for da tyrannen Machanidas tiltog sig magten i Sparta i slutningen af det 3. århundrede f.v.t., kunne hans fjender genkende ham på slagmarken i den purpurfarvede kappe.¹³

Alexander den Stores persisk-makedonske tøjskift

I klassisk tid ser grækernes med en vis skepsis på farverigt, dyrt og fremmed tøj, men i den hellenistiske periode svinder den negative opfattelse af purpurfarve som symbol på overdreven luksus. Det skyldes nok både at purpur bliver billigere, og at monarkistiske ideer og idealer spredte sig og blev mere og mere accepterede. I hellenistisk tid, og særligt under Alexander den Store, er purpurfarvet stof i sig selv ikke genstand for kritiske kommentarer, for det er snarere de vævede orientalske mønstre og stoffernes fremmede oprindelse, der vækker forargelse. Dette tyder på smag for eksotiske mønstre og en kongedragt forsynet med nye ukendte motiver, foruden farven purpur. De politiske og strategiske budskaber, som den hellenistiske kongedragt formidler, rækker derfor langt ud over farven alene.

Kong Alexander den Store starter sin militære karriere i den typiske makedonske soldaterdragt: på hovedet en makedonsk *kausia*, som er en praktisk hovedbeklædning for mænd og ligner en hue eller kasket; på overkroppen en hørvævet tunika; over skuldrene en militær kappe (*chlamys*), som var kortskåret, så den kunne bruges til hest. Ordet kender vi fra det engelske 'clam', d.v.s musling, og det illustrerer fint kappens form med en lige kant ved kraven og en rund søm. Det var denne ikoniske kappe, som Alexander brugte til at

grundlægge storbyen Alexandria med ved at befale, at en by skulle opføres med et omrids som en *chlamys*.

Men efter Alexander den Stores militære og politiske sejre i Ægypten og Asien ændrer han tøjstil og begynder at gå i 'barbarernes' tøj. Alexander inkorporerer i sin nye dragt tegn på sin magtovertagelse, sin nye hierarkiske position og sin styrke. Historikeren Plutark analyserer årsagerne til Alexanders nye garderobe, som han mener først og fremmest skyldes, at Alexander efter de store sejre nu havde mere fritid. Formålet med det 'barbariske' tøj var enten at behage og berolige de lokale besejrede befolkninger eller at vænne de makedonske soldater til den achaimenidiske kongedyrkelse, som blandt andet bestod i at knæle for herskeren – en praksis som grækere ellers intet havde til overs for. Alexanders nye tøjstil beskrives af flere antikke forfattere som en blanding af medernes og persernes tøjstil – ikke helt så ekstravagant som medernes men dog flottere end persernes – men uden de typiske mediske elementer som bukser (*anaxyrides*) eller den fodlange kjortel (*kandys*). Alexanders nye hybride kongedragt indebar desuden en purpurfarvet tunika med en central hvid stribe, kaldet *chiton mesoleukos* eller *chiton dialeukos*. Han bar også et persisk diadem, den makedonske *kausia* og en græsk *chlamys*, det vil sige en kort purpurfarvet militærkappe. Alexander viste tydeligt, hvordan man forbinder sin garderobe med sine politiske mål, og hvordan man bruger tøj strategisk.

En hellenistisk konges luksusgarderobe

Demetrios d. I Poliorketes (336-283 f.v.t.) blev udråbt til konge over Asien og Makedonien, og hans kongedømmes udstrækning afspejledes i hans garderobe. Demetrios bar både en purpurfarvet makedonsk *kausia* på hovedet og sit gyldne persiske diadem. På fødderne havde han spektakulære filtstøvler syet af purpurfarvet uld indvævet med guldtråde og med påsyede guldornamenter.¹⁴ Han havde garderobeskabet fyldt med brede spraglede hatte og purpurfarvede kapper med gyldne borter. En konge med smag for luksus. Plutark kommenterer spydigt, at Demetrios med alle sine kostumer havde noget teatralisk over sig og mere lignede en skuespiller, der spiller rollen som konge, end en virkelig konge.¹⁵

Kong Demetrios' smag for luksus var berømt og berygtet: Under en konflikt mellem Demetrios og bystaten Rhodos i 304 f.v.t. erobrede den rhodiske flåde et af Demetrios' skibe, som var tungt lastet med purpurfarvede tekstiler og kongelige klæder. De var

Fig. 5. Alexander den Store i kamp før han fik smag for den persiske mode. Portrættet er malet af Philoxenos fra Eretria, som var hofmaler hos de makedonske konger i 300-tallet f.v.t. Portrættet blev kopieret i et mosaikgulv i en pompeiansk villa. Her vises et udsnit af mosaikken. Det arkæologiske Museum, Napoli. Photo: © Archives Ali-nari, Florence, Dist. RMN-Grand Palais /Luciano Pedicini.

blevet afskibet til Demetrios af hans dronning Phila. Den rhodiske flådeledelse sendte det kostbare bytte videre til Ægyptens kong Ptolemaios d. I, ifølge historikeren Diodor fordi farven purpur særligt passer sig for en monark.¹⁶

Kosmologiske kapper er en særlig type af kongers dragt. Demetrios havde en sådan kosmologisk kappe med mønstre, der afbillede hele universet. Den havde en strålende farve og var udsmykket som stjernehimlen med indvævede gyldne stjerner og de tolv stjernetegn. Desværre tog vævningen af denne storslåede kappe dog så lang tid, at Demetrios ikke nåede at bære den i sin levetid.¹⁷

Kongers forklædning

Konger i forklædning ser ud til at være en populær litterær anekdote i oldtidens litteratur: Efter et militært nederlag flygter kongen og undslipper ved at skifte tøj; han bytter sit kongelige tøj ud med simple klæder. Det tyder på, at der i antikken var en synlig forskel mellem kongens tøj og hans soldaters tøj.

Da Demetrios d. I Poliorketes ved slaget mod Pyrrhus i 288 f.v.t. indså sit forestående nederlag, flygtede han fra slagmarken ved at bytte sit kongelige og militære tøj ud med en simpel *kausia* og en *chlamys*. Kong Pyrrhus kom senere i en lignende situation i slaget ved Heraklea i det sydlige Italien, dog med et andet resultat. Han havde givet sin kappe og sin hjelm til en underordnet officer, som fjendens tropper så sigtede målrettet på og dræbte; de fremviste stolt kong Pyrrhus' hjelm og skjold som bytte og spredte det rygte, at kongen var dræbt. Pyrrhus formåede dog at berolige sine tropper ved at vise sig på slagmarken igen. I en anden anekdote fortælles, at Pyrrhus gav sin kostbare kongelige purpurkappe til en tro officer, for at han selv kunne flygte.¹⁸

Udveksling af tekstile gaver mellem konger

Hos Homer er beskrevet en tekstilproduktion til husbehov i den homeriske kongens palads; det var nødvendigt at have et vist lager af tøj for at kunne leve op til reglerne for gæstevenskaber og udvekslingen af gaver mellem de indflydelsesrige familier. Det påhvilede husets kvinder, hvad enten de var slaver eller adelige, og herunder kongehusets kvinder, at sørge for passende tøj til gæster. Det var typisk tekstiler, der blev udvekslet mellem kvinder for at konsolidere gæstevenskaber mellem deres familier. Det var også kvindernes ansvar at væve til de afdøde kongelige:

Penelope vævede ligklædet til sin svigerfar, og hendes håndarbejde var en måde at ære den gamle konges minde.¹⁹

Nogle gange er det også mænd, der modtager tøjgaver af deres værter: Odysseus fortæller selv, at han modtog en smuk purpurfarvet kappe og en kjortel med frynser som gave. Bælter fungerede også som dyrebare gaver mellem homeriske mænd: Den trojanske kronprins Hektor og den græske konge af Salamis, Ajax, udveksler et sølvbesat sværd og et bælte i bytte for et skinnende purpurfarvet bælte.²⁰

Konger kunne give guderne tekstile gaver, som kongen af Lydien, Krösus, berømt for sin ufattelige rigdom, der foretog et brændoffer af purpurfarvede tekstiler og kjortler i Delfi.²¹

Gaver i form af tøj udgør en vigtig del af persisk kongeligt ceremoniel og er blandt de mest prestigefyldte gaver i den persiske hofkultur. På reliefferne i Persepolis præsenteres de gaver, der blev bragt til den persiske konge. Perserkongen selv gav tekstiler og tøj videre til undersåtterne. Han kunne donere forskellige kongelige klæder, og en kongelig persisk dragt, kongen selv havde gået i, var altid en særlig gave til en tro undersåt. Blandt gaverne som kong Kambyses d. II sendte til Etiopien, var guld og en purpurfarvet kappe.²² Hans søn, kong Darius d. I, udlovede linned og purpurfarvede stoffer til en loyal livvagt.²³

Historiske og politiske tekstiler

Nogle tekstiler er ikke beregnet til at blive båret på kroppen; det er billedvævninger, der skildrer fortidens glørværdige begivenheder, den berømte nutid eller drømmen om fremtidens sejr. Ved sin væv står den skønne Helene, dronning af Sparta men fange i Troja, og væver historien om den trojanske krig i sit billedtæppe; Andromache væver blomstermotiver.²⁴ Man må forestille sig paladsernes vægge dækket med figurative billedvævninger, der går i arv fra generation til generation, især blandt kongefamiliens kvinder. Også på gulvene lå kostbare tæpper, som det purpurfarvede tæppe, som dronning Klytaimnestra bredte ud for fødderne af sin hjemkomne mand, Agamemnon, og som med purpurfarven indvarslede hans blodige skæbne.²⁵

Billedvævninger er ideelle ikonografiske media til hævde og visualisering af magt, for disse billedvævninger fastholder den kollektive erindring hos dem, der producerer dem og dem, der ser på dem. Den berømte *peplos*, som blev givet til gudinden Athene ved den årlige Panathenæiske festival i Athen, blev indvævet med motiver fra ur-kampen mellem gigan-

Fig. 6. Statuette af kong Demetrios d. I Poliorketes, måske iført den kostbare kosmologiske kappe med indvævede motiver af himmellegemer og hele universet. Napoli, Det arkæologiske Museum. Photo: © Archives Alinari, Florence, Dist. RMN-Grand Palais /Luciano Pedicini.

ter og guder, og disse motiver udgør grundlæggende myter for byen Athen og for Athena selv. Denne *peplos* var ikke kun til pynt. Dens vævning var et statsanliggende. Bystyret udvalgt byens dygtigste piger af god familie som vævere, og ti atleter overvågede pigernes arbejde.²⁶

En anden særlig kategori af overdådige tekstiler er de telte, som de persiske konger havde med på deres militære kampagner, så de kunne bo i paladslignende luksus, mens de var på rejser.²⁷ Sandsynligvis fik de græske konger inspiration østfra til at anvende lignende telte, og man kendte til et storslået telt i Delfi rejst ved hjælp af tekstiler fra helligdommens skatkamre, med vægge og loft vævet med himmelske motiver og temaer fra den guddommelige kosmologi såvel som maritime motiver og jagtscener.²⁸

Alexander den Store ejede selv et luksuriøst telt i persisk stil og overtog således den royale persiske militære iscenesættelse og livsstil.²⁹

Slutbemærkninger

Vi bemærker først og fremmest, i hvilket omfang den persiske kongelige stil har haft en stor indflydelse på kongers dragt i Grækenland.

For det andet fremgår det tydeligt, at purpur er det kongelige symbol *par excellence* gennem århundreder og i alle perioder af antikken. Monarkier er således tæt forbundet med purpurfarvet tøj. Purpur var en integreret del af de kongelige privilegier og anvendtes i alle græske kongedømmer, muligvis med undtagelse af Sparta. Purpur var dog ikke udelukkende forbeholdt konger, men kunne også anvendes af eliten, erhverves som arv eller gives af kongen til hans loyale undersåtter. I den arkaiske periode ekspanderede fönikernes handel, og de handlede purpurstoffer i hele Middelhavsområdet, også udenfor kongerne og hoffernes sfære. Alle der havde råd, kunne købe det hos fönikerne.

Et eksempel kender vi fra *Det Ny Testamente*: da Jesus fra Nazaret bliver arresteret, bliver han anklaget for at hævde at være jødernes konge. For at latterliggøre ham, klæder soldaterne ham ud som en konge: med tornekrone og purpurfarve kappe.³⁰ Det viser os, at i det 1. århundrede e.v.t. havde farven purpur stadig stærke kongelige konnotationer. Om soldaterne havde fået fat i en ægte purpurfarvet kappe eller en billigere version farvet med plantefarver, er nok ikke så vigtigt.

Det er meget muligt, at den tætte forbindelse mellem purpur og monarki stammer fra de religiøse pligter og det ansvar, der er indlejret i antikkens kon-

gedømmer. Alle antikkens monarker har religiøse funktioner, og at bære purpur er almindeligvis også præsters privilegie. Så er purpur egentlig præsteskabets farve eller monarkiets farve.³¹

Det er først med indførelsen af diademmet i hellenistisk tid, at et nyt monarkisk symbol dukker op. I den hellenistiske periode bliver luksusbeklædning desuden en mere og mere acceptabel visualisering af kongelig legitimitet. De hellenistiske konger kunne med deres tøj vise ambition og endda ekspansionistisk strategi. Kongers garderobevalg kræver dog altid forsigtighed, for en konge med overdreven tøj luksus får nemt et tvivlsomt ry.

Alexander den Store udtrykte sig gennem sit tøj ved at sammensætte en garderobe, hvor purpur illustrerede både legitimitet og hans kongelige herkomst, og de persiske og mediske dragtdele i hans garderobe legemliggjorde hans politiske strategier over for perserne. Også Demetrios Poliorketes udtrykte gennem sin kosmologiske kappe en ekspansionistisk politik. Det er muligt, at den traditionelle symbolik i purpurfarvet dragt fik en ny betydning med etableringen af de hellenistiske hoffer, som formaliserede og ritualiserede nye hierarkier gennem tøj. At donere tøjgaver udtrykker et hierarkisk forhold, og de nye hellenistiske hofstrukturer regulerede og kodificerede tøj og pligten eller forbuddet mod at bære bestemte typer tøj. Tiaraen bliver så – i stedet for purpur – det hellenistiske kongelige symbol *par excellence* og får en unik status som kongens emblem alene.

I antikkens litterære tradition karakteriseres personers moral ved at beskrive deres valg af tøj. I Aischylos' drama *Perserne* (v. 661 sq.) fra år 472 f.v.t. optræder den persiske konge Dareios på scenen iført diadem og safranfarvede sko. For et græsk publikum bar en persisk hersker eksotiske og luksuriøse regalier og adskilte sig dermed tydeligt fra en græsk borger. Men det kunne hurtigt blive for meget østlig tøjdekadence for grækerne, som lavede grin med assyrernes sidste konge, Sardanapal: Det fortælles, at han ejede utallige purpurkapper og deltog endda i deres fremstilling sammen med sine hofdamer.³² Han blev således brugt som et skræmmebillede på det modsatte af en god og retfærdig (græsk) konge. Sardanapal var for feminin, og man sladrede om, at han sminkede sig og klædte sig som en kvinde. I græsk retorik er den kvindagtige mand endnu mere afskyelig end luksus, forfængelighed og purpur.

Kongens tøj, og især purpur, repræsenterede et politisk og litterært *topos* blandt antikkens forfattere, som de bruger til at diskutere den ideelle monark

og leder. Et litterært eksempel er den fiktive dialog mellem Alexander den Store og filosofen, kynikeren Diogenes. Diogenes hævder, at en sand konge ikke har behov for at gå klædt kongeligt i purpur og tiara, og han hævder, at Alexanders egen forfader, den makedonske konge Archelaos d. I, bestemt ikke bar purpurdragt, men et simpelt fåreskind.³³

Afslutningsvist er det nærliggende at drage nogle illustrative og uforpligtende paralleller til kongers dragt i moderne tid. I historiske kongeportrætter ses kostbare stoffer i enten eksotiske vævninger eller klare farver af lilla, rød og blå. Dyrebar pels kan stadig findes i hermelinskåber og løveskind. I kongedragten genfinder vi det tekstile sprog for legitimitet og autoritet, når kongen gennem mønstre og farver viser sin herkomst og dynastiske ambition. Tøjets design fremhæver kongens krop og maskulinitet ved især at fremhæve hoved, skuldre, talje, og smykker, og medaljer fremhæver hans brystkasse.³⁴ Men trods de fælles træk kan kongers magt og legitimitet udtrykkes på meget forskellig vis rundt om på kloden.

Litteratur

- Ayesu Marfo, Solomon, Crentsil, Timothy, Fatchu, Rowena: »New Paradigms in Ghanaian Royal Ceremonial Clothing«, i International Conference on Applied Sciences and Technology (ICAST), 2018, s. 82-89.
- Bakola, Emmanuela: »Textile Symbolism and the 'Wealth of the Earth': Creation, Production and Destruction in the 'Tapestry Scene' of Aeschylus' Oresteia (Ag. 905-978)«, i G. Fanfani, M. Harlow, M.-L. Nosch (udg.): *Spinning Fates and the Song of the Loom: the use of textiles, clothing and cloth production as metaphor, symbol and narrative device in Greek and Latin literature*, Oxford: Oxbow Books 2016 (*Ancient Textiles Series* bd. 24), s. 115-136.
- Bloch, Marc: *Les rois thaumaturges. Étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale particulièrement en France et en Angleterre*, Paris/Strasbourg: liberie Istra 1924.
- Bundgaard Rasmussen, Bodil: »Catalogue raisonné of finds from the cavity in the tomb chamber and the tomb-robbers' mine, part 1: Gold ornaments and beads of semi-precious stones and glass«, i K. Jeppesen (udg.), *The Mausoleion at Halikarnassos*, Reports of the Danish Archaeological Expedition to Bodrum volume 4. The Quadrangle. The Foundations of the Mausoleion and its Sepulchral Compartments. Aarhus: Jysk Arkæologisk Selskab (*Jutland Archaeological Society Publications* bd. XV: 4), 2000, s. 119-140.
- Burke, Brendan: »Purple and Aegean Textile Trade in the Early Second Millennium B.C.«, i P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur, W.-D. Niemeier (udg.), *Meletemata. Studies in Aegean Archaeology presented to Malcolm H. Wiener as he enters his 65th Year*, vol. I., 1999, (*Aegaeum* bd. 20), pp. 75-82.
- Carlier, Pierre: *La royauté en Grèce avant Alexandre*, Strasbourg: CNRS 1984.
- Chadwick, John, Louis Godart, John T. Killen, Jean-Pierre Olivier, Anna Sacconi, Iannis Sakellarakis: *Corpus of Mycenaean Inscriptions from Knossos*, vol. I-4, Cambridge: Cambridge University Press 1986-1998.
- Drougou, Stella: »Der Stoff von Vergina: ein vorläufiger Bericht«, i S. Drougou og C. Saatsoglou-Paliadeli (udg.), *Αμητός: τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο*, Thessaloniki: Aristoteleio Panepistimio, 1987, s. 119-140.
- Gaspa, Salvatore: »Textiles in Assyrian and Babylonian temples from the 1st millennium BCE«, i C. Brøns & M.-L. Nosch (udg.), *Textiles and Cult in the Mediterranean in the first millennium BC*, Oxford: Oxbow Books, 2017 (*Ancient Textiles Series* bd. 31), s. 145-173.
- Kolonas, Lazaros, Margariti, Christina, Skals, Irene, Sarri, Kalliopi, Vanden Berghe, Ina, Nosch, Marie-Louise: »Heirs of the Loom. Funerary Textiles from Stamna (Aitolia, Greece). A preliminary analysis«, i M. Fotiadis, R. Laffineur, Y. Lolos, A. Vlachopoulos (udg.), *Hesperos. The Aegean seen from the West*. 16th International Aegean Conference, Ioannina, 18-21 May 2016, Liège: Peeters, 2017 (*Aegaeum* bd. 41), s. 533-544.
- Landenius Enegren, Hedvig og Meo, Francesco (udg.): *Treasures from the Sea – Purple Dye and Sea Silk*, Oxford: Oxbow Books (*Ancient Textiles Series* bd. 30) 2017.
- Nosch, Marie-Louise: »Voicing the Loom: Women, Weaving, and Plotting«, i D. Nakassis, J. Gulizio, S. A. James (udg.): *KE-RA-ME-JA: Studies presented to Cynthia Shelmerdine*, Philadelphia: INSTAP Press, 2014, s. 91-101.
- Nosch, Marie-Louise: »Textiles, vêtements et parures des royautes en Grèce avant Alexandre«, i A. Guieu-Coppolani, M.-J. Werlings og J. Zurbach (udg.): *Le pouvoir et la parole. Mélanges en mémoire de Pierre Carlier*, Nancy: Presse universitaire de Nancy, 2021, s. 103-138.
- Nosch, Marie-Louise: »Divinely royal: Garments of Kings and Priests in ancient Greece with comparisons from the ancient Near East and the Levant«, i *Outward Appearance vs. Inward Significance: Addressing Identities through Attire in the Ancient World*, Chicago: Chicago University Press (under udgivelse).
- Nosch, Marie-Louise og Wagner-Hasel, Beate (udg.): *Gaben, Waren und Tribute. Stoffkreisläufe und antike Textilökonomie/ Don, merchandise et impôt. La circulation des biens textiles et l'économie antique / Gifts, Commodities and Dues. The Circulation of Textiles and*

Kong Odenho Kwafo Akoto d. III, leder af Akwamu-folket i Ghana, i en draperet dragt af vævet og broderet kente-stof. Kente er en tradition i Vestafrika og findes både i denne en håndvævede kvalitet og i de billigere versioner, hvor mønstret er lavet med stoftryk. Hans stof-tiara er i lilla velour med guld-ornamenter med referencer til antikken. H.M. Dronningen mødte kongen ved et officielt besøg i Ghana i 2017 og var i Dannebrog's farver udtrykt i prikket stofmønster samt den ikoniske marguerittebroche. Foto: Sarah Christine Nørgaard/Ritzau Scanpix.

- Ancient Economy*. 9-10 June 2016. Leibniz Universität Hannover. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2019.
- Palaima, Thomas: »Porphureion and Kalkhion and Minoan-Mycenaean Purple Dye Manufacture and Use«, i V. Apostolou, T. M. Brogan, P.P. Betancourt (udg.): *Alatzomouri Pefka: A Middle Minoan IIB Workshop Making Organic Dyes (Prehistory Monographs* bd. 62), Philadelphia: INSTAP Academic Press 2020, s. 123-128.
- Sancisi-Weerdenburg, Helen: »Gifts in the Persian Empire«, i P. Briant og C. Herrenschildt (udg.): *Le Tribut dans l'Empire Perse*, Actes de la table ronde de Paris, 12-13 décembre 1986, Louvain-Paris: Peeters, 1989 (*Travaux de l'Institut d'Etudes Iraniennes de l'Université de la Sorbonne Nouvelle* bd. 13), s. 129-146.
- Spantidaki, Yoïlie & Moulhéat, Christophe: »Textiles from the Bronze Age to the Roman Period preserved in Greece«, i M. Gleba og U. Mannering (udg.): *Textiles and Textile Production in Europe from Prehistory to AD 400*, Oxford: Oxbow Books, 2012 (*Ancient Textiles Series* bd. 11), s. 182-200.
- Wagner-Hasel, Beate: *Der Stoff der Gaben: Kultur und Politik des Schenkens und Tauschens im archaischen Griechenland*, Frankfurt/Main: Campus Verlag 2000.
- 30 Johannesevangeliet 19, 2-3 og Markusevangeliet 15, 17.
- 31 Carlier 1984, s. 265-266. Nosch (under udgivelse).
- 32 Athenaios XII 528f-529f; Diodor II, 23,1; Plutark, *Moralia* 336C.
- 33 Dion Chrysostomos IV 71.
- 34 Ayesu Marfo, Crensil og Fatchu 2019.
- ** The rights to the depicted monument belong to the Hellenic Ministry of Culture and Sports. The golden-purple fabric is under the responsibility of the Ephorate of Antiquities of Imathia. Gold-purple fabric from the golden urn of Queen Meda, Museum of the Royal Tombs of Aigai, 336 BC (Rettighederne til den afbildede genstand tilhører Det græske ministerium for kultur og Sport. Det gyldent-purpurfarvede klæde er under Imathia eforatet for Oldsager's ansvar. Gyldent-purpurfarvet klæde fra droning Medas gyldne urne, Museet for de kongelige grave i Aigai, 336 fvt.). © Hellenic Ministry of Culture and Sports – Hellenic Organization of Cultural Resources Development (H.O.C.R.E.D.).

Noter

- * Dette kapitel er skrevet på baggrund af min franske artikel Nosch 2021, hvor analyserne er udfoldet.
- 1 Carlier 1984, s. 241; Wagner-Hasel 2000.
- 2 Bloch 1924.
- 3 Gaspa 2017, s. 163-164.
- 4 Spantidaki og Moulhéat 2012. Kolonas et al. 2017. Bundgaard Rasmussen 2000. Drougou 1987.
- 5 Plutark, Artaxerxes 3.
- 6 Landenius Enegren & Meo 2017.
- 7 Tavlerne KN L(7) 474 og KN L 758. Se Carlier 1984, s. 49-54. Burke 1999. Palaima 2020.
- 8 Il. X 20-25, 29-30, 177-178, 133-134. Od. XXI 118.
- 9 Il. XXIV 796, XXIII 254.
- 10 Il. IV 127-139, XI 236-237, Il. X 77-79.
- 11 Od. XIX 225-235. Nosch 2014.
- 12 Plutark, Agesiloas, 36, 5. Kleomenes 13,2.
- 13 Athenaios XII 50. Polyb 11.18.
- 14 Douris (FGrH II 477), apud Athenaios XII 535f-536a. Plutark, Demetrios 41.
- 15 Plutark, Demetrios 41.3.
- 16 Diodor XX 93, 4.
- 17 Athenaios XII 50. Plutark, Demetrios 41,4.
- 18 Plutark, Demetrios 44.6. Pyrrhus 11.6 og 17. Dionysus af Halikarnassos XIX 12.
- 19 Wagner-Hasel 2000, s. 152-165, s. 206-219. Nosch 2014. Nosch & Wagner-Hasel 2019.
- 20 Od. XIX 241-242. Il. VII 305.
- 21 Herodot I 50,1.
- 22 Xenofon, *Anabasis* 1.2.27. Esthers Bog 6.8. Herodot III 20.1. Se også Sancisi-Weerdenburg 1989.
- 23 Josephus, *Jødisk forhistorie* 11.35.
- 24 Il. III 125 og XXII 440-441.
- 25 Aiskylos, Agamemnon 910-959. Bakola 2016.
- 26 Euripides, Hekabe 466-474 og Ifigenia i Tauris 218-224.
- 27 Herodot IX.82.
- 28 Euripides, Ion 1141-1162.
- 29 Athenaios 12.538b. Diodor 17.16.4.

Det europæiske monarkis grundlag

AF VINCENT GABRIELSEN

Omtrent tyve år efter Alexander den Stores død (i 323 f.v.t.) antog hans generaler kongetitlen. Kort derefter delte de, pga. fravær af en legitim arving, hans enorme rige iblandt sig. Antigonos, grundlæggeren af Antigonider-dynastiet, fik Makedonien og en del af Grækenland; Seleukos, grundlæggeren af Seleukider-dynastiet, fik Asien; og Ptolemaios, grundlæggeren af Ptolemæer-dynastiet, fik Ægypten og en del af Syrien. Senere kom der nogle få, mindre riger til, bl.a. Pergamon i Lilleasien, som tilhørte Attalider-dynastiet. Denne nye verden, som strakte sig fra Middelhavet til datidens Indien, bliver af moderne forskere benævnt den *hellenistiske* verden;¹ den *hellenistiske* periode er således betegnelsen for de tre århundreder, som fulgte efter Alexanders død. Ordet *hellenistisk* (som er forskelligt fra *hellensk*, »græsk«) sigter til at græsk kultur og græsk sprog lå som et lag fernis over mange forskelligartede lokale kulturer og sprog i hele denne verden. Med tiden kom disse hellenistiske riger dog et efter et under romersk herredømme. Skæbnen for det sidste af dem, Ægypten, blev forsejlet i slaget ved Actium (31 f.v.t.), da dronning Kleopatra d. VII og hendes hjertenskær og allierede Marcus Antonius led et knusende nederlag til Octavian, den kommende kejser Augustus.

I hellenistisk tid fremstod monarkiet imidlertid ubestrideligt som den dominerende styreform. Men ikke nok med det: Ved at absorbere, omforme og blande elementer fra forskellige traditioner—nærorientalske, græsk-makedonske, ægyptiske—frembragte det hellenistiske monarki et helt nyt institutionelt paradigme, som romerne overtog og videreudviklede i de næste fem hundrede år, for dernæst at overdrage det til deres efterfølgere på europæisk grund. Som vi skal se, har f.eks. betegnelsen »Solkongen«, såvel som forestillingen om monarken som værende i centrum af universet og den kosmiske orden, rødder i det hellenistiske monarki, *basileia*. Samme ord, *basileia*, vil i det følgende blive anvendt om monarkiet som institution og om konge/dronningeværdigheden.

Til en vis grad er den store opmærksomhed, som Alexander den Store får i forskningen, velbegrundet. Fænomenet kaldet *imitatio Alexandrii* er dokumenteret allerede i antikken, og udtrykker anskuelsen af

Alexander som en efterligningsværdig, ikonisk skikkelse.² Da Kejser Augustus under sit besøg ved Alexanders grav i Alexandria blev spurgt, om han også ville se de ptolemæiske kongers grave, svarede han, at han »havde villet se en *konge*, ikke nogle døde mennesker«. ³ Men i modsætning til de sparsomme (og ofte stærkt myteprægede) kilder til Alexanders korte regeringstid,⁴ giver det langt mere omfattende, detaljerede og pålidelige kildemateriale til hans efterfølgere et bedre indblik i disses statsstyre. Især i de aspekter der vil blive omtalt nærmere i dette kapitel: Nemlig det hellenistiske monarkis karakter og ideologi og samspillet mellem de faktorer, der kom til at give institutionen dens særegne form.⁵

Men først skal kort nævnes nogle væsentlige træk.

* * *

I lighed med Alexander betragtede hver af hans efterfølgere sit kongerige som »spyd-vundet territorium«. Derved blev det fremhævet, at riget var monarkens personlige erobring og ejendom, men tillige at personlige militære evner stod centralt i definitionen af *basileia*. »Det er hverken herkomst eller legitimitet som gør individer berettiget til monarkiet, men evnen til at lede en hær og til at regere kompetent«, lyder definitionen på monarkiet i et byzantinsk leksikon, der bygger på antikke kilder.⁶ På mønter og i anden billedkunst afbildes monarken derfor hyppigt som en soldat iført den makedonske militære uniform,⁷ og mindre hyppigt som en regent iført diadem, scepter, signetring og purpurkåbe—ptolemæerne fulgte dog lokal ægyptisk regentskik ved at efterligne faraoerne i deres påklædning. Almindeligvis deltog monarken personligt i kamphandlingerne, og når jagt fremstår som en yndlingssport, er det fordi den ansås som ideel til erhvervelse af krigskunstens egenskaber: Fysisk styrke, taktisk snilde eller list og mod.⁸ »Hvor mange krigsgskibe er min tilstedeværelse værd«, spurgte makedonerkongen Antigonos d. II Gonatas, da han inden et søslag fik at vide, at hans flåde var i undertal;⁹ hermed antydede han den virkning, monarkens personlige tilstedeværelse typisk havde såvel på fjendens som på egne mænds moral. Vi kender ikke til

afbildninger af kvindelige regenter i krigsdragt; men vi kender til tilfælde, hvor dronninger (eller rettere royale kvinder) anstiftede krige,¹⁰ anførte en hær og var tilstede på slagmarken.¹¹

Hæren udgjorde følgelig et lige så vigtigt regeringsinstrument og fundament for monarkiet som regentens venner (*philoï*), dvs. hoffet. Officielle dokumenter benævner ofte »regenten, hæren og vennerne« (i den rækkefølge) som en uadskillelig treenighed. Hofmedlemmerne—statssekretæren, finansministeren, storviziren (eller statsministeren), kammerherren i spidsen for hoffet og livvagten o.a.—blev rekrutteret fra nær og fjern og primært pga. deres personlige ekspertise og meritter. Grækere og makedoner var dog i overtal. I løbet af 200-tallet tenderer gruppen af vennerne i alle rigerne til at blive større og mere differentieret: Rangstigen starter med »venner« og fortsætter opad med »første venner«, »ærede venner«, »første og mest ærede venner«, etc. Ovenover dem alle stod gruppen af (fiktive) slægtninge, som talte regentens »plejefædre« (eller »tutorer«) og »medelever«. Forestillingen, ikke kun om hoffet men om hele riget som et fasttømret og harmonisk fællesskab, bliver altså skabt ved at fremstille det som en *familie*, hvis overhovede var regenten—en måde at skabe nationalfølelse på, i tiden før nationalstatens fremkomst.

Sikring af en jævn succession fra den ene regent til den næste, og dermed sikring af dynastiets opretholdelse, udgjorde baggrunden for den sædvane, der var gældende i samtlige riger, nemlig at den siddende regent regerede sammen med tronfølgeren, typisk den ældste søn. Hvor stor frihed til selvstændig handling—og ansvar— »lærling-medregenten« kunne betros, illustreres bl.a. af det fint koordinerede parløb, som Antigonos d. I af Makedonien og hans søn Demetrios d. I lagde for dagen under deres forsøg på sidst i 300-tallet at begrænse hovedrivalen Ptolemaios d. I. Dynastiske hensyn synes også at have ligget til grund for broder-søster ægteskaberne, en anden form for medregentskab der praktiseredes alene af ptolemæerne. Derved videreførte de en ægyptisk tradition, som grækerne efterhånden lærte at tolerere.¹² Ptolemaios d. II (283-246) og hans søster Arsinoe d. I var de første til at indgå et sådant ægteskab. Kleopatra d. II (170-145) var først gift med sin ældste bror Ptolemaios d. VI, og dernæst med sin yngre bror Ptolemaios d. VII Euergetes d. II, som samtidig var gift med sin søster-hustrus datter (altså sin niece) Kleopatra d. III. Dette er imidlertid et ekstremt tilfælde. En anden praksis, som også tjente til at konsolidere dynastierne, og som bidrog til at give et enhedspræg

i de enorme riger, var monarkernes grundlæggelse af byer, som blev navngivet efter regenten eller et medlem af kongehuset: Seleukeia, Antiochia, Demetrias, Laodikeia, Ptolemais og Arsinoe er blot nogle af de nye bynavne. Modellen som efterlignes her, er atter Alexander, som ifølge traditionen skulle have grundlagt henved halvfjerds Alexandriaer (en overdrivelse), hvoriblandt Alexandria i Ægypten var den største og Alexandria ved floden Oxus i Afganistan den fjerneste.

* * *

De første hellenistiske monarkers regeringspraksis prægedes hovedsageligt af to forhold. For det første deres manglende erfaring og det faktum, at ingen af de eksisterende traditioner kunne bruges i *ren* form: Enten fordi de—set med græsk-makedonske øjne—var for autokratiske (Nærorienten og Ægypten); eller fordi de repræsenterede en svag form for monarki (Sparta og nogle få andre bystater); eller også fordi de stammede fra randområder, hvor flere magtfulde aristokratiske slægter konstant udgjorde en trussel mod den siddende regent (Makedonien og Thrakien). Derfor måtte de nyudklækkede monarker simpelthen bygge en styreform næsten fra bunden og samtidig trække på flere traditioner.

Det andet forhold var, at den enkelte monark bestandigt måtte forholde sig til og interagere med et utal af græske (eller græsk-gjorte: helleniserede) bystater, som, hvad enten de befandt sig indenfor eller udenfor storrigerne, alle ufravigeligt havde hengivet sig til begreberne *autonomi*, *frihed* og *demokrati*. Endda i endnu højere grad nu end tidligere, da de mente (eller håbede på), at netop disse idealer ville kunne danne et beskyttende skjold mod eventuelle overgreb fra de mægtige monarkier, der omgav dem. Den nye verdensorden krævede altså en symbiose mellem to modsatrettede styreformere. Lokalpolitikere i bystaterne var imidlertid alle uden undtagelse enige om, at monarki og demokrati var den dårligst tænkelige cocktail; og de havde Aristoteles', Platons og andre intellektuelles ord for dette. »Grækerne«, udtalte Isokrates, »er ikke vant til at tolerere monarkier, hvori mod andre folkeslag ikke kan leve uden dem« (*Filip* 107). Før ham havde historikeren Herodot fremstillet monarki og demokrati (og oligarki) som hinandens modsætninger (*Historie* 3.80-82).

Imidlertid er det præcis påstanden om *denne* modsætning mellem monarki og demokrati, som det fremspirende hellenistiske monarki med tiden kom til at modbevise. For næsten alt hvad der kom til at

kendetegne det ved Kleopatra d. VII's død, i daglig praksis såvel som ideologisk, var blevet skabt under monarkiets—til tider intense—samspil med den demokratiske bystat (*polis*) og dens værdier; det ældre synspunkt om bystatens og demokratiets nedgang i tiden efter Alexander er for længst blevet modbevist. Følgelig, hvis monarkiet historisk set har vist sig at være den mest sejlivede styreform, og hvis det stadigvæk den dag i dag evner at forene og skabe samfundsmæssig sammenhængskraft, så skyldes dette hovedsageligt den dialog, som det har ført—og stadig fører—med demokratiets grundbetingelser og værdier. I antikken havde denne proces det dobbelte formål at forme den siddende monark som person; og at give institutionen dens indhold, navnlig det indhold, som bedst muligt sikrede de lokale magtbasers samarbejde og befolkningernes accept. Dermed ikke sagt, at regenterne var bystaternes marionetdukker; langt fra. Antiochos d. III tvangsforflyttede 2000 jødiske familier fra deres hjemland til fjerne egne;¹³ Ptolemaios d. V Epiphanes slog brutalt ned på oprør i Ægypten;¹⁴ Makedonerkongen Demetrios d. I belejrede østaten Rhodos i et helt år;¹⁵ og samtlige regenter pålagde deres befolkninger at betale tribut og andre ydelser. Sådanne eklatante udslag af magtdemonstration var imidlertid kun den ene side af et kompliceret gensidigt afhængighedsforhold mellem monarken og bystaten.

Da dette er min hovedpåstand, er det nærliggende at se lidt nærmere på sagen.

* * *

En dag i året 291 f.v.t. havde Athens befolkning festklædt forsamlet sig ved byporten for at modtage Demetrios d. I. Ved kongens ankomst sang de forsamlede borgere følgende hymne, som var blevet skrevet til lejligheden.

Hvor den mægtigste og elskeligste af alle guder
er kommet til vores by!
For omstændighederne har bragt Demeter og
Demetrios sammen;
Hun kommer for at fejre de højtidelige Kore-
mysterier,
medens Han er her som det sømmer sig en gud,
glad og leende.
Hans fremtoning er majestætisk, Hans Venner
står i en cirkel omkring Ham,
Og Han står i deres midte, som om de var
stjerner og Han solen.

Vær hilset, oh Du søn af den almægtige gud
Poseidon og Afrodite.
For de andre guder er enten langt borte, eller
også har de ingen ører,
Eller også eksisterer de ikke, eller de tager ingen
notits af os.
Men Dig kan vi se her tilstede. Du er ikke lavet
af træ eller sten, Du er virkelig!
Derfor beder vi Dig. Bring os for det første fred,
Oh Du kæreste!
For Du har magten.¹⁶

Den resterende del af hymnen afslører, hvad athenerne forventer at kongen skal gøre til gengæld for deres loyalitet, ophøjelse af ham til en guddommelig skikkelse og stadfæstelse af hans status som bringer af fred: Han skal helt konkret bruge sit militærapparat til at banke deres plageånd, nabofolket aitolierne, på plads. Hymnen opsummerer ganske troværdigt, hvad talrige dokumenter fra tre hundrede år detaljeret bevidner.

Allerførst bevidner dokumenterne anvendelsen af *do-ut-des* (jeg giver, for at du skal give) mekanismerne til at balancere forholdet mellem på den ene side kongemagt, og på den anden side bystaternes folkemagt, som primært udøvedes via deres borgerforsamlings beføjelser til at træffe politiske beslutninger. Folkemagten drog næring af folke-kollektivets traditionelle eneret til at udstede legitimitets-bærende og validerende anerkendelse af de egenskaber, som enhver monark *måtte* være i besiddelse af. En god portion næring kom også fra monarkernes uophørlige indbyrdes rivalisering: Knap to år efter Demetrios d. I's besøg i Athen havde athenerne udskiftet ham med hans rival (til den makedonske krone) Kassander, som de nu lovpriste. I Ægypten var det ikke bystater, som dannede de lokale magtbaser, men templerne og det ægyptiske præsteskab, der typisk holdt forsamlinger i Memphis. Ved en sådan i året 196 f.v.t. vedtog det forsamlede præsteskab f.eks. et dekret der tildelte æresbevisninger til Ptolemaios d. V Epiphanes, som tak for de privilegier (heriblandt skattelettelser) kongen nyligt havde givet til templerne og det ægyptiske folk. Dekretet, som er indgraveret på den såkaldte Rosettesten, er på tre skriftsprog: græsk, hieroglyffer og demotisk (ægypternes folkesprog).¹⁷ Men ser man på dets opbygning og fraseologi, så kunne dekretet lige så godt have været udstedt af en demokratisk-styret, græsk bystat. Ptolemaios d. V og hans forældre omtales deri som »Fader-Elskende Guder«, »Frelser-Guder«, og »Åbenbarede og Velgørende Guder«. Jo mere grandiose attributterne var, desto større blev

monarkens forpligtelse til, via sine gerninger, at demonstrere, at han/hun faktisk levede op til dem.

Dernæst viser dokumenterne, at guddommelig-gørelsen af monarken gennem grundlæggelse af en herskerkult var et standardtræk ved samtlige monarkier.¹⁸ I nogle tilfælde stiftedes kulten på monarkens eller hoffets initiativ. I langt de fleste tilfælde blev initiativet imidlertid taget af en bystat, som sørgede for at en kult-statue af monarken, eller blot et alter, blev opstillet i et tempel. Ved en årligt tilbagevendende fest afholdt i den pågældende bystat blev monarken så fejret med ofringer, fællesspisninger, processioner og andre festligheder. Gennem alle disse fejring, som fandt sted året rundt og i forskellige bystater, blev monarken allestedsnærværende—åndeligt, ikke fysisk. Ved siden af den officielle herskerkult, påbød bystaterne ofte deres indbyggere at tilbede afdøde eller levende monarker også i privat regi: For eksempel forlangte den lilleasiatiske bystat Teos, at alle indbyggere uden borgerstatus skulle fejre festivalen viet til Antiochos d. III og hustruen Laodike, ofre til dem begge i deres private hjem, og lægge offergaver ved kongens statue.¹⁹ I bystaten Iasos skulle alle nygiftede par ofre til dronning Laodike.²⁰

Romerne fulgte trop. Den øverstkommanderende over Grækenland Titus Quinctius Flaminus (ca. 228 – 174 f.v.t.) var den første til at blive guddommeliggjort (af bystaten Chalkis), og kejser Augustus-kulten var modelleret præcis efter hellenistiske traditioner; for de græsk talende var han *Theos Kaisar Sebastos*, for de latinsk talende *Divus Caesar Augustus*. Hymnen til Demetrios d. I gengivet ovenfor har ansporet nogle forskere til i herskerkulten at se et afgørende skift i samtidens religiøse anskuelse, hvor de traditionelle guder har vejet pladsen for de guddommeliggjorte konger. Det var næppe tilfældet. Ej heller kan man sige, at assimilationen med guderne var ensbetydende med status som gud: Samtiden kunne sagtens sondre mellem guderne og dødelige individer, der blev *æret som guder*.²¹ Hymnen til Demetrios viser blot, at athenerne i den aktuelle situation anså kongen for bedre end guderne at være i stand til at handle resolut og effektivt.

Resultaterne af denne »jeg giver, for at du skal give«-interaktion er velkendte. Udover enorme korn-gaver fra monarkerne til de evigt korn-manglende bystater, indbefattede de royale donationer teatre, templer, idrætsanlæg, fæstningsanlæg og flere andre af de bekvemmeligheder, der fik byerne (Antiochien, Seleukien, Pergamon, Athen o.a.) til at fremstå som de moderne og attraktive urbane centre, de var.²² Kong

Attalos' gave i form af en pragtfuld, to-etagers søjlegang (*stoa*) til Athen kan stadigvæk besøges i dag (den huser Agoramuseet); helt i tråd med denne tradition skænkede kejser Hadrian (117-138 e.v.t.) senere Athen et imponant bibliotek, hvis arkitektoniske rester også kan ses i dag.

I denne henseende var Ptolemæernes hovedstad Alexandria dog i særklasse. Iblandt en perlerække af offentlige bygninger dér befandt sig selve byens stolthed, nemlig de faciliteter som tjente videnskaben: Forskningsinstitutionen kaldet *Mouseion* (Musernes Hus), hvortil var knyttet et observatorium, en zoo, et anatomisk institut og to velforsynede biblioteker, hvoraf det ene (og største af de to) modtog en uvurderlig donation i Ptolemaios d. II's regeringstid. 72 jødiske lærere donerede nemlig *Septuaginten*, den første græske oversættelse af det gamle testamente.²³ Gaver som disse bygningsværker demonstrerede monarkens enorme velstand, hvorimod andre gaver synliggjorde hans/hendes krigerevner og militære magt. Naturligvis anvendtes disse krigerevner altid *kun* til bystaternes beskyttelse og rigets forsvar, altså udelukkende til fredsbringende opgaver, gennem hvilke monarken i sin egenskab af Frelser, Fredsbringer og Befrier sikrede bystaternes autonomi, frihed og demokrati. Aggressoren, ja, det var altid ens modstander. Skarp-sindige iagttagere, som f.eks. historikeren Polyb, advarede dog om, at man her havde en ulv i fåreklæder. »I begyndelsen af deres regeringstid«, skriver Polyb »taler monarkerne om frihed som en gave til alle, og de kalder deres trofaste støtter for deres venner, men lige så snart de har sat deres autoritet på fast grund, behandler de dem alle som slaver« (*Historier* 15.24.4). Historikerens advarsler gør imidlertid sjældent stort indtryk.

Gerninger som de ovennævnte danner i vores kilder begrundelsen for de tilnavne, der typisk prydede monarkernes navne. *Theos* (Gud), *Evergetes* (Benefaktor), *Soter* (Frelser) og *Nikanor* (Sejrrig) var nok de ypperste. Disse og de øvrige tilnavne (et udvalg er anført nedenfor) var med til at skabe en ret tæt sammenhæng mellem monarkisk ideologi og monarkernes praktiske regeringsførelse, idet de udtrykte et ideal som monarkerne konsekvent tilstræbte at efterleve.

Ydermere stemmer det, vi læser i talrige indskrifter, overens med en ret omfattende litteratur om *Konge/Dronningværdigheden*, et emne der var særligt populært hos de stoiske filosoffer.²⁴ Skønt nogle af disse bøger havde til formål at smigre monarken, var de allesammen med til at definere og cementere institutionens indhold gennem skabelse af en kanon over de dy-

der, som embedets indehaver forventedes at besidde. Retfærdighed var klart den ypperste kardinaldyd: Da Ptolemaios d. II under en middag spurgte de jødiske lærde, der havde bragt ham *Septuaginten*, om, hvordan man burde forholde sig overfor rigets forskellige folkeslag, svarede en af de adspurgte: »Ved at indtage en passende holdning til hver af dem, idet man gør retfærdighed til rettesnor«. ²⁵ Men i øvrigt forpligtede førnævnte kanon monarken til at være »gavmild« eller »storsindet«, »menneske-elskende«, »omsorgsfuld«, »mild« eller »skånsom«; at fremme harmoni, at være »Vis«, at besidde fornuft, at udøve selvbeherskelse og endeligt at være en elsker af sandhed og tilgængelig for sit folk. Antigonos d. II Gonatas, som plejede at have stoiske filosoffer ved sit hof, skulle have sagt til sin søn Demetrios d. II, at deres regentskab var »en slags glørværdig trældom«. ²⁶ Men andre ord var monarken—ifølge alt dette—sat på jorden for at tjene folket. Den gode monark var den tjenende monark.

Som elementer i en doktrin om monarkiet havde disse tanker deres oprindelse i tiden før Alexanders død. Både Aristoteles og hans elev Theophrast var forfattere til afhandlinger med titlen *peri basileias* (*Om Monarkiet*). Filosoffer og andre intellektuelle—som i øvrigt alle var ihærdige kritikere af demokratiet—deltog i en livlig debat om, hvad der kendetegnede den gode leder, dvs. den gode monark. Begrebet »retfærdighed« og forholdet mellem monarken og loven udgjorde diskussionens omdrejningspunkt. Xenophon anså det som en guddommelig bedrift at regere over en lydhør befolkning (*Oikonomikos*, 'Husholdningsforvaltning' 21.12), og i værket *Kyropædien* behandler han udførligt de dyder, som den gode monark bør opdrages til at besidde: Disse er samstemmende med den hellenistiske »monarki-kanon«. Ifølge Isokrates er retfærdighed, moderation og selvbeherskelse netop de dyder, som bekræfter monarkiets overlegenhed over for både demokrati og fåmandsvælde (oligarki), for monarkiet udmærker sig ved sin permanens og stabilitet; disse påstande anføres i skriftet *Brevet til Nikokles*, som—at dømme efter hvor flittigt det er blevet citeret i eftertiden—var vældig populært i hellenistisk tid, i byzantisk tid og i tidlig Renæssance. For Platon var den bedste forfatning den, der gav al magt til filosofkongen (*Staten* 488b). I værket *Statsmanden* (294A) anfører han, at et visdomstyret monarki var retsstaten overlegen, og i værket *Lovene* (4.711E-712A) råder Platon sin samtid til, at hvis man møder en person i besiddelse af »en guddommelig passion for selvbeherskelse og retfærdighed«, så bør man omgående overdrage regeringsmagten til den pågældende; det er kun pga.

mangel på en sådan person, at man er nødsaget til at ophøje loven til at være hersker. Aristoteles stemte i: En person, som i dyd og regeringsevner overgår alle andre, må retteligt anses for at være »en gud iblandt mennesker« og lovens inkarnation (*Statslære* 3.13.13, 1284a9-10). I *Kyropædien* (8.1.22) beskriver Xenophon monarken som »den seende lov«, medens en senere forfatter taler om »den levende lov«, som er iboende i monarken. ²⁷ Man bemærker, at hvad angår de grundlæggende dyder og principper—især retfærdighed—er monarkiets fortalere/demokratiets kritikere ikke uenige med tilhængere af demokratiet; tværtimod. Uenighedens kernepunkt er ganske enkelt, om disse dyder og principper bedst og vedvarende kan efterlevs af *et* individ eller af *en flerhed* af individer. Det kan derfor være indsigtsgivende her at minde om historikeren Thukydid's karakteristik af Athen under statsmanden Perikles: »af navn et demokrati, men i realiteten et styre ved den fremmeste mand«. ²⁸ Tilsyneladende havde man her formået at forene to styreform, som ellers ansås for at være uforenelige.

Skulle regenterne undertiden glemme, hvorledes de burde opføre sig overfor deres befolkninger, sørgede filosofferne for, at de blev mindet om det. *In-house* filosoffer blev standard ved næsten ethvert hof. Tre gange tog Platon ophold ved Dionysios af Syrakus' hof, hvor han prøvede at omsætte sine teorier til praksis. Den yderst krigeriske kong Pyrrhus af Epirus havde filosofen Kineas fra Thessalien hos sig. En samtale mellem disse to er interessant. ²⁹

Da Kineas hørte om kongens planer om at invadere Italien, spurgte han ham:

Skulle vi nu besejre romerne, Deres Majestæt, hvad skal vi så bruge vores sejr til?

Pyrrhus: Dit spørgsmål, kære Kineas, behøver egentligt ikke et svar: Når vi har besejret romerne, vil ingen andre, hverken barbarer eller grækere, gøre modstand imod os, men vi skal straks sikre os kontrol over hele Italien.

Kineas: Og når vi har bemægtiget os Italien, Deres Majestæt, hvad skal vi så?

Pyrrhus: Sicilien, som ligger i nærheden, venter med åbne arme på os; det er en velhavende og folkerig ø, og meget let at erobre.

Kineas: Det, De her siger, er højst sandsynligt sandt. Men vil erobringen af Sicilien også betyde enden på vores ekspedition?

Fig. 1. Allegori over Den Slette Regering. Foto: The Picture Art Collection / Alamy Stock Photo.

Fig. 2. Allegori over den Gode Regering. Foto: © José Luiz Bernardes Ribeiro, CC BY-SA 4.0.

Pyrrhus: Måtte guderne begunstige os med succes vil vi bruge dette blot som indledning til endnu større bedrifter. For hvem vil holde os væk fra Libyen og Kartago, når også disse er kommet inden for vores rækkevidde? Og når vi har erobret disse steder, vil ingen af vores fjender, som nu ser på os med afsky, gøre modstand; ingen kan anfægte dette.

Kineas: Absolut ingen, det er ganske vist, for det er indlysende, at vi med vores ny-vundne magt vil være i stand til at genvinde Makedonien og regere over Grækenland. Men når vi har sikret vores herredømme overalt, *hvad skal vi så foretage os?*

Idet **Pyrrhus** brast i latter, sagde han: Så skal vi have masser af fritid, og hver dag skal vi bare drikke os i hegnet, min kære ven, alt i medens vi underholder hinanden med samtaler.

Kineas: Nuvel, Deres Majestæt: Hvad er det, der er til hinder for, at vi drikker os i hegnet nu, og for at nyde vores samvær og fritid, hvis det er det, vi ønsker? Muligheden er allerede til stede, og det koster ingen anstrengelser. Så, hvorfor skal vi forsøge at opnå det samme mål gennem blodsudgydelse samt stort besvær og fare, efter at have påført andre og os selv umådelig stor skade?

Pyrrhus' levned bevidner, at filosofens forsøg på at få monarken på dydens vej viste sig at være forgæves. Men i sidste ende blev storkrigeren Pyrrhus alligevel indhentet af Nemesis, idet han led en ret uglorøs død: Under sin invasion af byen Argos fik han en tagsten i hovedet, som blev kastet af en kvinde fra et hustag (Plutark, *Pyrrhus* 34).

* * *

Afslutningsvis vil jeg forsøge at anskue de her nævnte forsøg på at definere indholdet af monarkiet som institution inden for en langt større historisk-filosofisk tradition. En sådan anskuelsesmåde bliver muliggjort af begrebet *Achsenzeit* (den *Aksiale Tidsalder*), som i 1949 blev introduceret af Karl Jaspers, mhp. at forklare verdensudviklingen i tiden fra 800 til 200 f.v.t.³⁰ Kort fortalt, indbefatter den *Aksiale Tidsalder* forskellige civilisationer: Konfucius og Lao-Tses Kina; Buddhas Indien; Zarathustras Iran; profeternes Palæstina; og filosofernes, historikernes og tragediedigternes Hellas. *Alle* disse civilisationer er i besiddelse af en skrift-

kultur; en kompleks politisk organisation; veludviklet byplanlægning; avanceret teknologi; og færdigheder i internationalt diplomati. Og *alle* disse civilisationer gennemgår en parallel udvikling, hvis drivkraft er en udtalt spænding mellem politisk/militær magt og åndslivet; en spænding som kommer til udtryk i en vedvarende kritik rettet imod herskeren, og i en stærk opfordring til herskeren, om at være mild i sin udøvelse af magt; at lade sig guide af visdom; at være lydhør over for befolkningen; og ikke mindst om at udøve retfærdighed.

At vi her står overfor en diskurs som fortsætter i eftertiden og på europæisk grund bevidnes bl.a. af vægmalerierne i Sala dei Nove (i Palazzo Pubblico i Siena), som i 1338-1339 udfærdigedes af Ambrogio Lorenzetti. Den »Slette Regerings Allegori« (fig. 1) modsvares af den »Gode Regerings Allegori« (fig. 2).

Foreningen mellem monarken og befolkningen symboliseres ved, at de alle holder på det samme reb. Og allervigtigst:

Bagved den gode hersker, som var de hans inspirations muser, ses seks kronebærende kvindeskikkelser: Navnene på de tre til venstre er *Pax* (Fred), *Fortitudo* (Mod) og *Prudentia* (Fornuft); på de tre til højre *Magnanimitas* (Storsind/Gavmildhed), *Temperantia* (Selvbeherskelse) og *Iustitia* (Retfærdighed). På venstre side afbildes igen *Iustitia*, nu i færd med at balancere skålene på en vægt som holdes af *Visdom*.

Henvend 200 år senere leverede Machiavelli i *Fyrsten* (1513/1532) sit eget bidrag til *Achsenzeit*-diskursen. De forfattere, han citerer som kilder til sine eksempler fra antikken, er stort set identiske med nærværende kapitels kilder. Men Machiavellis hovedærinde er stik det modsatte af, hvad de antikke filosoffer og andre intellektuelle synes at have sigtet imod: Han går imod strømmen og advarer fyrsten mod at lade sig binde fast til en bestemt kanon af dyder, da dette uundgåeligt vil gøre fyrsten forudseelig og derved svag.

Herved er jeg allerede trådt ind i andet spændende men uhyre stort emneområde.

Litteratur

- Austin, Michael: *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest: A Selection of Ancient Sources in Translation*, 2. udg., Cambridge: Cambridge UP 2006.
Billows, Richard: *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*, Berkeley: University of California Press 1990.

Blümel, Wolfgang: *Die Inschriften von Iasos*, 2 bd., Bonn: Rudolf Habelt 1985 (IGSK, bd. 28).

Bohm, Claudia: *Imitatio Alexandri im Hellenismus: Untersuchungen zur politischen Nachwirkung Alexanders den Großen in hoch- und späthellenistischen Monarchien*, München: Tuduv 1989 (*Quellen und Forschungen zur Antiken Welt*, bd. 3).

Briant, Pierre: *The First European. A History of Alexander in the Age of Empire*, trans. by N. Elliott, Cambridge, MA: Harvard UP 2017.

Bringmann, Klaus & von Steuben, Hans: *Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer*, Bd. 1: *Zeugnisse und Kommentare*, Berlin: Akademie Verlag 1995.

Carney, Elizabeth Donnelly: »Women and *Basileia*: Legitimacy and Female Political Action in Macedonia«, *The Classical Journal*, bd. 90, 1995, s. 367-391.

Carney, Elizabeth Donnelly (udg.): *The Routledge Companion to Women and Monarchy in the Ancient Mediterranean World*, London: Routledge 2020.

Chaniotis, Angelos: »The Divinity of Hellenistic Rulers«, i A. Erskine (udg.): *A Companion to the Hellenistic World*. Malden, MA/Oxford: Blackwell 2003, s. 431-445.

Chaniotis, Angelos: *War in the Hellenistic World*, Malden, MA/Oxford: Blackwell 2005.

Chaniotis, Angelos: »The Ithyphallic Hymn for Demetrios Poliorketes and Hellenistic Religious Mentality«, i P.P. Iossif, A. S. Chankowski & C. C. Lorber (udg.): *More than Men, Less than Gods*. Proceedings of the International Colloquium Organized by the Belgian School at Athens (November, 1-2, 2007), Leuven/Paris/Walpole, MA: Peeters 2011 (*Studia Hellenistica*, bd. 51), s. 157-195.

Dittenberger, Wilhelm: *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*, 2 bd., Leipzig: S. Hirzel, 1903-1905.

Fraser, Peter Marshall: *Ptolemaic Alexandria*, 3 bd., Oxford: Clarendon Press 1972.

Habicht, Christian: *Gottmenchentum und griechische Städte*, 2. udg., München: Beck 1970.

Hopkins, K: »Brother-Sister Marriage in Roman Egypt«, *Comparative Studies in Society and History*, bd. 22, 1980, s. 303-354.

Jaspers, Karl: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, München/Zürich: R. Piper & Co Verlag 1949.

Kühnen, Angela: *Die Imitatio Alexandri als politisches Instrument römischer Feldherren und Keiser in der Zeit von der ausgehenden Republik bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n.Ch.* Duisburg-Essen, Dr.phil Dissertation: Univerasität Duisburg-Essen 2005.

Ma, John: *Antiochos III and the Cities of Western Asia Minor*, Oxford: Oxford UP 2000.

Macurdy, Grace Harriet: *Hellenistic Queens: A Study of Woman-Power in Macedonia, Seleucid Syria, and Ptolemaic Egypt*, Baltimore: The Johns Hopkins UP 1932.

Stewart, Andrew: *Faces of Power: Alexander's Image and Hellenistic Politics*. Berkely: University of California Press 1993.

Supplementum Epigraphicum Graecum, Leiden: Brill 1923 - Walbank, Frank William: *The Hellenistic World*, rev. udg; original 1981, Cambridge, MA: Harvard UP 1992.

Noter

1. En god introduktion findes i Walbank 1992.
2. Fænomenet *imitatio Alexandri* i kunst og regeringsudøvelse: Bohm 1989; Stewart 1993; hos de romerske kejsere: Kühnen 2005; i Oplysningstiden: Briant 2017.
3. Sveton, *Divus Augustus* 18.
4. Særligt *Alexanderromanen* (på dansk ved Erling Harsberg 1987). Hovedkilden er Arrians *Alexanders Anabasis* (Alexanders Bedrifter).
5. Gode introduktioner til det hellenistiske monarki: Billows 1990; Ma 2000.
6. Suda, under ordet *basileia* (= Austin nr. 45).
7. Chaniotis 2005, s. 57-68.
8. Polybius, *Historier* 31.29.3-5.
9. Plutarch, *Regum et imperatorum apophthegmata* (ed. F. Cole Babbitt) 183. Muligvis drejer det sig om slaget ved øen Kos ca. 261 f.v.t.
10. Chaniotis 2005. Om de hellenistiske dronninger se: Macurdy 1932; Carney 1995 og 2020.
11. Chaniotis 2005, s. 110-111.
12. Hopkins 1980.
13. Flavius Josefus, *Jødisk Forhistorie* 12.147.
14. Polybius, *Historier* 22.17.
15. Diodor (Diodorus Siculus), *Bibliotheca historica* 20.81-100.
16. Den »Ithyfalliske hymne«, som her gengives i egen oversættelse, kendes fra bog 22 i Duris af Samos' *Historiai*, som citeres hos Athenaeus, *Deipnosophistai* 6.253b-f. Diskussion: Chaniotis 2011.
17. Dittenberger 1903-1905, nr. 90 (engelsk oversættelse: Austin 2006, nr. 283). Takket være Rosettestenen kunne man i 1822 déchiffrere hieroglyfferne.
18. Se Habicht 1970; Chaniotis 2003.
19. *Supplementum Epigraphicum Graecum* bd. 41, nr. 1003 II, linjer 25-6, 53-5.
20. Blümel 1985, nr. 4, linjer 85-58.
21. Chaniotis 2003, s. 433.
22. De mangeartede royale gaver til bystaterne behandles i Bringmann & von Steuben 1995.
23. Aristeas' *Brev til Filokrates* (ed. M. Hadas, New York, 1951) 5.38-38 (engelsk oversættelse: Austin 2006, nr. 261(b)). Se Fraser 1972, bd. 1, s. 696-703, og bd. 2, s. 972 n. 122.
24. De fleste af disse bøger er enten fragmentarisk bevaret eller kendes indirekte.
25. Aristeas' *Brev til Filokrates* 267.
26. Aelian, *Varia Historia* 2.20.
27. Diotogenes hos Stobaeus, *Eclogae* 4.7.61.
28. Thukydid, *Den Peloponnesiske Krig* 2.65.9.
29. Samtalen gengives af Plutark, *Pyrrhus* 14 (engelsk oversættelse: Austin 2006, nr. 59(b)). Her gengives samtalen i en forkortet og lettere omskrevet form.
30. Jaspers 1949.

Regenten på mønter – en 1000-årig tradition

AF JENS CHRISTIAN MOESGAARD OG JØRGEN STEEN JENSEN

I anledning af Hendes Majestæt Dronning Margrethe II's 50 års regeringsjubileum er der udsendt en erindringsmønt (fig. 1). Den findes i to udgaver: en speciel 500-krone i sølv og en almindelig 20-krone i aluminiumsbronze. På Nationalbankens hjemmeside kan man læse følgende: »Portrættet viser dronningen i profil i et moderne og minimalistisk udtryk – inspireret af papirclip – som understreger hendes ikoniske status. Portrættet er udført af billedhugger Kathrine Moseholm«. Mønten følger hermed noget, der nærmest er blevet en tradition under dronning Margrethe: at lade kunstnere prøve kræfter med regentportrættet på mønterne. Portrættet på de kursierende mønter er blevet fornyet flere gange i løbet af dronningens regeringstid. Mere eksperimenterende portrætter ses på rækken af erindringsmønter, som er udsendt i anledning af dronningens runde fødselsdage, regeringsjubiler samt regentparrets sølv- og guldbryllup. Det gør dronning Margrethes møntrække til en af de mest spændende og varierede i nyere dansk mønthistorie.

Dronning Margrethes portræt på mønterne i dag knytter an til en lang tradition med at repræsentere regenten på mønterne. I Danmark går denne tradition 1000 år tilbage i tiden. Traditionen bunder i, at udsendelse af mønter oprindeligt er et regale – en ret, der er en integreret del af kongemagten. Regenten bestemte mønternes udseende, vægt, lødighed og pålydende værdi, og satte sit navn og symbol på mønterne både som manifestation af sin status og som garanti for mønternes værdi. Her står vi faktisk med et af de meget få symboler, der kan føres så langt tilbage i historien – ikke bare i møntvæsenet, men i det hele taget. Det kristne kors kan nævnes blandt de ganske få andre symboler, der her i landet har en lige så lang kontinuitet. Kongemagten og kirken – to institutioner, der fra den sene vikingetid har været helt grundlæggende for det danske samfund.

I tidens løb har udformningen af mønterne varieret. De har ikke altid fremvist et billede af kongen. Man kunne i stedet benytte et symbol, oftest kongekronen. Den ses jævnligt på penninge – der var periodens eneste møntenhed – fra 12- og 1300-tallet. Et eksempel er en penning fra midten af 1200-tallet (fig. 2).¹ Den viser på forsiden en krone i en ruderfirkant

med halvmåner omkring. På bagsiden ses en bispestav og bogstaverne NI. Bispestaven symboliserer bispe magten, som kongen ofte i middelalderen forærede en del af indtægterne fra møntningen til. Mønter blev nemlig lavet af ædelmetal, oftest sølv, men deres pålydende værdi var lidt højere end metalværdien, hvilket gav indtægt til møntherren. Her har vi igen symboler, der viser samarbejde mellem de to samfundsbærende institutioner, kongemagten og kirken – et samarbejde på et meget konkret plan, hvor kirken fik indtægt, og kongen kunne vise sin fromhed og generøsitet.

Den her omtalte mønttype er traditionelt henført til Roskilde, men det er af nyere forskning blevet foreslået, at den i virkeligheden kan være fra Odense, idet de få kendte eksemplarer er fundet på Fyn.² Bogstaverne NI tolkes som bispens navn NICOLAUS på latin = Niels på dansk. Hvis mønten er fra Roskilde, må det være Niels Stigsen, der var bisp 1225-1249, men der sad også en bisp ved navn Niels i Odense fra 1245 til 1247.

Til andre tider er det kongens monogram, der udfylder rollen som symbol for kongemagten. Christian 1. (1448-1481) var den første danske konge af den Oldenborgske slægt, som den nuværende kongeslægt, Glücksborgerne, nedstammer fra. Under hans 33 år som konge blev der kun udmøntet én enkelt mønttype.³ Det var en hvid, der gjaldt for fire penninge (fig. 3). Den har på forsiden kongens monogram, et kronet 'k'. På bagsiden er der et tomt skjold oven på et kors, deraf møntens kaldenavn »korsviden«. Korset er naturligvis et kristent symbol, men på Christian 1.s tid angiver det ikke længere direkte kirkelig involvering i møntprägningen. Det er her et udtryk for kristendommens stilling som samfundets religion.

Hviden fik en interessant skæbne. Navnet hvid kommer af, at det oprindeligt var en lødig sølv mønt i modsætning til de små penninge, der efterhånden var blevet meget kobberoplandede. De danske hvide i midten af 1400-tallet var dog ikke specielt vellidte, da de var dårligere end dem, der blev præget i de toneangivende nordtyske handelsbyer. Men i 1500-tallet blev der udsendt endnu dårligere mønter, og de gamle hvide fra 1400-tallet blev nu eftertragtet som gode solide mønter, man kunne gemme på kistebun-

den. Der blev også senere slået hvide, men inflationen havde efterhånden gjort den til en småmønt med højt kobberindhold, der ikke længere var særligt hvide i farven. Den sidste blev præget i 1686. Hviden levede videre i sproget i udtrykket »ikke en hvid« om noget nærmest værdiløst.

Det er interessant at mærke sig, at de to just omtalte symboler på regenten stadig findes på de danske mønter den dag i dag. Kongekronen optræder på vore dages 50-øre, mens dronning Margrethes fine monogram ses på en-, to- og femkronen. Der er virkelig tale om lang kontinuitet i benyttelsen af disse symboler.

Skikken med at sætte regentens billede på mønterne er imidlertid meget ældre end både benyttelsen af krone og monogram. Som vi vender tilbage til om lidt, går den i Danmark over 1000 år tilbage, men den bygger på en endnu ældre udenlandsk tradition. Som med så meget andet symbol- og billedsprog i vort samfund går det tilbage til antikken. Afgørende blev især Alexander den Stores regering og hans eftertid, den såkaldte hellenistiske periode. Under sin regeringstid som konge af Makedonien fra 336 til 323 f.v.t. skabte Alexander gennem erobringer et kæmperige, der gik fra Grækenland til Indien og Ægypten. Det var på daværende tidspunkt kutyme at sætte guder eller mytologiske figurer på mønterne, og det gjorde Alexander også i form af den mytiske helt Herakles med løveskind. I 324 f.v.t., året før hans død, anerkendte de græske byer i den korinthiske liga Alexander som en guddom. Da Alexanders store bedrifter ofte blev sammenlignet med Herakles' heltegerninger, var skridtet ikke langt til at sammensmelte Herakles-motivet på mønterne med Alexander, hvilket da også skete efter hans død. Riget blev opdelt mellem hans generaler, som fortsat prægede mønter med forskellige udgaver af den guddommeliggjorte Alexander. Der er dog nok ikke tale om et egentligt portræt, men nærmere en idealiseret fremstilling af herskeren.

En af Alexanders efterfølgere, Ptolemaios 1., der regerede i Ægypten fra 323 til 282 f.v.t., gik skridtet længere og satte sit eget billede på mønterne, først på guld-stateren i 305 f.v.t., og siden i 301 f.v.t. på sølv-tetradrakmen. Disse portrætter var meget mere realistiske. Den danske ekspert i hellenismens mønter, Otto Mørkholm (1930-1983), kalder portrættet på sølv-mønten (fig. 4) »nærmest overdrevent realistisk« og fortsætter:

Profilen virker bevæget og urolig, et forunderligt system af kurver, der afløser hinanden. De enkelte træk er fremhævet på en næsten karikke-

rende måde. Den klassiske næse er blevet krum og hængende, og underansigtet domineres af en udpræget »galoche-hage«, som franskmændene kalder det. Alligevel er portrættet af udmærket virkning. Ptolemaios' energi og handlekraft kommer tydeligt til udtryk.⁴

Hermed er linjerne lagt for repræsentation af regenten på mønterne helt op til vore dage mellem symbolsk idealisering og individuelt portræt. Møntmotiverne var i det antikke Grækenland på et kunstnerisk højdepunkt, og de bedste af de pragtfulde hellenistiske mønter er ikke nogen undtagelse. Ikke mange senere mønter kom op på dette niveau. Dog er kejsersportrætterne på de romerske mønter fra de første århundreder efter Kristi fødsel også ofte fremragende. De har så mange individuelle træk, at de ved sammenligning har kunnet bruges til at identificere, hvilken kejser en anonym statue eller buste repræsenterer. Og når man står med en fladslidt eller korroderet, nærmest ulæselig mønt fra en arkæologisk udgravning, er profilen på portrættet faktisk ofte nok til, at man kan identificere kejseren og dermed datere mønten. Så karakteristiske er portrætterne!

Der var stor symbolik i kejserafbildningerne på mønterne. I Den romerske Republik var det belagt med tabu at afbilde en levende person på en mønt. Det ville have været set som et skridt tilbage til det kongedømme, som republikken jo var blevet skabt som en reaktion imod. Cæsar brød dette tabu og satte sit billede på en mønt. Det blev taget meget ilde op og var en af de handlinger, der førte til mordet på ham i år 44 f.v.t. Møntportrætter var således ikke neutrale, men var potentielt politisk sprængfarlige.

Som tiden gik, blev kejserafbildningen dog mere og mere stereotyp og stiliseret. I senantikken var magten ofte delt mellem flere kejsere på én gang. På mønterne var deres portrætter ofte fuldstændigt ens. Hvis man skulle finde ud af, hvem der stod bag den enkelte mønt, måtte man læse navnet i indskriften rundt om kejserbusten (fig. 5). Det var tydeligvis ikke kejseren som individ, der var vigtig, men kejseren som det upersonlige symbol på magten.

I 400-tallet faldt den vestlige del af Romeriget fra hinanden, mens den østlige del – kendt som Det byzantinske Rige – med hovedstad i Konstantinopel (vore dages Istanbul) eksisterede et årtusinde mere. Der var fortsat regentbilleder på mønterne, men moden ændrede sig. Hvor der tidligere hovedsageligt havde været profilbilleder, var der nu ofte en facebillede (fig. 6).

600-tallet var vidne til den arabiske ekspansion, der førte til skabelsen af Kalifatet i Mellemøsten, Centralasien og Nordafrika helt til Spanien. Dette rige byggede på islam som religion, og i 696 gennemførtes en møntreform, hvor man valgte at afstå fra billeder på mønterne, og kun have tekst, hovedsageligt med religiøst indhold. Det siger noget om billedernes magt, at man således bevidst fravalgte dem. De arabiske sølv mønter – dirheme – blev i vikingetiden i stor stil eksporteret fra Kalifatet til Rusland og Ukraine og videre til Norden. De findes således også i store mængder i Danmark.

I datidens anden store opkommende magt, Frankeriget, der dækkede det meste af Vesteuropa fra Nordspanien og Norditalien til Elben gik man en anden vej. Den magtfulde kejser Karl den Store (768-814) valgte at fremstille sig selv som romersk kejser med laurbærkrans (fig. 7). Auraen fra Romeriget var tydeligvis så stærk, at den var forbillede for at fremstille sig selv som hersker.

Op gennem middelalderen var det symbolske, stiliserede herskerportræt en fast ingrediens på forsiden af mange mønter. Det gælder blandt andet mønter fra England (fig. 8) og Tyskland (fig. 9), som i vikingetidens slutning i stor stil kom til Danmark. De blev, som vi kommer tilbage til om lidt, til inspiration for det gryende danske møntvæsen. Der var dog langt fra tale om portrætlighed. Det var ikke, fordi man ikke var i stand til at gengive en persons portræt naturtro. Det var simpelthen bare ikke det, der var i fokus – det vigtige var regenten som symbol. Det måtte vente til renæssancens genopdagelse af den antikke kunst, før portrætlighed igen blev et ideal. Det startede i Italien i 1400-tallet med medaljer, men bredte sig snart til resten af Europa – og til mønterne. Et godt eksempel på det er den pragtfulde danske daler, som Frederik 2. (1559-1588) lod præge i 1572 (fig. 10).⁵

Efter dette hurtige vue over regentportrætter på mønter siden antikken, vil vi nu vende tilbage til Danmark og se lidt nærmere på de første 150 år med regenter på mønter. Til en start må det dog understreges, at der på de ældste danske mønter sandsynligvis slet ikke var noget regentportræt. Danmarks ældste by, Ribe, blev grundlagt i begyndelsen af 700-tallet. Lige fra starten blev der benyttet mønter i denne driftige handelsby, og meget tyder på, at disse mønter faktisk var præget i Ribe. Hvis det er korrekt, er de Danmarks første mønter. Den ene side viser et ansigt en face, der af moderne forskere kaldes »Odin«, men vi ved faktisk ikke, hvem det virkelig forestiller. I den vigtige handelsby Hedeby i Slesvig blev der fra 800-tallet præget

mønter til de lokale købmænd. De fleste af dem efterlignede en udgave af Karl den Stores mønter, der kun bærer tekst. Der var også mønter med mere lokale motiver, så som vikingeskibe. Ingen af dem bar dog regentafbildninger. Heller ikke da Harald Blåtand (ca. 958-før 987) indførte sin egen nye mønttype, fremhævede han sin egen person. Ved at benytte kristne kors som hovedmotiv på mønterne ønskede han derimod at udbrede kendskabet til den nye religion, som han havde indført i Danmark (fig. 11).⁶

Haralds søn, Svend Tveskæg (ca. 987-1014), er den første danske konge, der tydeligt træder frem på mønterne (fig. 12). Det skete omkring 995. På det tidspunkt havde der, som vi har set, allerede været præget mønter i Danmark i over et kvart årtusinde. Alligevel står Svends mønt som en milepæl i vores bevidsthed om dansk mønthistorie. Den står så stærkt, at der i 1000-året for dens prægning blev udgivet en mindemønt med teksten DANSK MØNT 995-1995 (fig. 13).

Mønten er en sølvpenning, der er en nøje efterligning af den mønttype, der blev præget i England ca. 991-997 i kong Æthelred 2.s (978-1016) navn (fig. 8). På forsiden er der en venstrevendt profil med scepter foran. På bagsiden ses et kors med bogstaverne CRVX (= crux, latin for kors) i korsvinklerne. Disse motiver er direkte kopieret efter det engelske forbillede. Derimod er indskrifterne originale: +ZVEN REX AD DENER = Svend, konge til danskerne på forsiden og +GODPINE M-AN DNER = Godwine, danskerens møntmester. Det er første gang, en dansk konge nævnes ved navn på en mønt. Møntmesterens navn Godwine er engelsk. Det er interessant, at han også optræder på samtidige svenske og norske efterligninger af den engelske CRVX-type. Var han en indkaldt ekspert, der hjalp med at få udmøntningen i gang i Skandinavien?

Det er påfaldende, at de tre skandinaviske konger har valgt på en og samme tid at fremhæve og udviske deres person. Ved så tydeligt at sætte deres navne på mønterne sætter de sig selv i centrum. Men samtidigt kopierer de motivet på de engelske mønter, så det bliver svært for møntbrugeren at skelne mellem forbillede og efterligning og få øje på kongens mønt. Ville de vise, at de var konger på lige fod med den magtfulde engelske konge? Eller var det den almene accept og anerkendelse, som den fuldlødige gode engelske mønt nød godt af, som de ville hægte sig på? Eller var det bare sådan, at møntprægning var noget så forholdsvis nyt, at det udenlandske forbillede simpelthen var »sådan, som en mønt ser ud«?

Engelske mønter var nemlig på dette tidspunkt uhyre almindelige i Danmark. Nogle kom som følge af vikingetogterne, hvor englænderne ofte betalte store summer – den såkaldte Danegæld – til vikingerne for at få dem til at afstå fra plyndringer. Andre mønter er sikkert kommet med den handel, som der også har været over Nordsøen.

Svends mønt med kongens navn blev i første omgang en enlig svale. Der foregik efterfølgende en større udmøntning af efterligninger af engelske mønter, men de bar ikke kongens navn. Derimod fremviste de kongebilleder, men det var bare kopier af de engelske.⁷ Under Knud den Store (1018-1035) og hans efterfølgere kom kongenavnet igen på nogle mønter, og man begyndte at præge egne motiver, dog ofte uden kongebillede. De mønter, der havde kongebillede, var stadig inspireret af de engelske forbilleder. En meget interessant undtagelse udgør en penning fra Magnus den Gode (1042-47, fig. 14). Han var norsk konge, men fik også den danske trone, da Knud den Stores søn Hardeknud døde barnløs i 1042. Magnus var søn af den norske konge Olav, der var blevet dræbt 1030 i slaget ved Stiklestad som led i kampen med danskerne om herredømmet i Norge. Herefter blev han Norges nationalhelgen med et stort ry også ud over landets grænser. Det var selvfølgelig en fantastisk platform for Magnus at starte fra.

Professor i arkæologi ved Københavns Universitet, Carl Johan Becker (1915-2001), har fremhævet en meget speciel mønt fra Magnus' tid, der netop forestiller hans far Olav, der holder et kors i den ene hånd og en økse – Olavsøksen – i den anden. Mønten er præget i Hedeby, og Becker sætter den i forbindelse med Magnus' sejr over de invaderende vander ved Lyrskov Hede ca. 1043. Denne sejr koblet med hans fars prestige hørte til Magnus' bedste argumenter i den kamp om magten i Danmark, som han udkæmpede med Knud den Stores søstersøn, Svend Estridsen (1047-74). Becker kalder denne udmøntning for »De første danske erindringsmønter«.⁸ Her har vi altså et regentportræt, men det er en udenlandsk og afdød regent, som afbildes, fordi det passer ind i den aktuelle politiske situation. Man bemærker, at denne mønt viser Olav ikke i profil, men en face, hvilket på dette tidspunkt var ved at blive moden – man ser det for eksempel på de meget fine mønter fra den tyske hersker Henrik 3.s tid (konge 1039-56, kejser fra 1046). Olavsportrættet er dog en smule drejet, så det næsten bliver tre-kvart-profil.

Magtkampen endte til Svend Estridsens fordel, idet han blev enekonge ved Magnus' død i 1047. Un-

der Svend slog en ny tendens igennem, som allerede så småt havde vist sig under hans forgængere, nemlig efterligning af byzantinske mønter. Konstantinopel var ikke fremmed for vikingerne, idet mange af dem havde gjort tjeneste i den byzantinske kejsers livgarde. Denne verdensstad må have gjort stort indtryk på dem. Velkendt er historien om den senere norske konge Harald Hårderådes virke hos kejseren og de rigdomme, han derved tjente. På den baggrund er det overraskende få byzantinske mønter, der er fundet i Norden. Alligevel var byzantinernes prestige så stor, at deres mønter blev benyttet som forbilleder for de danske mønter. På de fleste af mønterne er det imidlertid ikke regenten, der vises, men Kristus, jomfru Maria eller engle. Et møntmotiv er specielt interessant. Det drejer sig om forsiden af en penning præget i Lund, der var rigets vigtigste møntsted. Til venstre ses en stående engel – Sankt Michael – der giver en fane til en stående person til højre (fig. 15). I Peter Haubergs (1844-1928) endnu benyttede klassiske standardværk om danske mønter fra vikingetid og tidlig middelalder, udgivet i år 1900 af Videnskabernes Selskab, tolkes den højre figur som »en kvindelig Person« med følgende begrundelse:

Den lange Haarfletning, der strækker sig ned fra hendes Hoved, og det ovale Brystspænde vise dette klart. Der er kun En, hvem denne kvindelige Figur kan tænkes at skulle betegne, nemlig Svends Moder Estrid, Knud den Stores Søster; thi gennem hende havde Svend sin Adkomst til den danske Krone.⁹

Så tiltalende denne tolkning end forekommer, har senere forskning vist, at den er forkert. Man er blevet opmærksom på en byzantinsk guldmønt, histamenon, der med al sandsynlighed er præget i Thessaloniki under kejser Michael 4.s felttog mod bulgarerne i juni-december 1041. Det var netop på dette tidspunkt, at den senere norske konge, Harald Hårderåde, var aktiv i kejserens garde. Han kan have fået et eksemplar med hjem til Norden, hvor den har kunnet danne forbillede for den danske mønt. Den byzantinske mønt er meget sjælden, men takket være Carlsbergfondets og Den kongelige Mønt- og Medaillesamlings Venneselskabs generøsitet findes et eksemplar siden 1994 på Nationalmuseet (fig. 16). Og det viser sig, at det, som Hauberg tolker som en fletning, på det byzantinske forbillede er Guds hånd, der kroner kejseren. På den danske udgave er det blevet til nogle utydelige streger. På mønten står SEVIN, der må betyde Svend, på samme sted, som kejserens navn står på den byzan-

tinske mønt. Der er således ingen tvivl om, at det er kongen, der her afbildes.¹⁰

Motivet findes i flere udgaver. På nogle er der på den anden side af mønten kors i forskellige udformninger. På en af udgaverne ses imidlertid den tronende Kristus i byzantinsk stil med den ene hånd løftet til velsignelse. Det er en præcis efterligning af bagsiden på den byzantinske guldmønt. Den danske efterligning er sjældnen i dag. Den er specielt fint udført og har muligvis været en specialudmøntning, der kun er udsendt i begrænset oplag. Men den fik stor betydning for møntprägningen i resten af Svend Estridsens regering, idet den har inspireret mange senere byzantinsk-prægede møntmotiver.

Hele fem af Svend Estridsens sønner blev konger. I deres tid gik man tilbage til det mere traditionelle regentbillede på mønterne. En specielt majestætisk udformning findes på Knud den Helliges (1080-1086) jyske mønter (fig. 17). Her ses kongen i fuld figur, tronende en face med et sværd i den ene hånd og den anden hånd hvilende på et skjold. Indskriften fortæller, at møntherren er CNVT REX = kong Knud. På møntens bagside er der som på de fleste middelaldermønter et kors. I indskriften angives møntmestrenes navn samt møntstedet – de er præget i Viborg, Randers og Aalborg. De kendes i forholdsvis stort tal fra to skattefund i Bjerregrav og Jegstrup ved Viborg og Randers, men er derudover relativt sjældne. Men de må have været præget i stort tal, for der kendes mange varianter, og hele 14 forskellige møntmesternavne er nævnt.

Den majestætiske fremtoning dækker imidlertid over en ikke helt så glørværdig virkelighed. Moderne lødighedsprøver har vist en sølvholdighed på kun 55 %, langt under den normale på 85-90 %. Vægten er også lav. Kongen havde brug for penge til at finansiere sit planlagte togt over Nordsøen for at vinde Englands trone. Ved at lave dårlige mønter kunne han strække sølvet længere. Krønikeskriveren Ælnoth fortæller, at »de kongelige ombudsmænd og fogeder [...] tillagde marken større vægt, værdsatte al ting billigt og lod – for at udtrykke mig i menigmands mål – en øre knap gælde en ørtug«. Sætningen står i en opremsning af klager mod Knud, som inddrev mange bøder, førte retssager uden grund osv. Det viser den udbredte utilfredshed med kongen, heriblandt kongens mønt. Da Englandstogtet blev udsat, og folk under risiko for bøder for udeblivelse skulle møde igen året efter, udbrød oprør, som endte med drabet på kongen i Sankt Albani kirke i Odense 10. juli 1086. Efterfølgende blev der misvækst i Danmark – tørke og

hedebløge i vækstsæsonen og styrtregn og oversvømmelse i høstsæsonen. Knuds bror og efterfølger, Oluf, fik ligefrem tilnavnet Hunger – og det blev sagt, at der skete mirakler ved kong Knuds grav i Odense. I 1101 blev Knud kåret til helgen.¹¹ Mønten med den tronende kong Knud kan på mange måder stå som symbol på dette for Danmarkshistorien så skelsættende hændelsesforløb – og den er et af de få håndgribelige vidnesbyrd, vi har, som er samtidigt med begivenhederne.

Knuds lillebror, Niels' (1104-1134) møntrække indeholder en bemærkelsesværdig mønttype. Det er en penning præget i Lund. Motivet i sig selv er ikke usædvanligt: kronet kongebuste en face med sværd og scepter og indskriften REX på forsiden og på bagsiden et velkomponeret liljekors med en stav med en ring i hver korsvinkel (fig. 18). Det særlige er bagsidens indskrift. Den findes i to hovedvarianter: +NICALAS MARGARETA = Niels Margrethe og +NICOLAS ME FECIT = Niels gjorde mig, begge med en del variation. Niels må hentyde til kongen. Margrethe er tydeligvis Niels' dronning, der var svensk prinsesse og tidligere havde været gift med den norske konge Magnus Barfod. Hun døde tidligere end sin mand, kong Niels, hvilket måske forklarer, hvorfor der findes en variant med og én uden hendes navn – de svarer sandsynligvis til to faser i udmøntningen, før og efter dronningens død. Dronningens dødsår er omdiskuteret. I følge Yngre Næstved Årbog var det 1117, men forskning har vist, at det nok nærmere er 1130.¹² Denne mønttype var forholdsvis sjælden indtil opdagelsen af skatten i Sankt Drotten kirkeruin i Lund i 1984. Den indeholdt 693 eksemplarer. Cirka en tredjedel af dem er varianten med dronningens navn.¹³

Vi ved ikke, hvorfor Margrethes navn kom på mønterne. Det er – i samklang med nogle af de få andre kilder, vi har om dronningens liv – blevet set som et tegn på, at dronningen i virkeligheden i perioder var landets reelle regent.¹⁴ Det er nemlig meget usædvanligt med dronningens – ja i det hele taget med en kvindes – navn på mønterne. Dette er det eneste eksempel fra dansk middelalder. Ikke engang den magtfulde dronning Margrethe 1., Kalmarunionens skaber, satte sit eget navn på mønter. Da hun efter en pause i møntprägningen i Danmark genstartede udmøntninger omkring år 1400, skete det i hendes stedsøns, Erik af Pommerns (1396-1439), navn.

To andre danske dronninger fra middelalderen har efterladt sig spor på mønterne. Der findes en smukt udført, indskriftløs ensidig mønt fra kong Valdemar 1. (1154/57-1182), der viser en kronet mand over for en

kvinde, som man traditionelt har tolket som Valdemars dronning Sofie (fig. 19). Vi skal et par hundrede år frem i tiden for at finde næste eksempel. Under Erik af Pommerns pilgrimsrejse til Jerusalem 1423-1425 var dronning Filippa rigets regent. Hun besluttede at forbedre mønten og lod præge en fuldlødig søsling (6-penning) i 1424, der går under navnet »Dronning Filippas søsling«, selvom den bærer kong Eriks navn. Da kongen kom hjem, skyndte han sig imidlertid at genindføre den underlødige mønt – og dårlig mønt var faktisk et af klagepunkterne mod ham, da han blev afsat i 1439.

Der findes enkelte andre eksempler på kvinder på mønter i europæisk middelalder. Således ser man på nogle mønter udstedt af den tyske hersker Otto 3. (konge 983-1002, kejser fra 996) hans farmor Adelheids navn. Nonneklostret i Quedlinburg i Harzen havde møntret, og her ser man abbedissen på mønterne. I det angelsaksiske England findes der mønter med dronning Cynethryths navn – hun var gift med den legendariske kong Offa af Mercia (757-796). Nogle steder var der kvindelig arvefølge, og her kunne en kvinde blive regent, hvis der ikke var en mandlig arving. I grevskabet Nevers i Nordøstfrankrig var der eksempelvis flere regerende grevinder, der i 1200-tallet lod præge mønter i eget navn. I Navarra i Nordspænien ses dronningens navn ofte på mønter sammen med hendes mands navn, idet han havde giftet sig til tronen. Fra grevskabet Hainaut i det nuværende Belgien har vi mønter fra grevinde Marguerite af Konstantinopel (1244-1280). Men i det store billede forblev det undtagelser, der bekræfter reglen.

Med disse eksempler på middelalderkvinder på mønter slutter vi ringen til dronning Margrethes portræt på nutidens mønter.

Literatur

- Becker, Carl Johan: »Magnus den Godes Hedeby-mønter. De første danske erindringsmønter«, i *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1983, s. 42-47.
- Galster, Georg: »Knud den Helliges jydsk Mønter«, i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1934, s. 129-136.
- Galster, Georg: *Unionstidens udmøntninger*, København: Dansk Numismatisk Forening 1972.
- Garipzanov, Ildar: »Religious symbols on early Christian Scandinavian coins (ca. 995-1050): from imitation to adaption«, i *Viator*, 42-1, Los Angeles, 2011, s. 35-54.
- Haugberg, Peter: *Myntforhold og Udmøntninger i Danmark indtil 1146*, København: Det kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 1900.

- Hede, Holger: *Danmarks og Norges mønter*, 3. Udgave, København: Dansk Numismatisk Forening 1978.
- Horsnæs, Helle og Märcher, Michael: »Mønttyper og møntsteder, datering og distribution. Potentiale og problemstillinger ved studiet af danske mønter fra midten af 1200-tallet«, i *KUML*, 2017, s. 91-121.
- Haastrup, Ulla og Lind, John: »Dronning Margrete Fredkulla. Politisk magthaver og mæcen for byzantisk kunst i danske kirker i 1100-tallets begyndelse«, i *Medeltidens genus: Kvinnors och mäns roller inom kultur, rätt och samhälle. Norden och Europa ca 300-1500*, Göteborg: Kriterium 2016, s. 29-71.
- Jensen, Jørgen Steen: »The Lund coinage of King Niels (1104-1134) as illustrated by the hoard from Sct. Drotten (1984). A preliminary report«, i *Sigtuna Papers. Proceedings of the Sigtuna Symposium on Viking Age Coinage 1-4 June 1989*, Stockholm: The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities 1990, s. 133-139.
- Kromann, Anne og Jensen, Jørgen Steen: »Fra Byzans til Svend Estridsens Lund«, i *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1995, s. 54-61.
- Malmer, Brita: *The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995-1020*, Stockholm: The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities 1997.
- Mansfeld-Büllner, H.V.: *Afbildninger af samtlige hidtil kjendte Danske Mønter fra Tidsrummet 1241-1377*, København: Rudolph Klein 1887 (bearbejdet genoptryk ved Johan Christian Holm, København 1954).
- Moesgaard, Jens Christian: *King Harold's Cross Coinage. Christian Coins for the Merchants of Haithabu and the King's Soldiers*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2015.
- Mørkholm, Otto: »Hellenistiske møntportrætter. Alexander den Store og hans efterfølgere«, i *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1958, s. 83-92.
- Nors, Thyra: »Margrethe Fredkulla«, i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, bind 2, København 2001, s. 528-529.
- Poulsen, Thomas Guntzelnick: De danske udmøntninger under Svend Estridsens sønner 1074-1134, i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 2015, s. 117-221.

Noter

1. Mansfeld-Büllner 1887, nr. 12.
2. Horsnæs og Märcher 2017, s. 109.
3. Galster 1972, nr. 23.
4. Mørkholm 1958, s. 90-91.
5. Hede 1977, s. 12, nr. 17.
6. Moesgaard 2015.
7. Malmer 1997.
8. Becker 1983.
9. Haugberg 1900, s. 51, jfr. s. 214.
10. Kromann og Jensen 1995, Garipzanov 2011, s. 41-45.
11. Galster 1934.
12. Haastrup og Lind 2016, s. 52-53.
13. Jensen 1990, Poulsen 2015.
14. Nors 2001.

Fig. 1. 20 kroner 2022 præget i anledning af Margrethe 2.s 50 års regeringsjubilæum. Den er præget i aluminiumsbronze ligesom de almindelige 20-kroner og er beregnet til normalt omløb. Med samme motiv er præget en specialudgave i sølv. Foto: Nationalbanken.

1:1: 27 mm

Fig. 2. Penning sandsynligvis præget i Odense i 1240'erne. Som de fleste danske mønter fra midten af 1200-tallet og et århundrede frem er den dårligt præget. Forsidens krone i en ruderfigur med halvmåner omkring er forskudt lidt mod højre, mens bagsidens bispestav er vel-centreret. Mønten er angrebet af korrosion, som udvisker noget af motivet. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. RP 829.1. Foto: Tine Bonde Christensen, NM.

1:1: 20 mm

Fig. 3. Korshvid, præget i Malmø under Christian 1. (1448-1481), den første konge af det oldenborgske dynasti. Kongen er repræsenteret ved sit kronede monogram 'k'. Som ved mange middelaldermønter, er mønten så tynd, at en del af bagsidens præg er utydeligt på grund af negativt aftryk af forsidens relief. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling. Foto: Rikke Mølviig, NM.

1:1: 16 mm

Fig. 4. Tetradrakme i sølv, præget i Ægypten 301-284 f. Kr. under Ptolemaios 1. Man bemærker det realistiske portræt. Det er en teknisk udfordring at præge mønter i så højt relief. Mønten er kun en smule slidt og de fleste detaljer står skarpt efter mere end 2000 år. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. KP 531.1. Foto: Rikke Mølviig, NM.

1:1: 25-27 mm

Fig. 5. Solidus i guld præget 313-315 i Trier under den romerske kejser Konstantin den Store (306-337). Afbildningen af kejseren er mere et symbol på selve kejsermagten end et portræt af personen. Dette eksemplar stammer fra en skat fra Brangstrup på Fyn. Det viser tegn på slid og er gennemboret, så det kan bruges som hængesmykke. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. FP 267.40. Foto: Victor Bizoiev, NM.

1:1: 19 mm

Fig. 6. Solidus i guld præget under den byzantinske kejser Constans 2. (641-668). Der er ikke portrætlighed, men det store skæg giver alligevel et individuelt præg. Constans gjorde sine sønner til medkejser. Den ældste Constantin ses til højre for sin far, og de to yngre Heraclius og Tiberius står ved korset på bagsiden. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. KP 1202.1. Foto: NM.

1:1: 20-21 mm

Fig. 7. Penning, præget 813-814 under Karl den Store. Portrætter var forholdsvis sjældne på frankiske mønter. De var specielt populære i Skandinavien, som dette eksemplar viser. Det er specielt udvalgt og forsynet med øsken, så det kunne benyttes som hængesmykke, der har fulgt en kvinde i graven i den vigtige svenske vikingehandelsby Birka. Kungliga Myntkabinettet, Stockholm, Björkö, grav 66. Foto: Gabriel Hildebrand, KMK.

1:1: 19 mm

Fig. 8. Engelsk penning præget under kong Æthelred 2. Den er af CRVX-typen, ca. 991-997. Bagsidens indskrift fortæller, at møntmester Eadwold i Canterbury stod for udmøntningen. Dette eksemplar er fra Munkegård-skatten på Bornholm. Den er næsten ikke slidt, men har fået et par hak med en kniv, hvilket var vikingernes måde at teste, om sølvet var godt. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. FP 259.69. Foto: NM.

1:1: 21 mm

Fig. 9. Penning med en face portræt præget i Goslar under Henrik 4. som kejser (1056-1105, kejser fra 1084). Bagsiden er som ofte på tyske mønter fra denne tid præget skævt, så kun en del af motivet er med. Dette eksemplar stammer fra den store skat fra Store Frigård på Bornholm, og sølvets kvalitet er på vikingemanér testet ved bøjning og knivstik. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. FP 1701.595. Foto: Rikke Mølvig, NM.

1:1: 19 mm

Fig. 10. Speciedaler, præget under Frederik 2. i 1572. Forsidens portræt viser blandt andet tidens skægmode og pibekrave. Kongens rustning er tydeligt i antik stil. På bagsiden vises det store rigsvåben, blandt andet med de tre kroner. Frederik havde været i krig med Sverige om retten til at benytte dette symbol. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. RP 428.1. Foto: Søren Greve, NM.

1:1: 39 mm

Fig. 11. Penning, præget i Hedeby under Harald Blåtand (ca. 958-før 987). Forsidens motiv er buer, hvis betydning vi ikke kender, samt et lille kors. Bagsiden fremviser et tydeligt kors. Mønten er så tynd, at det meste af motivet på den ene side kan ses i negativ på den anden. Det vanskeliggør læsningen af motiverne. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling. Foto: John Lee, NM.

1:1: 16 mm

Fig. 12. Penning, præget under Svend Tveskæg (ca. 987-1014) – den første mønt med en dansk konges navn og titel. Den efterligner nøje den engelske CRVX-type, der blev præget ca. 991-997 (se fig. 8), og møntmesteren Godwine nævnt på bagsiden er sikkert engelsk. Mønten som nypræget næsten uden slid efter 1000 år. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. BP 1021.1. Foto: Rasmus Holst Nielsen, NM.

1:1: 20 mm

Fig. 13. 20 kroner 1995, præget i anledning af 1000-året for den første officielle danske mønt. Forsiden er et godt eksempel på, hvorledes erindringsmønterne giver anledning til at eksperimenter med regentportrættet. Bagsiden viser en komposition af kongens og kirkens symboler: krone og kors, inspireret af udformningen på senmiddelalderlige danske mønter. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. GP 4144.3. Foto: Signe W. Sørensen, NM.

1:1: 27 mm

Fig. 14. Penning, præget i Hedeby under Magnus den Gode (1042-47), med portræt af kongens far Olav den Hellige. Bagsiden på dette eksemplar står skarpt, mens det er som der er skygger på forsidens motiv. Det skyldes, at man slog flere gange med hammeren, når man prægede en mønt, og stemplet har flyttet sig en smule mellem slagene Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. RP 1547.1. Foto: Victor Bizoev, NM.

1:1: 17 mm

Fig. 15. Penning præget under Svend Estridsen (1047-74). Det er en efterligning i næsten alle detaljer af en byzantinsk guldmønt (se fig. 16). Denne mønt blev starten på en byzantinsk mode i dansk møntvæsen, hvor især bagsidens velsignende Kristus blev populær. Mønten er svagt præget for oven, så nogle detaljer af motivet mangler. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. KP 663.11. Foto: Rasmus Holst Nielsen, NM.

1:1: 19 mm

Fig. 16. Histamenon i guld, præget i Thessaloniki juni-december 1041 under den byzantinske kejser Michael 4. Denne mønttype blev forbillede for en dansk sølvmønt, til trods for at der ikke kendes et eneste eksemplar af den i Skandinavien. Men vikingerne må have kendt den fra deres tid i den byzantinske kejsers livgarde. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. GP 4110.1. Foto: NM.

1:1: 24-25 mm

Fig. 17. Penning præget under Knud den Hellige (1080-86). Kongen sidder på tronen på forsiden. Bagsidens indskrift fortæller, at møntmester Ketil i Randers stod for udmøntningen. Dette eksemplar stammer fra Bjerregrav-skattefundet ved Randers, der sandsynligvis blev nedgravet under jydernes oprør mod kongen i 1086. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. FP 1521.9. Foto: Rasmus Holst Nielsen, NM.

1:1: 17 mm

Fig. 18. Penning præget under kong Niels (1104-34). På bagsiden ses kongens navn sammen med hans dronning Margrethes navn. Dette eksemplar er fra det store skattefund fra Sankt Drotten kirkeruin i Lund. Før dette fund var typen sjælden, og man forestillede sig, at det var en lille udmøntning, men de flere hundrede eksemplarer i denne skat viser, at der må have været en stor produktion af denne type. Kulturen, Lund. Foto: Nelly Hercberg, Kulturen.

1:1: 21 mm

Fig. 19. Ensidet penning, såkaldt brakteat, præget i Nørrejylland under Valdemar 1. (1154/57-1182). De to personer tolkes som kongen og hans dronning, Sofie. Brakteaterne er så tynde, at de let knækker, som det ses her. Dette eksemplar er fra Biersted-skatten fra Nordjylland. Nationalmuseet, Den kongelige Mønt- og Medaillesamling, inv. FP 215.7.1. Foto: Rasmus Holst Nielsen, NM.

1:1: 16 mm

Successionens stormfulde vande: Om politisk stabilitet i europæiske monarkier, 1000-1800*

AF JØRGEN MØLLER, ANDREJ KOKKONEN & ANDERS SUNDELL

Der var engang en engelsk konge, der overtog tronen under meget vanskelige betingelser. Han hed Henrik 3., og det hele var hans fars skyld. Faderen er ingen ringere end den fæle Prins John fra fortællingerne om Robin Hood. I historiebøgerne bliver han normalt kaldt Johan uden Land, angiveligt fordi han ved sin fødsel juleaftensdag 1166 – han var efternøler – ikke stod til at arve noget efter sin far, Henrik 2., hvis mange besiddelser på begge sider af den Engelske Kanal allerede var blevet stillet mindstemandens tre ældre brødre i udsigt. Men den, der ler sidst, ler bedst: Johan overlevede sine storebrødre, herunder den mere kendte Richard Løvehjerte, og han arvede derfor hele molevitten, da han blev kronet som engelsk konge i 1199.

Allerede tre år efter, i 1202, konfiskerede den franske kong Filip Augustus størstedelen af Johans besiddelser i Frankrig, deriblandt Normandiet og Anjou, hvor de seneste to engelske kongeslægter kom fra. I de følgende år brandbeskattede Johan England for at rejse midler til at tilbageerobre sine franske arvelande. Men resultatet stod ikke mål med indsatsen: i 1214 blev han sammen med sin tyske allierede Otto af Braunschweig besejret af den franske konge i et stort slag ved Bouvines i Flandern. Kombinationen af ublu skatter hjemme og forsmædelige nederlag ude fik det til at gære i England, og året efter rejste de engelske stormænd oprørsfanen. Den 15. juni 1215 tvang de på engen Runnymede uden for London Johan til at underskrive det frihedsbrev, der senere skulle blive kendt som Magna Carta. Dårligt havde de vendt ryggen til, før den efterhånden stærkt upopulære Johan annullerede frihedsbrevet, og borgerkrigen – kendt som The First Barons' War – rasede derfor stadig, da kongen overraskende døde i oktober 1216.

Her er det så, at hans blot 9-årige søn kommer ind i historien. Henrik, eller rettere hans værger, anført af datidens mest navnkundige ridder, den næsten 70-årige William Marshall, stod i en desperat situation. De engelske baroner var fortsat i harnisk og

kontrollerede store dele af landet, herunder London. For at gøre ondt værre var unge Henrik ikke den eneste, der gjorde krav på den engelske trone efter Johans død. Det samme gjorde den franske kronprins, den senere kong Ludvig 8., under henvisning til, at hans hustru, Blanka af Castilien, var barnebarn af Henrik 2.

Prins Ludvigs engelske arvekrav virker måske svagt i sammenligning med Henriks, der jo var den afdøde konges ældste søn. Men situationen blev kompliceret af, at kong Johans arvefølge også var omtvistet. Hans storebror Godfreds mindreårige søn Arthur af Britannien havde et mindst lige så legitimt krav på tronen, og i 1190 var han endda blevet udnævnt som arving af den barnløse Richard Løvehjerte. Historien om Arthur var ekstra betændt, fordi Johan i 1202 havde taget sin 15-årige nevø til fange, og ifølge rygterne stod han bag dennes død året efter i Rouen i Normandiet.

Efter al den ballade, Johan havde lavet, var det derfor ikke åbenlyst, at hans søn skulle arve i 1216, slet ikke i en situation hvor prins Henrik var mindreårig. Den voksne prins Ludvig af Frankrig havde faktisk fået overdraget kongetitlen af de oprørske engelske stormænd. Kun takket være William Marshall og det kongetro parti, han var i stand til at samle – der i øvrigt blev bakket op af paven – lykkedes det Henrik 3. at vinde denne arvefølgekrig ved at udmatte Ludvig og få ham til at sætte sejl for Frankrig.

Men sejren var ikke gratis. Henriks regentskab måtte genudstede Magna Carta i flere omgange for at vise de utilfredse stormænd, der først havde gjort oprør mod Johan uden Land, og som siden havde støttet Ludvig, at den nye konge ønskede at råde bod på sin fars fejltagelser. Desuden var William Marshall og Henriks øvrige værger hele tiden nødt til at signalere, at de var villige til at dele magten med adelen og de højgejstlige, blandt andet ved løbende at konsultere dem i store rådsforsamlinger, forløberer for det senere engelske parlament i Westminster.

Johan uden Land erklærer den franske kong Filip Augustus troskab for Normandiet og Anjou. Kong Filip konfiskerede i 1202 disse besiddelser, under henvisning til at Johan havde brudt sin troskabsed. Les Grandes chroniques de France, Royal 16 G VI, British Library. Foto: British Library.

Kong Henrik 3. fik altså en hård start. Som voksen – han blev erklæret myndig i 1227, nitten år gammel – havde han en forbløffende evne til at lægge sig ud med både sine stormænd og den engelske kirke. Flere gange satte disse grupper ham stolen for døren. I 1258 tvang de ham til at underskrive de såkaldte »Provisions of Oxford«, der begrænsede kongens magt. I 1264 besejrede engelske oprørere under ledelse af Simon de Montfort kongen i et slag ved Lewes – under den borgerkrig, der normalt bliver kaldt The Second Barons' War – og i et års tid var Henrik 3. sat under formynderi.

Men året efter vendte krigslykken. Kongens tropper – anført af hans ældste søn Edward – knuste de Montfort og hans oprørere i Slaget ved Evesham 4. august 1265, og Henrik endte med at sidde på tronen i hele 56 år. Da han døde som 65-årig den 16. november 1272, var arvefølgen i en så sikker forfatning, at hans førnævnte ældste søn og arvtager, Edward 1., end ikke behøvede at ile hjem for at blive kronet. Edward er også kendt fra populærkulturen; han er den Edward Longshanks, »The Hammer of the Scots«, som Wil-

liam Wallace (»Braveheart«) kæmper så tappert imod, blot for at blive offentligt henrettet i London i 1305. I 1272 kunne Edward imidlertid ikke hamre løs på skotterne, for han var på korstog i det hellige land, og der gik næsten to år, før han atter satte sin fod på engelsk jord. Men Edward daterede selv sin regeringstid fra sin faders død, ikke fra sin kroning, der fandt sted i Westminster den 19. august 1274. Når det kunne lade sig gøre, skyldtes det netop, at der denne gang ikke var nogen tvivl om, hvem der skulle arve magten.

Hvorfor måtte unge Henrik gå så meget ondt igennem i sine første år på tronen? Hvordan kunne en kongelig succession blive genstand for både borgerkrig og krig med den franske kronprins? Hvilken rolle spillede det, at Henrik var mindreårig? Og hvorfor kunne hans ældste søn, den voksne Edward 1., tage det så rolig ved sin fars død, et halvt århundrede senere? Endelig: hvad fortæller disse udviklinger os om politisk stabilitet i europæiske monarkier i perioden før Den franske revolution?

Succession og politisk stabilitet i europæiske monarkier 1000-1800

Disse spørgsmål har vi forsøgt at besvare i et stort stilet studie af 27 europæiske monarkier i perioden 1000-1800. Vi har kortlagt 741 monarkers liv, død og familieforhold, indsamlet data for deres deltagelse i borgerkrige og internationale krige, forsøgt at identificere hvor ofte de indkaldte parlamenter, optegnet hvilke arvefølgeregler der bragte dem til tronen, og kodet hvorvidt de blev afsat og i så fald, hvem der stod bag disse afsættelser. Eksempelvis har vi registreret over 10.000 nære slægtninge til monarkerne i form af deres onkler og tanter på fædrene side, deres søstre og brødre og deres sønner og døtre.

Vi har kun lavet disse opgørelser for monarkier. Italienske bystater og religiøse enheder såsom Kirkestaten og Den Tyske Ordensstat indgår ikke studiet. Desuden er der en lang række mindre monarkier, vi ikke har medtaget: i særdeleshed de mange fyrstedømmer, der opstod som de facto uafhængige efter Det tysk-romerske Kejserriges gradvise opløsning. Men vores datasæt dækker størstedelen af Vest- og Centraleuropa, som illustreret i fig. 1.

Disse data, suppleret med allerede eksisterende historiske data, har vi brugt til at studere, hvordan den kongelige arvefølge påvirkede politisk stabilitet. Hvad var de politiske konsekvenser af tronskifte eller succession, og hvilken rolle spillede reglerne for tronskifte? På de følgende sider præsenteres tre af studiets hovedkonklusioner.

Første konklusion: tronskifter skaber ustabilitet

Én observation går igen, uanset hvordan vi vender og drejer sagen: Tronskifter var farefulde øjeblikke, hvor risikoen for politisk ustabilitet steg markant. På tværs af de 27 monarkier, vi har med i vores studie, brød borgerkrig i gennemsnit ud i 2,3 procent af alle år, hvor intet tronskifte fandt sted. Det tal blev som Tabel 1 viser mere end firedoblet – til 10,5 procent – i successionsår. En lignende, men noget svagere tendens gør sig gældende, hvis vi i stedet kigger på internationale krige: sådanne krige brød ud i 6,7 procent af alle år uden tronskifte, et tal der næsten blev fordoblet, til 13,0 procent, i successionsår.

Men kan vi virkelig være sikre på, at det er successionerne, der skaber ustabiliteten, og ikke ustabiliteten, der fremprovokerer successioner? Tænk bare på Johan uden Lands død i 1216 og Henrik 3.s tronover-

tagelse. Begge dele skete midt i en borgerkrig – og i skyggen af en ulmende konflikt med den franske kong Filip Augustus og hans søn prins Ludvig. Hvordan kan vi overhovedet adskille politisk konflikt og tronskifte for derved at undersøge sammenhængen?

Vi har brugt forskellige analytiske greb til at håndtere dette problem. Det vil her føre for vidt at beskrive dem alle, men én ting er værd at fremhæve. I vores datasæt har vi – på baggrund af de eksisterende historiske kilder – forsøgt at identificere de tilfælde, hvor den siddende monark døde »naturligt«. Med andre ord tilfælde hvor monarken døde i sin seng; stråddøden som det angiveligt hed i forne tider. På den måde frasorterer vi de tilfælde, hvor monarken døde i kamp, hvad enten det var mod indre eller ydre fjender, eller blev snigmyrdet af sine modstandere. Tilbage står de tronskifter, der i hvert fald ikke direkte kan henføres til politisk ustabilitet. Denne delmængde af alle successioner var – som tabellen oven for viser – næsten lige så krigsfremkaldende som tronskifter i almindelighed, og det uanset om vi taler om borgerkrig eller international krig. Det virker derfor rimeligt at konkludere, at det i disse tilfælde var tronskifterne, der førte til ustabilitet og ikke omvendt.

Krigsudbrud er i øvrigt kun et af ustabilitetens mange ansigter. Et andet vidnesbyrd finder vi i opgørelserne over sammenkomster af repræsentative institutioner (parlamenter). Tronskifter forhøjede sandsynligheden for, at sådanne institutioner blev indkaldt. Datidens parlamenter udgjorde nemlig en arena, i hvilken samfundets spidser kunne komme til enighed om de nye magtrelationer. Det gav nye monarker mulighed for at sikre sig ro på bagsmækken, eksempelvis ved at give adelen eller de gejstlige politiske indrømmelser.

Successionsdilemmaet

Hvordan kan vi forklare, at tronskifter så ofte førte til krige og andre former for politisk ustabilitet? Tidligere forskning har identificeret to grunde til, at successioner er destabiliserende. For det første er der *koordinationsproblemet*. Det opstår, når eliterne – i vores tilfælde adelen og de højgejstlige – ikke ved, hvem der skal overtage magten efter den siddende monark. Her skal vi tænke på, hvor centralt forholdet til magthaveren er for disse grupper. En krønikeskriver fra middelalderens bruger følgende billede: en »konge er som et bål – hvis du er for tæt på, brænder du dig; hvis du er for langt væk, fryser du«.¹

Selv rigets mægtigste mænd skulle træde varsomt i forhold til monarken; de kunne let brænde fingrene.

Men frem for alt var det vigtigt for dem, at de ikke var ude i kulden. Hvis de satsede på den forkerte kandidat til tronen, risikerede de at miste alt – måske endda deres liv. Derfor var det afgørende for dem, at de på forhånd vidste, hvem der stod til at arve tronen, så de kunne gøre deres hoser grønne hos vedkommende. Hvis der var uklarhed om arvefølgen, måtte de famle sig frem i mørke. I denne situation stiger risikoen for, at den siddende monarks død fører til borgerkrig, fordi der er flere kandidater til tronen, hver med deres bevæbnede følge. Koordinationsproblemet kan også gøre, at eliterne handler før tid – eksempelvis ved at gøre oprør imod en aldrende monark som led i et forsøg på at køre deres egen kandidat i stilling. Det var derfor også i den siddende monarks interesse at få løst koordinationsproblemet.

Man skulle umiddelbart mene, at det var en smal sag: hvis monarken udpeger en arving, så er den ged barberet! Men her kommer det andet problem, *kronprinsproblemet*, ind i billedet. Den udpegede kronprins ved, at hans² vej til tronen går over monarkens grav. Han er derfor både et skjold for monarken (ved at adressere koordinationsproblemet) og monarkens vigtigste rival. Samtidig vil kronprinsen ofte have sine egne militære og politiske ressourcer, og han vil have insiderviden om monarkens svagheder. Europa-historien er spækket med eksempler på, at monarker og deres kronprinser er endt i totterne på hinanden. Et godt eksempel er førnævnte Henrik 2., der i flere omgange gerådede i krig med en eller flere af sine sønner, herunder Richard Løvehjerte da sidstnævnte var kronprins.

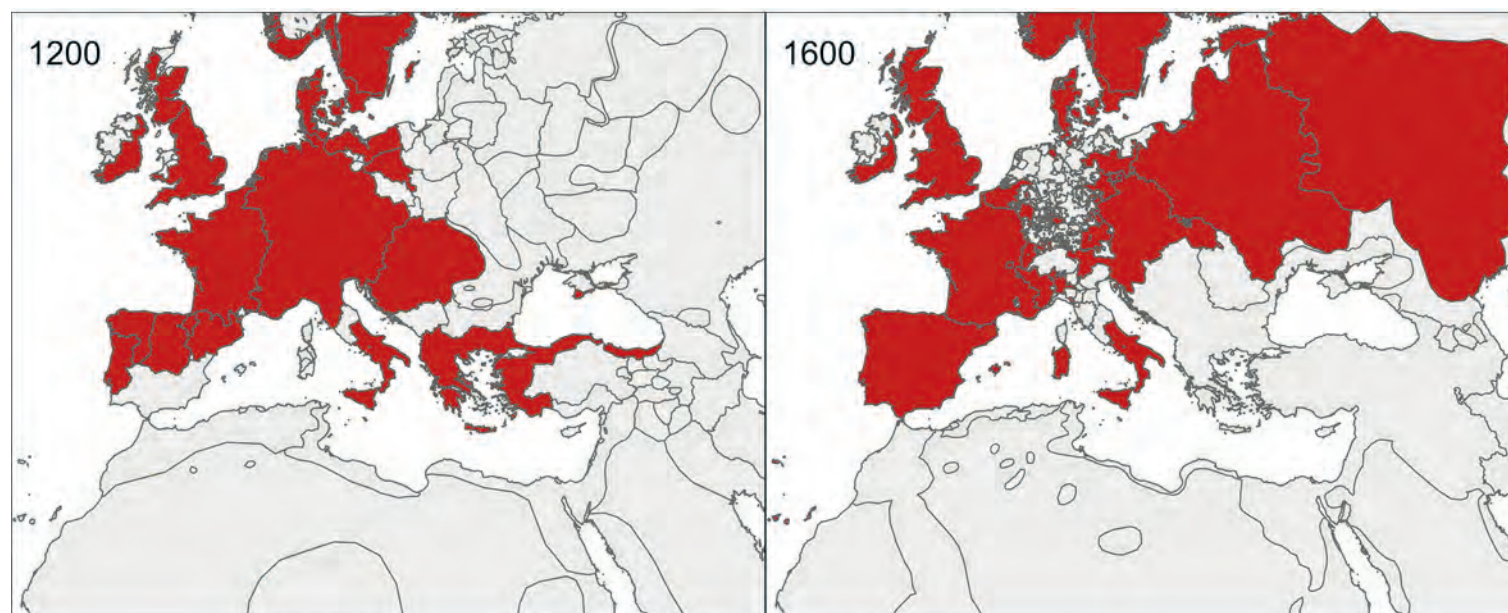

Fig. 1. Politiske enheder i vores datasæt i hhv. 1200 og 1600 (rød farve)
Baseret på Kokkonen, Møller & Sundell (2022, s. 55)

Tabel 1: Successioner og borgerkrigsudbrud samt krigsudbrud

	Borgerkrig bryder ud (% af alle år)	International krig bryder ud (% af alle år)	N (antal tilfælde)
Ingen succession	2,3	6,7	12.436
Enhver succession	10,5	13,0	708
Naturligt dødsfald	9,1	12,2	441

Baseret på Kokkonen, Møller & Sundell (2022, s. 99)

Successionsdilemmaet stiller med andre ord markeringer over for et valg mellem pest og kolera, koordinationsproblemet versus kronprinsproblemet. Hvis vi et øjeblik skeler til vor tids autoritære systemer, så har de fleste diktatorer tilsyneladende valgt at leve med koordinationsproblemet som det mindste af to onder. Moderne diktatorer kører således sjældent en klar efterfølger i stilling, og det uanset om vi taler om Vladimir Putin i dag eller Josef Stalin for en menneskealder siden. Men middelalderens monarkier havde nogle andre strenge at spille på. Det bringer os til vores anden konklusion. Rigtig nok var successioner destabiliserende i almindelighed. Men vore analyser viser samtidig, at arvefølgereglerne betyder noget for, *hvor meget* ustabilitet et tronskifte førte til.

Anden konklusion: førstefødselsretten gydede olie på successionens stormfulde vande

Her må vi først sige lidt om de forskellige arvefølgeregler, der fandtes i europæiske monarkier i den periode, vi har beskæftiget os med. Hvis vi skærer ind til benet, kan vi sondre mellem fire forskellige hovedtyper.

Den første er valgkongedømme. 'Valg' skal ikke tages bogstaveligt. For det første valgte man normalt blandt kandidater, der stammede fra én eller nogle få kongelige familier. For det andet var der snarere

tale om en kåring end et egentligt valg. Denne formel blev brugt både under Capetingerne i Frankrig og i Det tysk-romerske Kejserrige, ganske som den blev anvendt i de skandinaviske kongedømmer, der blev kristnede mod vikingetidens slutning.

Derudover eksisterede der tre forskellige hovedtyper af arvekongedømme. Går vi langt nok tilbage i tiden var det almindeligt, at et rige blev delt mellem sønnerne af den afdøde konge. Dette var eksempelvis fremgangsmåden i Frankerriget under først Merovingerne og siden Karolingerne, og det var hovedårsagen til, at Karl den Stores kejserrige blev delt i en fransk og en tysk portion. I den periode, vi beskæftiger os med, blev modellen stadig praktiseret i mange fyrstendømmer i Det tysk-romerske Kejserrige, og desuden blev den ofte anvendt i tilfælde hvor en monark havde erobret eller giftet sig til nye besiddelser.

I store dele af Østeuropa fandtes i stedet – især i højmiddelalderen – en form for brødrearvefølge, hvor den ældste lillebror i hver generation overtog kronen, når storebroderen døde. Når sidste bror havde forladt denne verden (eller var åbenlys affældig), fortsatte modellen i næste generation, eksempelvis blandt sønnerne af den ældste storebror eller den sidste konge fra den forrige generation. Det er denne model, der indtil for nylig har været praktiseret i Saudi-Arabien.

Endelig var nogle få monarkier begyndt at flirte med en revolutionerende model, nemlig at lade førstefødte søn arve det hele. Med et latinsk ord kalder

Stamtræ over kong Henrik 2.s børn. Henrik udkæmpede flere drabelige borgerkrige imod sine sønner. Efterfølgelsen Johan uden Land (yderst til højre i andet slægtsled) overlevede alle sine brødre og arvede derfor samtlige Henriks besiddelser i 1199, efter Richard Løvehjertes død (nummer tre fra venstre i andet slægtsled). Genealogical roll chronicle of the English Kings, Royal 14 B VI, British Library. Foto: British Library.

vi normalt denne model for primogenitur. Førstefødselsretten vandt gradvist frem i de spanske og franske kongeriger, samt de riger normannerne etablerede på De Britiske Øer og i Syditalien. Senere skulle den sprede sig til størstedelen af Vest- og Centraleuropa, hvor den især erstattede valgkongedømme.

Primogenitur brød med verdenshistoriens almindelige arvelogik: at fordele godset blandt familiemedlemmer. Når den kunne vinde indpas, skyldtes det frem for alt, at den katolske kirke siden den tidlige middelalder havde omkalfatret europæiske familierelationer. Resultatet var kernefamilien, baseret på det monogame ægteskab, hvor sønner af monarken født uden for ægteskab ikke var legitime arvinger. Hvis antallet af direkte mandlige arvinger ikke var blevet begrænset på denne måde, ville det givetvis have været umuligt at indføre primogenitur – som kirken i øvrigt også arbejdede systematisk for at udbrede mange steder i højmiddelalderen.

Men den nye arvefølgerregel var ikke blot revolutionerende i sig selv; den havde også revolutionerende konsekvenser. Tag blot de mange borgerkrigsudbrud, kampen om tronen hidtil havde foranlediget. I primogeniturmonarkier brød borgerkrige i gennemsnit ud i 2,3 procent af alle år. Det tal blev mere end fordoblet, til 5,1 procent, når en monark døde en naturlig død. Stigningen flugter med første konklusion ovenfor: tronskifter var generelt destabiliserende. Men den blegner, når vi sammenligner med de andre arvefølgemodeller. Her var risikoen for borgerkrig i almindelige år 2,8, altså blot marginalt højere. Men helt anderledes så det ud, så snart en monark forlod denne verden på fredelig måde: så blev sandsynligheden for borgerkrigsudbrud seksdoblet, til 16,8 procent. Et tronskifte, der ikke i sig selv var et resultat af politisk ustabilitet, var dermed mere end tre gange så farligt – hvis vi kigger på borgerkrig – hvor førstefødselsretten ikke blev praktiseret.

Et lignende mønster gør sig gældende, hvis vi forskyder fokus til risikoen for, at monarker blev afsat. I primogeniturmonarkier var den årlige risiko for, at monarken blev sat fra bestillingen, blot 0,6 procent. Det tilsvarende tal for valgkongedømmer er 2,6 procent, og for brødrearvefølge er tallet helt oppe på 4 procent. Disse forskelle er massive. Op imod halvdelen af alle regeringsperioder under brødrearvefølge endte i afsættelser, og i valgkongedømmerne er tallet næsten 40 procent. Under primogenitur var det blot 14 procent af monarkerne, der måtte lide den tort at blive sat fra bestillingen før tid. Monarker sad derfor også meget længere på tronen, hvor førstefødselsret-

ten blev praktiseret: 21,1 år i gennemsnit, mod 15,3 år i valgkongedømmer og blot 10,8 år, hvor yngre brødre stod for tur.

Førstefødselsrettens fordele

Hvordan kan vi forklare disse slående forskelle? Her kan vi vende tilbage til koordinationsproblemet og kronprinseproblemet. Ifølge den afdøde amerikanske økonom Gordon Tullock gydede førstefødselsretten olie på vandene på begge punkter.³ Så længe monarken havde en søn (eller en sønnesøn, hvis sidstnævnte døde før tid), var koordinationsproblemet løst. Samfundets spidser vidste, hvem de skulle indynde sig hos og forsøge at påvirke.

Samtidig adresserede primogenitur også kronprinseproblemet. Det var ikke, fordi monarken nødvendigvis havde et hjerteligt eller smertefrit forhold til sine sønner. Vi har allerede nævnt, hvordan Richard Løvehjerte bekrigede sin far, Henrik 2. I *Vanity Fair* går Thackeray så langt som til at hævde, at »fædrene og de ældste sønner i alle de store familier hader hinanden«. ⁴ Men fordelene ved at køre sin søn i stilling var, at selv den ældste søn i søskendeflokken per definition var mindst en generation yngre end monarken. Ofte var kronprinsen derfor mindreårig, og selv når han havde nået skelsår og alder kunne han være relativt tålmodig: medmindre monarken blev tudsegammel, kunne kronprinsen se frem til at tilbringe en generation på tronen.

Fordelene ved valgkongedømme og brødrearvefølge blegner i sammenligning. Valgkongedømme mindskede selvsagt kronprinseproblemet, fordi der ikke i formel forstand var nogen kronprins. Men det adresserede ikke koordinationsproblemet: eliten vidste ikke med sikkerhed, hvem der ville blive valgt. Brødrearvefølge løste omvendt koordinationsproblemet, men forøgede kronprinseproblemet. En lillebror tilhører normalt samme generation som sin storebror, og han havde derfor ikke råd til at udvise samme tålmodighed som monarkens sønner. Som nævnt ovenfor viser vore data da også meget klart, at brødrearvefølge var en opskrift på afsættelser før tid.

Det er derfor ikke overraskende, at førstefødselsretten stabiliserede. Men ingen fordele uden ulemper. Førstefødselsretten havde i hvert fald én klar slagside. Ofte døde faderen inden sønnen (undtagelsesvis datteren) var blevet voksen. Resultatet var barnekonger eller -fyrster, der altid svækkede monarkiet og øgede risikoen for både invasioner og borgerkrig. Det er ikke uden grund, at et af middelalderens populære bibelord var Prædikerens bog kapitel 10, vers 16 »Ve dig,

land, der har en dreng som konge«. Det er sigende, at parlamenter langt hyppigere blev sammenkaldt i denne situation. Det var simpelthen nødvendigt at tage rigets mægtigste mænd i ed, i en situation hvor monarken ikke kunne regere i egen ret – som tilfældet var i England efter Henrik 3.s tronfølge i 1216. Men denne akilleshæl sætter blot førstefødselsrettens fordele i relief: for selv dette ændrer ikke ved, at både borgerkrig og afsættelser var langt sjældnere, hvor denne arvefølgerregel blev fulgt.

Endelig var primogenitur på ét punkt klart overlegen, hvis vi sammenligner med den tidligere praksis med at opdele et rige mellem monarkens sønner. Den holdt riget intakt, og forhindrede derfor den fragmentering, der eksempelvis opsplittede Karl den Stores Frankerrige i 800-tallet.

Frankrig versus Tyskland

Ærkeeksemplet på primogeniturs fordele er at finde i Capetingernes Frankrig. I 987 blev Hugh Capet valgt som konge over vestfrankerne, altså af det der senere skulle udvikle sig til Frankrig. I de næste 100 år var Frankrig Europas syge mand. Capetingerne var knap nok i stand til at hævde deres autoritet i familiens kerneområder omkring Paris, og i århundreder satte de slet ikke deres fod i Sydfrankrig. Samtidig var flere af deres nominelle vasaller, herunder hertugerne af Normandiet og Flandern, mere magtfulde end de, og det samme gjaldt i en senere periode de engelske konger, der havde store landbesiddelser i Normandiet, i Anjou og i Sydfrankrig.

Men én ting talte til Capetingernes fordel. Allerede inden deres tronbestigelse i 987 var de begyndt at praktisere førstefødselsretten, når det kom til familiens egne besiddelser: ældste søn overtog disse arvelande stort set intakt. Samtidig havde de held i det genetiske lotteri: i over 300 år lykkedes det capetingske konger at få en søn, der overlevede dem. Resultatet af dette »capetingske mirakel« var, at den franske kongemagt blev stabiliseret. Efter hvad vi ved, tog samtlige franske konger i perioden fra Robert 1.s død på slagmarken i 923 til snigmordet på Henrik 3. i 1589 afsked med jordelivet på fredelig vis. Som den engelske historiker Robert Bartlett påpeger, er det en rekord der ikke finder sin lige i middelalderens Europa.⁵ Formelt var der i lang tid stadig tale om valgkongedømme, men de capetingske konger udhulede modellen ved konsekvent at lade deres ældste søn kåre som medkonge inden deres død. Sidste kongevalg fandt sted under Filip Augustus, der regerede 1180-1223; efterfølgende afløste primogenitur også de jure valgkongedømmet.

Sideløbende blev den franske kongemagt afstivet, og i løbet af 1200-tallet fremstod Frankrig pludselig som Europas stærkeste magt – en 180-graders vending i forhold til situationen 200 år tidligere.

Omvendt gik det på den anden side af Rhinen, i Det tysk-romerske Kejserrige. I 1100-tallet var dette Vest- og Centraleuropas klart stærkeste magt; efter 1250 var det Europas nye syge mand. Til forskel fra Capetingernes Frankrig forblev kejserriget et valgkongedømme, hvor skiftende familier overtog magten – og hvor der ofte var flere kandidater, når tronen skulle besættes. Den endelige svækkelse af kejserriget fandt sted under Europahistoriens nok betydeligste successionskrise, nemlig »det store interregnum« fra 1250 til 1273, hvor den tyske trone var ubesat. I de følgende godt 150 år lykkedes det syv forskellige familier at blive kongevalgt, og kun én gang i denne periode blev magten overleveret direkte fra far til søn. Udviklingen af primogenitur bidrager derfor også til at forklare, hvorfor Europa over tid blev præget af territorialstater som Frankrig og England snarere end imperier som Det tysk-romerske Kejserrige.

Danmark og Sverige

Vi kan ligeledes bruge vores eget hjørne af verden som illustration. Både Danmark og Sverige var i højmiddelalderen blandt de mere ustabile kongedømmer i Europa, hvis vi kigger på borgerkrige og afsættelser. Tænk bare på nogle af episoderne fra vores skolelæredom: Drabet på Knud Lavard i Haraldsted Skov 1131, Svend, Knud og Valdemar og Blodgildet i Roskilde i 1157, kong Abels broderdrab på Erik Plovpenning i 1250 og Erik Glippings endeligt i Finderup lade i 1286. I alle de tre første tilfælde var det efterkommere af Svend Estridsen, der slog hinanden ihjel; i det sidste tilfælde ved vi ikke, hvem der stod bag kongemordet. Faktisk er Danmarkshistorien i store dele af højmiddelalderen nærmest én lang historie om kampen om tronen. Det samme gælder Sverige i samme periode. Eksempelvis måtte kong Magnus 3.s (r. 1275-90) tre sønner lade livet i en opslidende borgerkrig om magten, og da røgen lettede, var der kun Magnus' treårige barnebarn tilbage at kåre som konge; i øvrigt et eksempel på at barnekonger også nogle gange kom til magten i valgmonarkier.

Fra dette slette udgangspunkt udviklede begge lande sig over tid til at blive nogle af Europas mest stabile monarkier – og stater mere generelt. Som den danske politolog Peter Kurrild-Klitgaard har vist, falder denne udvikling i Danmark sammen med overgangen fra valgkongedømme til førstefødselsret-

ten, der gradvist blev indført efter Reformationen i 1536, men først blev endelig lovfæstet efter Enevældens indførelse i 1660, helt præcist med Kongeloven af 1665.⁶ Samme udvikling fandt sted i Sverige, hvor primogenitur blev indført under Gustav Vasa i 1544.

Førstefødselsrettens spredning

Faktisk har primogenitur været så effektiv, at det, der i udgangspunktet var en helt uantagelig arveregel – at lade én søn overtage alle besiddelser, alene fordi han er den ældste – endte med at blive anset som den normale arvefølge blandt europæerne. Førstefødselsretten spredte sig således på tværs af Vest- og Centraleuropa over de 800 år, vi har analyseret. I starten af perioden – i det 11. århundrede – finder vi blot nogle få eksempler på primogenitur i monarkier, primært på den Iberiske Halvø og i normannernes Syditalien og sjældent praktiseret i sin rene form. Mod slutningen af perioden – op til Den franske Revolution i 1789 – var førstefødselsretten blevet formaliseret og havde spredt sig til næsten hele Vest- og Centraleuropa, eller i hvert fald den del af området vi har med i vores datasæt, som illustreret i fig. 2. Og hvor den ikke vandt indpas gik det ofte ned ad bakke. Et godt eksempel er valgkongedømmet Polen-Litauen, der først blev udsat for flere ødelæggende arvefølgekrige og siden

delt mellem sine tre nabolande, Preussen, Rusland og Østrig-Ungarn.

I verdenshistorisk perspektiv er udviklingen spektakulær. De fleste andre steder har flere familiemedlemmer skulle tilgodeses, når rovet skulle deles efter magthaveres død. Med den engelske middelalderhistoriker Robert Ian Moores ord udviklede europæerne et »hårdere men også mere effektivt princip til at regulere arvefølgen«. ⁷ Det gamle slagord, »Kongen er død, Kongen længe leve«, lyder måske som en bizar selvmodsigelse, men det beskriver det en successionsform, hvor magtoverdragelser sker automatisk, uden at producere den form for interregnum, der historisk har været så farefuld.

Tredje konklusion: en stor familie beskyttede monarken

Primogenitur anviser i sin færdige form arvinger, selv hvis monarken er barnløs. Et godt eksempel er det nuværende britiske kongehus, der har en alenlang liste over arvinger, i prioriteret rækkefølge. For nogle årtier siden blev der gjort grin med denne model i filmen *King Ralph*, hvor en arbejdsløs amerikansk entertainer (spillet af John Goodman) pludselig vågner op som ny britisk monark – som en anden Jeppe i baronens

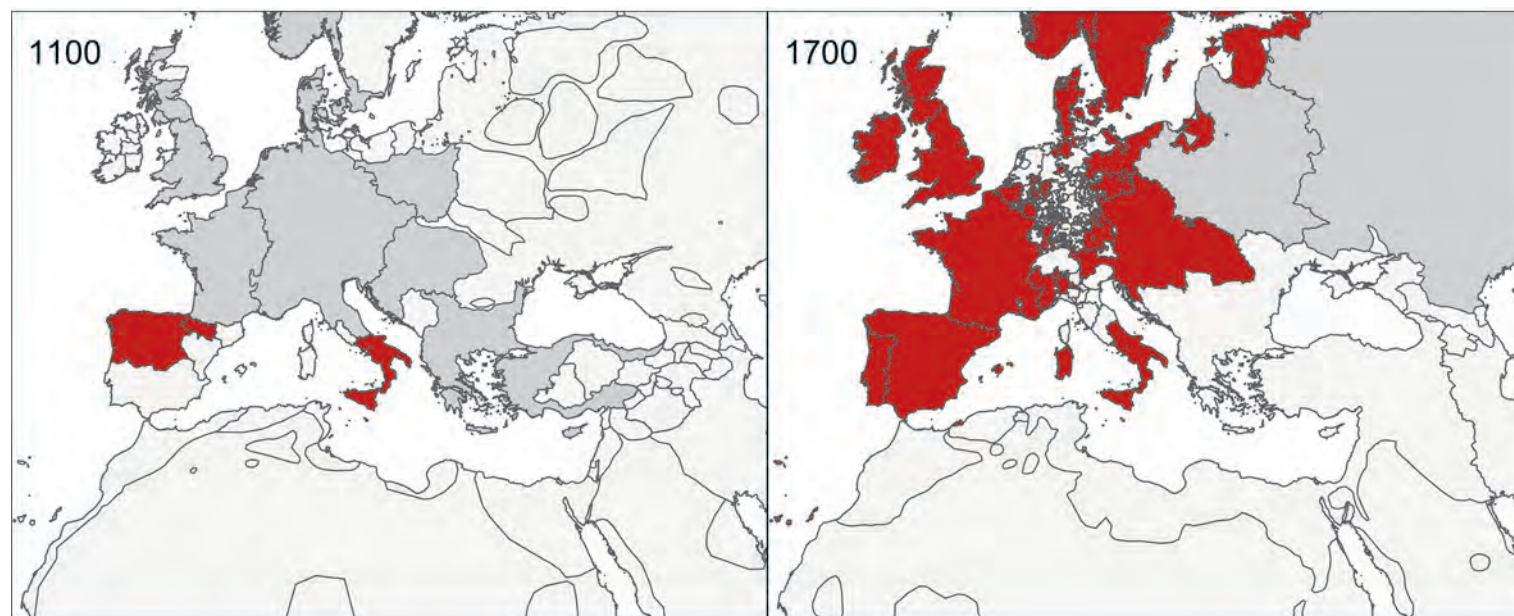

Fig. 2. Stater, der praktiserede primogenitur (rød farve), blandt alle stater i vores datasæt (rød eller mørkegrå farve) i henholdsvis 1100 (til venstre) og 1700 (til højre). Baseret på Kokkonen, Møller & Sundell (2022, s. 40)

seng – efter at den samlede kongefamilie er blevet udsløttet ved et uheld, da der skulle tages et familie-billede uden for Buckingham Palace.

Men i de tidlige stadier var primogenitur sjældent så detaljeret, og det skabte derfor ofte ustabilitet, hvis der ikke var en søn eller en sønnesøn, der kunne arve. I det hele taget virkede førstefødselsretten bedst, hvis monarken var i stand til at få en søn (eller datter, de steder, hvor der også var kvindelig arveret i fraværet af sønner). Allerbedst var det, hvis monarken havde to sunde sønner – »an heir and a spare«. Samtidig ved vi, at andre familiemedlemmer ofte udførte vigtige opgaver for kongehuset. Vi har derfor undersøgt, hvilken betydning familiemedlemmer havde for politisk stabilitet i europæiske monarkier 1000-1800.

Vore data viser, at det i almindelighed var en fordel for en monark at have nære slægtninge. Monarker med mange onkler og tanter, brødre og søstre og sønner og døtre blev sjældnere afsat, end monarker der kun havde få familiemedlemmer at støtte sig til. Familiemedlemmerne tjente forskellige formål: sønner kunne arve, og når de blev ældre, kunne de også bruges til at projicere magt som monarkens stedfortrædende repræsentanter. Det samme kunne brødre, der nogle gange ledte monarkens hære. Under Hundredeårskrigen var to af de mest prominente engelske hærførere kong Edward 3.s søn Edvard af Woodstock, kendt som Den Sorte Prins, og kongens lillebror Johan af Gent. Denne brug af sønner og brødre (eventuelt onkler og fætre) som monarkens øjne, ører og mund rundt om i riget var specielt vigtig i en tid, hvor det var besværligt at rejse længere afstande.

Kvindelige familiemedlemmer var også vigtige. De gjorde det muligt at cementere alliancer med andre magtfulde familier, enten i eget rige eller i andre riger. Sådanne alliancer blev ofte beseglet med et ægteskab: en monarks døtre eller søstre var i den forstand vigtige diplomatiske brikker. Et heldigt ægteskab kunne gøre en stor forskel i en verden, hvor familie havde en anden og større betydning end i dag. Et godt eksempel er, hvordan den første tyske konge af slægten Habsburg, Rudolf, bortgiftede fire af sine døtre til tyske fyrster, der støttede hans krav på tronen. Også senere skulle Habsburgerne udmærke sig på ægteskabsmarkedet, illustreret i ordsproget *Bella gerant alii, tu felix Austria nube* (»Lad blot andre føre krig, men du, lykkelige Østrig, må gifte dig«).

Det var ligeledes muligt at gifte mandlige slægtninge med enker, der besad store besiddelser. Kong Henrik 2. – Richard Løvehjertes og Johan uden Lands

far – havde eksempelvis giftet sig til store dele af Sydfrankrig via sit ægteskab med Eleonora af Aquitanien, der inden da havde været dronning af Frankrig, men havde fået sit ægteskab annulleret. Nogle gange lykkedes det at placere en yngre bror på en ledig trone via ægteskab; hvilket styrkede familiens position i og uden for dens oprindelsesområde. Dronninger rådede også normalt over deres medgift, og de var ofte indflydelsesrige, hvis en af deres sønner overtog tronen som mindreårig. Katarina af Medici og Blanka af Kastilien er blot nogle af de mest berømte eksempler på dronninger, der styrede statens anliggender på vegne af deres sønner, i disse tilfælde i Frankrig.

Det er derfor ikke overraskende, at det var en fordel af have en stor familie. Men familiemedlemmer kunne også udgøre en trussel imod monarken. Euro-pahistorien er spækket med eksempler på familiestridigheder om magten, herunder brodermord, opgør mellem fætre, og sønner der hadede deres fædre. Vi har derfor forsøgt at kortlægge, hvorvidt familiemedlemmer stod bag afsættelser af monarker. Baseret på de historiske kilder har vi for hver af disse begivenheder kodet, om det var slægtninge – og i så fald hvilke – der stod bag afsættelserne.

Når vi skelner mellem afsættelser på denne måde, finder vi nogle interessante mønstre. Kvindelige slægtninge (døtre, søstre og tanter) beskyttede tilsyneladende monarken både imod afsættelser foranstaltet af familiemedlemmer og afsættelser foranstaltet af andre. Således formindsker de risikoen for begge dele i vore statistiske modeller. Blandt mandlige slægtninge gælder det samme nogenlunde for sønner. Men onkler og brødre forøger faktisk risikoen for afsættelser foranstaltet af familiemedlemmer, mens de mindsker risikoen for andre afsættelser, i hvert fald i vore analyser. Resultaterne er ikke statistisk meget markante, men der synes at være et vist belæg for stereotyperne om »wicked uncles« og »evil brothers«, som vi eksempelvis møder dem i nogle af William Shakespeares berømte skuespil. Når vi dykker ned i tallene, viser det sig da også, at det ofte var onkler og brødre, der stod bag afsættelser begået af familiemedlemmer.

Det skal her siges, at risikoen for at blive afsat af familiemedlemmer var betydeligt mindre end risikoen for at blive afsat fra anden side. Brødre og onkler var derfor generelt et aktiv; men en monark havde god grund til at kigge sig over skulderen, hvis vedkommende havde magtfulde og gesjæftige mandlige slægtninge i egen generation eller i faderens generation.

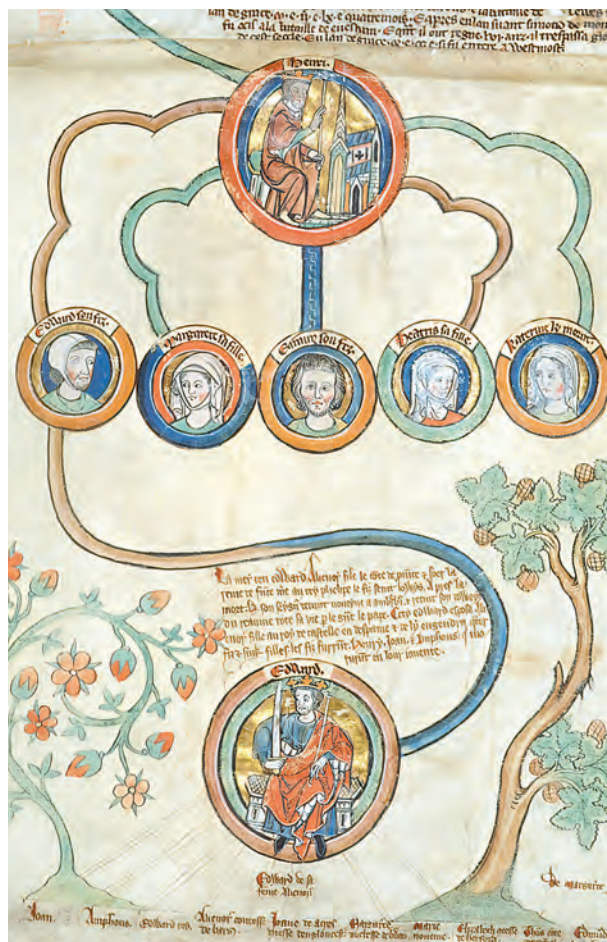
Konklusion

I et af sine essays bemærker den eksilerede russiske nobelprismodtager Joseph Brodsky ironisk, at »sygdom og død måske er det eneste en tyrant har tilfælles med sine undersåtter«. ⁸ Brodsky tænker givetvis på nogle af de personer, der var med til at drive ham i udlændingehed i 1972, såsom Leonid Bresjnev, der i sine sidste år ved magten led af massive helbredsproblemer og var synlig affældig. Men Brodskys udsagn er faktisk endnu mere rammende i den periode, vi har studeret.

Europa før Den franske Revolution var præget af mortalitetsrater, der var helt anderledes høje, end dem vi kender fra vores egen tid. Mange monarker fik kun kort tid på tronen, fordi de døde af lidelser, der i dag ville være lette at behandle. Børnedødeligheden var endnu højere; kun halvdelen af alle børn født af monarker nåede skelsår og alder. Læg til at den katolske kirke nidkært sørgede for, at kun børn fra legitime ægteskaber kunne arve. Resultatet var, at mange konge- og fyrsteslægter døde ud i mandslinje efter få generationer, og det samme var tilfældet for mange store adelsslægter.

Disse omstændigheder gjorde blot successionsproblemet endnu mere presserende. For det første betød de, at den gennemsnitlige monark ikke regerede særligt længe: successioner var regelmæssige foreteelser. For det andet gjorde de det ekstra vigtigt at have løsninger på hånden, når slægter døde ud. Primogenitur skilte sig ud fra tidens andre arvefølgeregler ved at adressere begge sider af successionsdilemmaet: Førstefødselsretten løste koordinationsproblemet (specielt når monarken havde en søn) og formindskede kronprinseproblemet. Vore analyser dokumenterer da også klart, at førstefødselsretten var stabiliserende. Primogenitur reducerede risikoen for, at monarker blev afsat før tid, forlængede deres gennemsnitlige regeringsperioder og førte til en langt mindre risiko for borgerkrig i successionsår, end vi finder under andre arvefølgeregler.

Vore analyser viser dernæst, at monarker sad sikrere, hvis de havde mange familiemedlemmer at støtte sig til, og det uanset hvilke arvefølgeregler, der gjorde sig gældende. Det gælder onkler og brødre, tanter og søstre og sønner og døtre. Men kvindelige slægtninge var tilsyneladende mest værdifulde. De formindskede risikoen for afsættelser både fra familiemedlemmers side og fra anden side – i modsætning til onkler og brødre, som nok var et skjold imod anslag udefra,

Stamtræ over kong Henrik 3.s børn. Henrik døde i 1272, og hans søn, kong Edward 1. (yderst til venstre i andet slægtsled), arvede derefter magten. Hans ældste søn, kong Edward 2., arvede ligeledes magten, men blev tvunget til at abdicere i 1327 og efterfølgende myrdet – blot for at blive efterfulgt af sin førstefødte søn kong Edward 3. Genealogical roll chronicle of the English Kings, Royal 14 B VI, British Library. Foto: British Library.

men også var farlige konkurrenter, selv hvor førstefødselsretten blev praktiseret.

Her kan vi vende tilbage til dette kapitels udgangspunkt: Henrik 3.s tronbestigelse i 1216. Henriks position var vaklende af mange grunde. Hans bedstefar Henrik 2. havde i flere omgange udkæmpet borgerkrige med en eller flere af sine sønner, hans far Johan uden Land havde lagt sig ud med sin storebror Richard Løvehjerte, og han havde angiveligt myrdet sin mindreårige nevø, Arthur af Britannien, der også gjorde krav på tronen. Endelig havde han mistet store dele af sine arvelande i Frankrig og brandbeskattet England for at vinde dem tilbage.

Johans aktier var altså under pari ved hans død i 1216, og der var ikke megen entusiasme at spore,

når det gjaldt hans mindreårige søns arvekrav. Landet standede i våde, ramt af borgerkrig og en fransk invasion, der var støttet af en magtfuld kreds af engelske stormænd. Situationen viser med al ønskelig tydelighed, at magtoverdragelser var farefulde øjeblikke i europæiske monarkier i perioden før Den franske Revolution. Men det spiller også ind, at arvefølger reglerne endnu var uklare. Henriks tronbestigelse i 1216 var blot den anden gang siden den normanniske erobring i 1066, at det var lykkedes de engelske konger at overlevere kronen fra en fader til hans ældste søn. Normannerne praktiserede godt nok primogenitur i deres franske hertugdømme på den anden side af Den engelske kanal, men den første normanniske konge af England, Vilhelm Erobreren, satte et uheldigt eksempel ved at lade sin næstældste søn overtage den engelske krone, mens den ældste blev Hertug af Normandiet. Senere blev arvefølgen forplumret af de mange besiddelser, de engelske konger havde i Frankrig, som ofte blev uddelt til kongens yngre sønner.

Denne dynastiske ustabilitet er en del af baggrundstæppet for begivenhederne i 1216. Men i løbet af Henrik 3.s regeringsperiode blev der skabt ro omkring arvereglerne, og ved hans død i 1272 var der ingen tvivl om, at hans ældste søn, Edward 1., skulle overtage tronen. Den nye stabilitet viste sig vedvarende. I perioden fra 1216 til 1377 oplevede England udelukkende magtoverdragelser fra far til ældste søn⁹ og blev derfor også sparet for borgerkrig i hele perioden (Edward 2. blev afsat og myrdet, men det var dronningen, der stod bag, og det skete i hans ældste søns, den mindreårige Edward 3.s, navn). Den engelske udvikling i denne periode går igen mange andre steder i Europa, herunder i Skandinavien. Primogenitur gydede olie på successionens stormfulde vande, og udviklingen og spredningen af denne arvefølgemodel er dermed en del af forklaringen på, at de europæiske monarkier stabiliserede sig over den periode vi har analyseret.

Litteratur

- Bartlett, Robert: *England under the Norman and Angevin Kings: 1075-1225*, Oxford: Oxford University Press 2000.
- Bartlett, Robert: *Blood Royal: Dynastic Politics in Medieval Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 2020.
- Brodsky, Joseph: *Less Than One: Selected Essays*. Reading: Penguin Books 1987.

Kokkonen, Andrej, Jørgen Møller & Anders Sundell: *The Politics of Succession: Forging Stable Monarchies in Europe, AD 1000-1800*, Oxford: Oxford University Press 2022.

Kurrild-Klitgaard, Peter: »The Constitutional Economics of Autocratic Succession«, i *Public Choice* 103(1), 2000, s. 63-84.

Tullock, Gordon: *Autocracy*. Berlin: Springer Science & Business Media 1987.

Noter

- * Dette kapitel bygger på Kokkonen, Møller & Sundell 2022.
1. Citeret i Bartlett 2000, s. 28, vores oversættelse.
 2. Vi bruger hankøn til at referere til monarker og kronprinsler, fordi langt de fleste i den periode, vi har studeret, var mænd. Der er dog også en stribe eksempler på kvindelige tronarvinger og regenter i vores datasæt.
 3. Tullock 1987.
 4. Citeret i Bartlett 2020, s. 109, vores oversættelse.
 5. Bartlett 2020, s. 245.
 6. Kurrild-Klitgaard 2000.
 7. Moore 2000, s. 2.
 8. Brodsky 1987, s. 113.
 9. Bartlett 2000, s. 4-5.

Dantes *Monarki*

AF DITLEV TAMM

Italiens store middelalderdigter Dante Alighieri (1265-1321), forfatteren af *Den guddommelige Komædie*, var dybt engageret i sin samtids politik. I den sammenhæng spillede tanken om monarkiet for ham en vigtig rolle, og Dante skrev engang i begyndelsen af 1300-årene et værk på latin netop med titlen *Monarchia*. Han skrev sig hermed ind i en klassisk tradition for politisk teori, men hans værk var utraditionelt i den forstand, at Dantes begreb om en monark ikke rettede sig mod indretningen af styret i enkelte stater, men var en forestilling om en verdensmonark overordnet andre fyrster, og som kunne handle til menneskets bedste uafhængigt af egne eller lokale interesser. Dantes forestillinger tog nostalgisk udgangspunkt i Romerriget og i hans bekymring over både lokale styreformers og samtidens stridigheder mellem kejser og pave. Værket er på den måde tidsbundet, men vi kan måske i vor tid i det indlæse en aktuel vision om monarkiet som ledelse på et niveau, hvor retfærdighed, fælles interesser og politiske løsninger til gavn for alle mennesker går forud for egen nytte. Dante har helt sin egen opfattelse af, hvad monarki er. Ikke et nationalt konge- eller fyrstedømme, men en magt, hævet over nationalstaten og dagens trakasserier, med et ansvar for menneskehedens vel i almindelighed. Monarken er en verdenshersker, der ikke regerer med vold eller fører krig, men som med retfærdighed leder folkeslagene i den rigtige retning til alles gavn.

Ret og retfærdighed har altid optaget sindene, og Dantes værk skriver sig på den måde ind i en lang tradition:

Hvis retfærdighed fjernes, hvad er en stat da andet end en stor røverbande? For hvad er røverbander om ikke netop små stater? Og det er en gruppe mennesker, der styres ved lederens ordrer, der holdes sammen af en samfundsmæssig overenskomst, og byttet deles efter vedtagen lov (oversættelse Dalsgaard Larsen 2002).

Dette citat er ikke et indlæg i de netop pågående østeuropæiske konflikter, men stammer fra det fjerde kapitel (IV,4) af det berømte værk *Om Guds stad* af kirkefaderen Augustin, der er forfattet kort efter 400 e.v.t. Det viser noget om opfattelsen af staten og om

betydningen af, at staten styres efter rigtige principper, og det er den side af monarkiet, vi skal høre om her. Som mange andre af sin tids politiske og teologiske klassikere indgik Augustins værk i Dantes intellektuelle bagage. Der er ikke så mange bøger i verdenslitteraturen med titlen *Monarkiet*. Jeg kender selv faktisk kun en, og det er netop Dantes værk, som skal præsenteres her.

Dante og hans samtid

Forfatteren er velkendt. En stor italiensk digter, der i de første to årtier af 1300-årene skrev sit hovedværk *Komedien* eller *Den guddommelige Komædie*. Digtet, der er fordelt på 100 ret korte sange, der tilsammen skildrer en fiktiv rejse i det hinsides fordelt på de tre bøger om Helvedet, Purgatoriet og Paradiset, er som bekendt forfattet på folkesproget, italiensk, dengang kendt som *volgare*, et sprog som Dante netop med dette værk var med til at skabe. Dante skrev også digte og enkelte andre værker på *volgare*. Yderligere skrev han et par digte på tidens lærde sprog latin, breve, hvoraf enkelte er bevaret, et ufuldendt værk om, hvorfor han skrev på folkesproget, og så det lille statsretlige skrift om monarkiet, der trykt fylder knap hundrede sider og også som *Komedien* er inddelt i tre bøger.

Man kan let komme galt afsted, når man beskæftiger sig med politik og kommer på det forkerte hold, og det blev Dantes skæbne og dermed også en væsentlig del af baggrunden for hans betragtninger om monarkiet, som er meget personlige og udtryk for hans egen særegne tidsbestemte opfattelse af en monarks funktion. Mens *Komedien* handler om det hinsides, hvor Dante suverænt placerer venner og fjender, samtidige og historiske personer, i en helvedets svovlpøle og er på strabadserende vandreture op ad Skærsildsbjerget eller beskuer Paradisets evige salighed, så er monarkiet om end et ganske abstrakt sådant, dog et værk om tiden på jorden her og nu. Italiensk politik har altid været kompliceret og var det såmænd ikke mindre omkring 1300, end den er det i dag. Spillerne var dog nogle andre. En central rolle spillede bystaterne med en slags demokrati, og en af dem var Firenze, Dantes hjemby, mens andre steder regeredes af

Domenico di Michelino: Dante med *Den gudommelige Komedie*, 1465, Firenzes domkirke. Foto: Wikimedia Commons.

en række lokale fyrster. Mere overordnede politiske aktører var på den ene side paven i Rom og på den anden side en tysk-romersk kejser, der netop i årene op til omkring 1300 havde været fraværende, men som for en kort periode dukkede op i Italien i 1308 og opholdt sig der nogle få år indtil sin pludselige død i 1313. Med i det politiske billede hører også den franske konge, som havde sine ideer om, hvad forholdet skulde være mellem paver og fyrster.

Politisk tilhørte Dante en politisk fraktion, som nok anerkendte paven og hans position i Italien, men som samtidig sluttede op om bystatens autonomi, og så hen til kejseren som den mere fjerne verdslige magt, der skulle sikre ro og orden. Det er nemlig et af hovedtemaerne i Dantes værk om monarkiet, om pavemagt og kejsermagt er sideordnede og begge – i tidens sprog – stammer fra Gud, eller om pavemagten er overordnet kejsermagten, som så afleder sin legitimation fra paven. Dantes værk er et rungende nej til den sidste position og netop et indlæg til fordel for kejsermagtens egen legitimitet.

Noget karakteristisk for Italien i årene omkring 1300 er en imponerende stor intellektuel indsats fordelt på mange forfattere, når det gælder analysen og forståelse af netop magten og dens udøvelse. Nøgleord er *potestas*, magt, og *regimen*, styre, som vi finder i titlen hos de talrige forfattere, der tog stilling til spørgsmålet om forholdet mellem pave, kejser og kongen af Frankrig. Dem har den belæste Dante kendt til, men han citerer dem ikke med navn i sit eget værk.

Dantes *Monarki*

Pudsigt nok ved vi ikke med sikkerhed, hvornår Dante skrev sit værk om monarkiet. I 1302 var han blevet dømt som fraværende til døden og eksileret fra Firenze. Et brev (nr. 7) fra ham taler om »Dante Alighieri, en florentiner, uretfærdigt sendt i eksil til de gennemfordærvede florentinere inden for byens mure.« Det er ikke sådan, at man vinder venner, men Dante hørte heller ikke til dem, der gik på kompromis.

Værket om monarkiet er skrevet i tiden efter eksilet og inden hans død i 1321, men det angiver ikke selv nogen anledning. Et godt bud er formentlig tiden omkring 1310. En ny kejser, Henrik d. VII, var som nævnt kommet til Italien for at blive kronet og dermed vise flaget. Ham troede Dante på og han anså ham for en art frelserskikkelse, der kunne skabe ro i det splittede Italien. Dante holdt grundlæggende med kejseren som en stabiliserende politisk faktor og havde særlig – og det var han ikke ene om – set sig gal på pave Bonifacius d. VIII, som han så som en bagmand bag sit uforskyldte eksil. Også efterfølgeren Clemens d. V, der i 1309 flyttede til Avignon, var der dog sat plads af til i Dantes Helvede, og Dante anså ham for en politisk komplotmager i højere grad end en værdig repræsentant for kirken. Dette må ikke misforstås som antipapisme – Dante respekterede og så op til pavedømmet som institution og betragtede paven som Guds repræsentant her på jorden, men de enkelte paver som personer kunne han være stærkt kritisk overfor. Det er jo en vigtig pointe i det politiske liv – at man kan respektere institutionen, men være kritisk over for dens øjeblikkelige repræsentant. Denne vigtige sondringer udtrykkes metaforisk som »The King's two bodies« i et berømt værk med denne titel fra 1957 af historikeren Ernst Kantorowicz.

Fra Dantes egen hånd har vi bevaret en serie af breve på latin, herunder et par breve til den unge kejser Henrik. Det syn på kejseren, vi finder her, minder om *Monarkiets*. Dante er i høj grad influeret af antikens og samtidens brevskrivningskunst, *ars dictaminis*, og brevene vrimler – lige som værket om monarkiet – med henvisninger til bibelske skikkelser, Paulus' breve og antikke forfattere. Kejseren er i Dantes optik som den opgående sol og en Messiasskikkelse og dermed en del af den kristne frelseshistorie. Han er en blomst, som Guds sol skinner over. Kejseren er den, som Italien venter på, som oprørere skal bøje sig for, og som vil skabe fred.

Man har med god grund diskuteret om Dante i virkelighed er en reaktionær drømmer, der lever med et forældet verdensbillede og politisk ser tilbage mod den tabte tid, hvor den romerske kejser personificeret af kejser Augustus skabte ro, uden at forstå, at samtiden var dynamisk og fremadrettet, og at fremtiden ikke tilhørte kejserdømmet, men både det kapitalistiske borgerskab og den lokale handlekraftige fyrste, som f. eks. netop de franske konger eller andre udenlandske fyrster, der blandede sig i italiensk politik. Et par hundrede år senere skrev Machiavelli i værket *Fyrsten* (1513) om samme problemstilling, nemlig hvor-

dan kan man skabe ro og orden i Italien? Hans bud på en løsning var ikke en fjern monark, som løste overordnede problemer ved ret og retfærdighed, men derimod en kynisk fyrste, der forstod magtens spil og at stille sig sådan an, at hans sag blev vindere. Både Dantes værk og Machiavellis endte på kirkens fortegnelse over forbudte bøger, det såkaldte *Index*. I dag er Machiavellis værk både forkæret og en af de helt store politiske klassikere, mens Dantes monarki er næsten glemt. Augustin havde nok mere ret i sin realistiske beskrivelse af staten som en røverbande, end Dante i sin vision om en retfærdig verden under en verdensmonarks ledelse. Og selv om vi ikke rigtigt bryder os om Machiavellis fyrste, så virker denne nok mere som af kød og blod end Dantes verdensmonark.

For det er det, som værket om monarkiet handler om. Som sagt skrevet på latin og inddelt i tre bøger, der besvarer hvert sit spørgsmål. Den første bog besvarer spørgsmålet, hvorfor det er nødvendigt med et universelt verdsligt monarki. Besvarelsen trækker i høj grad på aristotelisk filosofi og samtidens teologi. Nøgleordet er enhed. Menneskehedens fælles formål kræver til sin realisering en universel hersker, altså en monark med verdensherredømme.

Den kan man jo så købe eller ej. Dantes opfattelse er den, som han redegør for i værkets anden bog, at der faktisk findes et folkeslag, som har de evner, der skal til, for at fostre et sådant monarki, og det er antikkens romere. Højdepunktet i menneskehedens historie, hvor der var fred overalt, indtraf efter denne opfattelse, som holdt sig langt frem i tiden, under romernes kejser Augustus. Skulle man være i tvivl, kan Dante henvise til, at det som bekendt var under kejser Augustus, at Kristus blev født. Den historie kender vi alle fra juleevangeliet (Lukasevangeliet kap. 2), som her altså bruges politisk til at understøtte kejserlige magtprætentioner og forestillingen om kejseren som den legitime verdenshersker. Værkets anden bog er herefter en underbygning af romernes særlige udvalgte status ved brug af et væld af eksempler fra den klassiske litteratur og romernes historie. Dante sonderer ikke så nøje mellem historieskrivning og historiefortælling. Dantes pointe er, at romerne ikke selv tog eller usurperede magten, men at de fik den, simpelthen fordi de var det ældste og dygtigste folkeslag, som var særlig udvalgt til at bære den verdslige magt i hele verden. Romerne regerede ikke på grundlag af vold, men med retten bag sig. Og skulle man være i tvivl, så kan man jo igen spørge sig selv, om Gud mon havde ladet sin søn føde netop i Romerriget, hvis han ikke anså det som et retssamfund?

Dantesøjlen foran Glyptoteket i København – og dermed nabo til Videnkabernes Selskab. Foto: Marianne Pade.

Næste side:

Inskription på soklen af Dantesøjlen der fortæller hvordan kong Vittorio Emmanuele 3. af Italien og kong Christian 10. af Danmark nedlagde grundstenen for søjlen d. 21. juni 1922 i anledning af 600 året for Dantes død. Foto: Wikimedia Commons.

Hvem kan slå den? Og så omtaler Dante i sit femte brev netop sin kejser, Henrik d. VII, som »den mest barmhjertige Henrik, guddommelig og med titel af både Augustus og Caesar ...« Titlerne var godt nok en del af de tysk-romerske kejseres normale titulatur, men de knytter tråden.

Og så til tredje bog. Her 'beviser' Dante, at både pavemagten og kejsermagten legitimeres direkte af Gud, og at den ene altså ikke har politisk fortrin frem for den anden. Kun skal man særligt respektere pavemagten som den åndelige magt indstiftet af Gud.

Dante var uddannet i sin tids middelalderlige curriculum. Vi ved ikke så meget om hans uddannelse, men han blev god til latin, var meget belæst og kendte også ganske godt til tidens naturvidenskab. I dag ville

vi nok nærmest se ham som en humanist, men han var sådan set, som man var det dengang, tværvidenskabelig og kunne også holde et mere teknisk foredrag om jord og vand. De, der har læst i hans *Komedie*, vil vide, at han havde et godt kendskab til astronomi og tidsbestemmelse ved hjælp af himmellegemernes placering indbyrdes.

Netop astronomiske billeder var også en del af tidens politiske metaforer. Særlig sol og måne spiller en rolle som billede på pave og kejser. Et sted i Purgatoriet (16, 106-108) taler Dante om Italiens tab af to sole med kejserdømmets svækkelse og pavens flugt til Avignon. I tredje bog af *Monarkiet* gennemgår Dante en række samtidige allegorier over forholdet mellem kejser og pave. En klassiker var netop billedet af solen

og månen fra skabelsesberetningen, hvor paven var solen og kejseren månen, der fik sit lys fra solen. Men Dante afviser helt en sådan udlægning af bibelstedet. Sol og måne er himmellegemer og ikke symboler – og så har han endda en teori om, at månen godt kan lyse uafhængigt af solen. Den holder jo ikke, men nok fastholdelsen af, at sol og måne netop er der for at lyse og ikke for at symbolisere noget helt andet og meget senere som forholdet mellem pave og kejser.

Og sådan kunne man blive ved med at udvikle den rigdom af synspunkter, der rummes i denne lille statsretlige perle fra 1300-årene. Jeg vil slutte et andet sted. Med en af det 20. århundredes helt store juridiske tænkere, østrigeren Hans Kelsen, skaberen af den såkaldte rene retslære, en åndelig fader til Europas og siden Verdens forfatningsdomstole og senere – som jøde eksileret i USA – med til at skabe det juridiske grundlag for FN. Han trådte sine juridiske videnskabelige barnesko med en afhandling fra 1905 om netop statsteorien på Dantes tid. Kelsen anså Dantes tanker om det universelle imperium eller monarki som nyskabende, men alligevel så bundne af hans tid og så uklart formulerede, at de ikke kunne danne grundlag for de nye banebrydende opfattelser af staten i renæssancen, som i 1500-årene kom med Machiavelli og franskmændene Jean Bodin.

Men Dante er altid værd at læse – også når han skriver om statsret. Man kan læse *Monarkiet* som en uddybning af passager i *Komedien*, men man kan også som Kelsen lade ham pege fremad som den, der forudså, at der er spørgsmål her i Verden, der kræver universelle løsninger. Hvem sagde FN, og hvem sagde klima?

Litteratur

Dantes Monarki er udgivet i dansk oversættelse som Dante: *Monarkiet*. Oversat og kommenteret af Ditlev Tamm (2020). Her kan interesserede finde yderligere henvisninger til litteraturen om værket og samtidens politiske filosofi. Citaterne fra hans breve stammer fra udgivelsen, Christian Høgel, Hanne Roer og Ditlev Tamm: *Dante Alighieri – Latinske Skrifter*, København: Gad 2021. Også her findes en udførlig bibliografi. Augustin er citeret fra Bent Dalgaard Larsens oversættelse af *Om Guds Stad*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2002. Hans Kelsens afhandling hedder *Die Staatslehre des Dante Alighieri*, og udkom i *Wiener Staatswissenschaftliche Studien* i 1905.

Margaretica

Et nationalt epos om dronning Margrete 1. fra 1573*

AF KAREN SKOVGAARD-PETERSEN

Dronning Margrete 1., der levede fra 1353 til 1412, hyldes med rette som en af danmarkshistoriens store regenter – senest i den store film der bærer hendes navn.¹ Hun var en magtpolitiker af Guds nåde, og det lykkedes hende i 1397 at samle de tre nordiske riger i Kalmarunionen, som bestod frem til 1523.

Til gengæld er det temmelig ukendt at Margrete er hovedperson i et stort nationalt epos, *Margaretica*, der udkom i Frankfurt am Main i 1573, 50 år efter Kalmarunionens ophør. Det er forfattet af den danske digter Rasmus Glad (1526-1582) – eller Erasmus Lætus, som han kaldte sig på latin – og det er en dansk pendant til de store klassiske epos'er *Iliaden* og *Odysseen*, og først og fremmest *Æneiden*. Digtet består af 6666 vers inddelt i 10 bøger. Lætus dedicerede det til dronning Elizabeth af England (reg. 1558-1603) – med henvisning til ligheden mellem de to store dronninger.

Når *Margaretica* i dag er forsvundet ud af den almindelige bevidsthed, skyldes det formodentlig at det hører til i en ganske bestemt historisk situation. Det er et indlæg i en aggressiv dansk-svensk polemik, skrevet i kølvandet på Syvårskrigen mellem Danmark og Sverige i årene 1563-1570. Digtet er simpelt hen et raffineret, antisvensk smædeskrift og både tidsbundet og partisk – men det gør det bestemt ikke mindre fascinerende. *Margaretica* er desuden skrevet på latin, som de færreste læser i dag. Latin var dengang et fælles skriftsprog på tværs af de europæiske landegrænser, og i Danmark har vi en rig og kun delvist udforsket latinsk litteratur fra 15- og 1600-tallet.

Men hvorfor udgive et stort latinsk epos om dronning Margrete i 1573? Og hvordan kunne det provokere svenskerne? Svaret handler om Kalmarunionen, om dansk-svensk rivalisering, om historiebrug og nationale symboler og om udnyttelse af det trykte medium i den nationale propagandas tjeneste.

Kalmarunionen mellem Danmark, Norge og Sverige, som Margrete lagde grunden til i 1397, var regeret af danske konger. Selv om unionen formelt varede frem til 1523, kneb det allerede fra midt i 1400-tallet alvorligt med svenskernes lyst til at acceptere den

danske overhøjhed, og resten af unionsperioden var præget af uro og oprør blandt svenskerne.

Efter unionens ophør var forholdet mellem Danmark og Sverige yderst anspændt. Den nye svenske konge Gustav Vasa (reg. 1523-1560) havde travlt med at lægge afstand til unionstiden og den tidligere afhængighed af Danmark. Efterhånden spidsede det til i en slags kold krig, og her spillede historieskrivningen en afgørende rolle.

Det gjaldt først og fremmest en stor Sverigeshistorie, der udkom i 1554. Forfatteren, Johannes Magnus (1488-1544), fører her svensk historie helt tilbage til Noahs sønnesøn, som bosatte sig i Sverige 88 år efter Syndfloden og lagde grunden til goternes stolte rige.

Men hånd i hånd med fejringen af den lange, gloriøse svensk-gotiske historie, går Johannes Magnus' skånselsløse kritik af den danske nabo på de små, skravlede øer syd for Sverige. I Magnus' øjne har danskerne gennem hele historien vist sig listige, feje, upålidelige, grådige – og det kulminerer med Margrete og Kalmarunionen og de danske unionskonger i 1400-tallet. En anden af de mange uretfærdigheder som danskerne har gjort sig skyldige i, er annekteringen af Skåne, Halland og Blekinge, som ifølge Johannes Magnus rettelig er svenske – hvad de jo også senere blev, men det var først i 1658.

Johannes Magnus' Sverigeshistorie kaldte på en reaktion fra dansk side, særligt da den danske regering blev klar over at værket, skrevet på latin som det var, blev læst og beundret i udlandet og endda blev brugt af den svenske kronprins Erik (Erik 14., reg. 1560-1568) som led i hans frieri til dronning Elizabeth af England i 1559. Derfor forfattede historikeren Hans Svaning (ca. 1500-1579), efter aftale med den danske regering, et modsvar til Magnus. Heri gendrev han ikke bare en række konkrete påstande i Magnus' Sverigeshistorie, men rettede også opmærksomheden på Kalmarunionen, nærmere bestemt den danske kong Hans, der regerede fra 1481 til 1513. Og hos Svaning fortælles historien med modsat fortegn af Magnus: Kong Hans søger tappert at fastholde de oprørske

C. ERASMI MI-
CHAEII LAETI,
MARGARETICORVM:

HOC EST,

De conflictu Gotthico: in quo MARGARE-
TAE Danorum Reginae auspicijs, ALBER-
TVS Megapolensis Sueciae Rex captus
regnoq; exutus est:

LIBRI DECEM.

AD

Serenissimam atq; Illustrissimam *ELIZABETHAM*,
Angliae, Franciae & Hyberniae Virginem REGINAM.

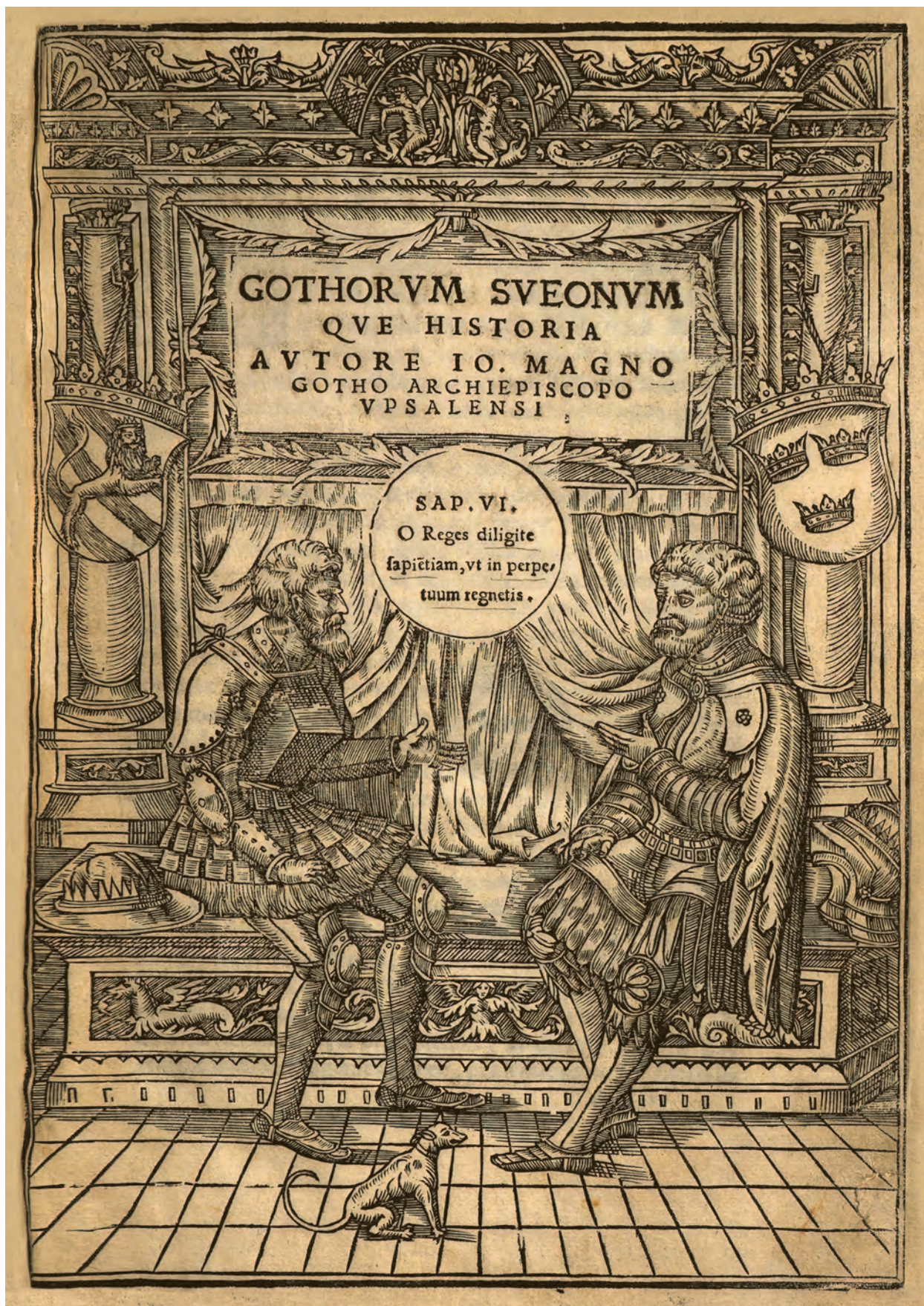
FRANCOFORTI AD MOENVM,
Cum Gratia & Priuilegio Imperiali ad Decennium,

M. D. LXXIII,

LN 671

ex 2

Den ordrige titel lyder i oversættelse: Margaretica. Om den gotiske krig i hvilken Albrecht af Mecklenborg, Sveriges konge, under danskernes dronning Margretes øverste ledelse, blev taget til fange og berøvet magten. 10 bøger. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Som katolsk ærkebiskop måtte Johannes Magnus forlade Sverige ved reformationens indførelse, og han skrev sin store Sverigehistorie i Polen og Italien. Værket er en pendant til Saxos Danmarkshistorie. Det blev udgivet af broderen Olaus Magnus i Rom i 1554, 10 år efter Johannes Magnus' død, og genudgivet allerede i 1558 i Basel.

I 1569 oplevede Lætus, der var søn af en herredsskriver og altså stammede fra forholdsvis beskedne kår, den usædvanlige ære at blive adlet af Frederik 2. Her ses Lætus' våbenskjold, som han lod afbilde i *Margaretica* på bagsiden af titelbladet. De tre svaner i våbenskjoldet symboliserer poesien – svanen var digterguden Apollons fugl. Med adlingen har Frederik 2. villet gøre Lætus til sin hofdigter. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

og upålidelige svenskere i det 'højtidelige forbund', altså Kalmarunionen.²

I Sverige var man samtidig bekymret over at den danske konge var begyndt at føre de tre kroner i sit våben. Det kunne i svenske øjne opfattes som et ønske om at genoprette Kalmarunionen. Kort sagt, det føg med beskyldninger og trusler mellem de to lande, og i 1563 kom det til åben krig. Den varede frem til 1570 og blev både brutal og bekostelig for begge lande, men endte nærmest uafgjort.³

Efter krigen blev dansk-svenske smædeskrifter forbudt. Det var de internationale fredsmægleres opfattelse at den slags skrifter havde bidraget afgørende til at forværre forholdet mellem de to lande. Og forbuddet virkede faktisk. Fra begge sider udøvede man herefter en form for selvrenselse og var opmærksom på ikke at sværte naboen til i trykte skrifter.

Men Erasmus Lætus' *Margaretica* er en opsigtsvækkende undtagelse. Her svarer Lætus igen på den svenske historiker Johannes Magnus' bagvaskelser, og han gør det med samme ondskabsfulde mønt.

Margaretica handler om slaget ved Falköping i Väster Götland i 1389 hvor den danske hær under dronning Margrete besejrede den svenske modstander anført af kong Albrecht (reg. 1364-89). Dette slag banede vejen for Kalmarunionen i 1397, så alene emnet har været en grov provokation. Herved fik Lætus mindet om det langvarige danske herredømme over svenskerne i Kalmarunionen.

I det hele taget er skildringen af svensk og dansk sort-hvid. Overalt er Margrete den ansvarsbevidste og gudfrygtige leder, der lytter til sine rådgivere og kun nødigt går i krig. Omvendt er den svenske kong Albrecht tyrannisk og magtsyg og bralrer op om de latterlige danskere, som kan besejres så let som ingenting. Ham møder vi ved drikkebægrene, mens Margrete rådfører sig med sit rigsråd. – Men hovmod står for fald, og Albrecht og hans hær lider et knusende nederlag til den tapre og veldisciplinerede danske modstander, der ved at de skylder Gud deres sejr.

Selv om *Margaretica* handler om slaget i 1389, er det fuldt af hentydninger til den netop overståede Syvårskrig i 1560'erne. Det er fx i digtet kong Albrechts mål at erobre Skåne – ligesom Skåne indgik i Erik 14.'s krav under Syvårskrigen. Digtets krigsskildring er et billede på Syvårskrigen, der derved indirekte kommer til at fremstå som en langt mere overlegen dansk sejr end den faktisk var.

Kalmarunionen spiller en særlig rolle i *Margaretica*. Her kan Lætus udnytte sine litterære forbilleder, især Vergils *Æneide*, det store romerske epos om Roms grundlæggelse, skrevet i 20'erne f. Kr. som en hyldest til kejser Augustus.

I en central scene besøger Æneas underverdenen. Her møder han sin afdøde far, som viser ham en lang række store helte – Romulus, Scipio, Pompejus, Cæsar, Augustus og mange andre der med tiden skal komme til at præge Roms historie. Herefter forstår Æneas at han skal lægge grunden til det mægtige Romerrige. Han er klar til at tage kampen op mod de lokale folk i Italien, og sidste del af digtet handler om kampene mod dem.

Helt siden antikken havde *Æneiden* haft status som det ypperste digterværk. I renæssancen i 14-1500-tallet blev utallige episke digte skrevet som hyldest til europæiske konger og fyrster i mere eller mindre tæt efterligning af *Æneiden*. I dansk sammenhæng er *Margaretica* det nærmeste vi kommer en pendant til *Æneiden* – men holdt i et helt anderledes aggressivt toneleje end billedet. Lad os kaste et blik på de to digtes indledninger, både på deres latinske originalsprog og i dansk oversættelse:

REFUTATIO
CALVMNIARVM CVIVS-
DAM IOANNIS MAGNI GOTH
VPSALENSIS, QUIVS IN HISTORIA SVA AC
famosa oratione Danicam gentem incesit: ad sereniss
simum Illustrissimumque Principem ac Dominũ
D. Fridericum eius nominis secundum, Da-
norum, Noruagicorum, Vandalorum
ac Gothorum Regem &c.
Dominum suum cle-
mentissimum,
scripta
A
PETRO PARVO ROSEFONTA-
NO, EQVITE DANO.

HVIC ACCESSIT CHRONICON SI-
ue Historia Ioannis Regis Daniæ, in declarationem eius-
dem refutationis, unã cum sententia illa iudiciali, quam
duorum regnorum Daniæ atque Noruagiæ Patres, Anno
1505. die Iulii prima, Calmarniæ, contra Stenonem
Sture eiusque complices tulerunt, cum Maxi-
milliani Romanorum Regis confirma-
tione, ab eodem autore olim
collecta atque iam
recens ædis-
ta.
Anno 1560.

Tempus Fere Rosas.

Johannes Stephanus.

Hans Svanings *Refutatio calumniarum cuiusdam Ioannis Magni* (Gendrivelse af den bagvaskelse som en person ved navn Johannes Magnus har fremsat) udkom sammen med Svanings skildring af kong Hans' historie i 1561. Værket blev udgivet under pseudonymet Petrus Parvus Rosefontanus og med trykkeåret 1560. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Vergils værker udkom i en mængde udgaver i 1500-tallet. Her ses titelbladet til en udgave trykt i Paris i 1512. *Æneiden* fortæller om trojaneren Æneas, der sammen med sine mænd flakker hjemløs rundt på havet efter Trojas fald, men efterhånden forstår, gennem budskaber fra guderne i drømme, at han skal slå sig ned i Italien.

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
 Italiam, fato profugus, Laviniaque venit
 litora, multum ille et terris iactatus et alto
 vi superum saevae memorem Iunonis ob iram
 multa quoque et bello passus, dum conderet urbem,
 inferretque deos Latio, genus unde Latinum,
 Albanique patres, atque altae moenia Romae.
 Musa, mihi causas memora ...

(*Aen.* 1.1-8)

*Krig og en mand, som jaget af Skæbnen fra Troiske
 strande*

*først kom her til Italiens land og Laviniums kyster,
 synger jeg om. Han døjede svært til lands og på havets
 dyb i Gudernes vold og ved Junos stædige grumhed,
 udstod meget i krig for til sidst at grundlægge byen
 og bringe Guder til Latiums land. Latinerne stammer
 fra ham, og de gamle i Alba og Romas knejsende mure.
 Muse, fortæl mig grunden, hvad magt det var der blev
 krænket⁴*

Alberti Sueonum fremitusque ac praelia Regis,
 Magnanimosque Duces, excitaque gentibus arma
 Fortuneque dolos canimus, populumque ferocem
 Consertamque manu pugnam, quo Dania bello
 Imposuit rigidis haud mollia vincula Gotthis.
 Musa mihi causas tantique exordia belli, ...
 (*Margaretica* 1.1-6)

*Om Albrecht, svenskernes konge, vil jeg synge, om hans
 hidsige råk og slagsmål; om ædle ledere, om hele folk der
 greb til våben og om den lunefulde skæbne; jeg vil synge
 om et grusomt folk og om et voldsomt slag, hvori Dan-
 mark fik lagt de stridbare goter i kraftige lænker. Muse,
 fortæl mig om grunden og begyndelsen til denne store
 krig...*

I begge digte rekapituleres hele handlingen ganske kort i de allerførste vers. Vergil fortæller at han vil synge om en mand, altså Æneas, der måtte stå meget igennem inden han nåede Italien og kunne lægge grunden til det der engang skulle blive Rom. Derefter anmoder han musen om inspiration, sådan som man også kender det fra *Iliaden* og *Odysseen*. Og Lætus følger trop. Han skitserer hvordan hans digt skal handle om kong Albrechts og svenskernes velfortjente nederlag og beder derpå med Vergils ord, *musa mihi causas*, musen om hjælp.⁵

Margaretica bugner af lån fra *Æneiden*. Margrete selv er skildret som en kvindelig pendant til Æneas, en ansvarsbevidst, retsindig, from og modig leder. Selve den centrale scene hvor Æneas får udpeget de fremtidige romerske helte, har også en parallel i *Margaretica*. Den foregår dog ikke i underverdenen, men i en drøm.

Om natten efter at Margrete er blevet underrettet om Albrechts krigstrusler, ligger hun vågen af bekymring, usikker på hvordan hun bedst beskytter sit folk – en situation der genkalder scener hvor Æneas på samme måde ligger søvnløs, tyngt af ansvaret for sine mænd. Da hun omsider falder i søvn, viser hendes afdøde mand Håkon sig for hende i en drøm. Han opfordrer hende til at tage kampen op, både fordi svenskerne har mange ugerninger på samvittigheden, og fordi der venter en storslået fremtid.

Den fremtid skildrer Håkon derpå i skikkelse af de seks kommende regenter: efter hende selv følger Erik af Pommern, Christoffer af Bayern, Christian 1., kong Hans, Christian 2. – altså Kalmarunionens danske konger. Håkons skildring svarer til hvordan Æneas i underverdenen får udpeget de kommende romerske helte af sin far. Både Æneas og Margrete

I.
C. ERASMI MICHA-
ELII LAETI,

MARGARETICORVM

LIBER I.

LBERTI Sueonū fremitusq; ac prælia Regis,
Magnanimosq; Duces, excitaq; gentib. arma
Fortuneq; dolos canimus, populumq; ferocē
Confertamq; manu pugna, quo Dania bello

I mposuit rigidis haud mollia vincula Gotthis.

M usa mihi causas tantiq; exordia belli,

F atorumq; vices memora: quid in arma potentem

A rctoi lateris, fortissima pectora, gentem

I mpulit, ac meritis immerfit cladibus vrbes?

S cilicet audaci cum iam superanda Gradiuo

A ut delenda fuit Stygio gens ædita partu,

O ttomani soboles: quæ circum ditia ponti

L ittora crudeles populis immittere dextras

C ertat, & immani cumulare cadauera bello:

B ella geri placuit: quæ nec sua præmia facto

S int habitura: nec optatos inferre nepotes

I mperij sue queant, firmisue adiungere regnis.

A

Hæc

Den første side af *Margaretica*. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Gerrit van Honthorst: Kong Albrecht overrækker den svenske krone til dronning Margrethe 1. i 1389. Foto: Henrik Schurmann og Nationalmuseet – Kronborg Slot.

forstår nu at de må adlyde den guddommelige vilje og gå i krig. Det er forudsætningen for den storhed de skal lægge grunden til, henholdsvis Romerriget og Kalmarunionen.

At gøre Kalmarunionen – den af svenskerne så forhadte union – til en pendant til selveste Romerriget, der i renæssancen nød en status som indbegrebet af et magtfuldt imperium og et civilisatorisk højdepunkt, har været en udsøgt onskabsfuldhed over for den svenske nabo. Det var en påmindelse om deres tidligere underlegenhed, som samtidig kunne få den netop overståede Syvårskrig til at fremstå som en langt større dansk sejr end den faktisk var.

Lætus skrev utvivlsomt *Margaretica* i forståelse med den danske regering. Digtet er et udtryk for ledende kredses ønske om både at hævde Danmarks overlegenhed og at sætte Sverige i dårligt lys, i klar strid med fredstraktatens forbud mod smædeskrifter. Der har tydeligvis stadig været behov for et værdigt modstykke til Johannes Magnus' Sverigeshistorie, og som epos i traditionen fra *Æneiden* rangerede *Margaretica* i litterær prestige helt på linje med den svenske nationalhistorie.

Selve emnet, dronning Margretes sejr over kong Albrecht, var yderst velvalgt som provokation, for Kalmarunionen var stadig et ømt punkt for svenskerne. Det vedblev unionen at være helt ind i 1700-tallet. Dengang som nu var national historie et følsomt emne, og den vedvarende kolde krig mellem Danmark og Sverige – der af og til brød ud i åben krig – blev i

høj grad udkæmpet i historieskrivningen. Også i billedlige fremstillinger af nationalhistorien vandt den indpas: Godt 60 år efter Lætus' *Margaretica*, i slutningen af 1630'erne, malede Gerrit van Honthorst på bestilling af Christian 4. dette billede, der forestiller den svenske kong Albrecht knælende for dronning Margrete efter sit ydmygende nederlag. Billedet indgik i en stor serie af malerier med danmarkshistoriske motiver, som skulle hænge i festsalen på Kronborg. Projektet blev dog aldrig fuldført.⁶

Erasmus Lætus' store epos om dronning Margrete 1.s sejr over den svenske kong Albrecht i 1389 er et bemærkelsesværdigt værk i denne langvarige dansk-svenske historiestrid. Og på sine egne polemiske præmisser er det et vellykket bud på en dansk *Æneide*.

Litteratur

- Houkjær, Ulla og H.D. Schepele: *The Kronborg series. King Christian IV and his pictures of early Danish history*, København: Royal Museum of Fine Arts Copenhagen 1988 (*Kobberstiksamlings billedhefter*, bd. 6).
- Ilsoe, Harald: »Omkring Hans Svanings Refutatio og Chronicon Ioannis«, i *Historisk tidsskrift* 12. rk. 6, 1972, s. 21-58.
- Jensen, Frede P.: *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570*, København: Den Danske Historiske Forening 1982 (*Skrifter udgivet af Den Danske Historiske Forening*, bd. 12).

- Johannesson, Kurt: *Gotisk renässans: Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1982.
- Magnus, Johannes: *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus*, Rom: Johannes Maria de Viottis 1554.
- [Svensk oversættelse:]
- Magnus, Johannes: *Göternas och Svearnas Historia*. I översättning av Kurt Johannesson, med kommentarer av Kurt Johannesson och Hans Helander, Stockholm 2018 (*Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Handlingar. Historiska serien*, bd 35).
- Lætus, Erasmus: *Margareticorum: Hoc Est, De conflictu Gothico: in quo Margaretae Danorum Reginae auspicijs, Albertus Megapolensis Sueciae Rex captus regnoque exutus est Libri Decem*. Frankfurt am Main: Sigismundus Feyerabend, 1573.
- Skovgaard-Petersen, Karen: »Erasmus Lætus' Margareta — et bidrag til den dansk-svenske pennefejde i det 16. årh.«, i *Historisk Tidsskrift* 1987, s. 209-37.
- Skovgaard-Petersen, Karen: *Erasmus Lætus' Margareta. Klassisk epos og dansk propaganda*, København: Museum Tusulanums forlag 1988 (*Studier fra Sprog- og oldtidsforskning*, nr. 312).
- Skovgaard-Petersen, Karen: »Glemt epos om Margrete den 1. er ætsende, antisvensk propaganda på latinske vers«, i *Videnskab.dk. Forskerzonen*, 4.12.2021.
- Svaning, Hans: *Refutatio calumniarum cuiusdam Ioannis Magni*, [København: Cph. Barth 1561]. (Udg. under pseudonymet Petrus Parvus Rosefontanus med trykkeåret 1560).
- Vergils Aeneide*, oversat af Otto Steen Due, Viby: Centrum 1996.

Noter

- * Artiklen er en udvidet version af Skovgaard-Petersen 2021.
1. *Margrete den Første*, 2021, instrueret af Charlotte Sieling og med Trine Dyrholm i titelrollen.
 2. Svanings *Refutatio* og dens komplicerede tilblivelseshistorie er behandlet af Ilsøe 1972.
 3. Om den nordiske Syvårskrig, se Jensen 1982.
 4. Oversat af Otto Steen Due (*Vergils Aeneide* 1996). Oversættelsen af *Margareticas* indledning er min egen.
 5. I digtets indledning låner Lætus også fra et andet indflydelsesrigt romersk epos, Lucans *Pharsalia* (ca. 65 e. Kr.). Se Skovgaard-Petersen 1988.
 6. Billedserien er behandlet i Houkjær og Schepelern 1988.

Kongen som symbol og realitet i naturvidenskabens historie

AF HELGE KRAGH

De indsigter og resultater, der opnås gennem videnskabelig forskning, er i sig selv ganske uafhængige af eksterne omstændigheder såsom den politiske styreform til en given tid og på et givet sted. Naturlovene er selvsagt de samme, uanset om de bliver opdaget og formuleret i et monarki eller en republik. I denne mere principielle henseende er der ikke og kan der ikke være nogen væsentlig forbindelse mellem monarki og naturvidenskab. Forholdet er imidlertid et andet, hvis vi anlægger et bredere historisk perspektiv og fokuserer på de lokale betingelser, der var for videnskabelig forskning i især den tidlige fase af udviklingen. Det står da ganske klart, at kongemagten eller monarkiet var en vigtig om end ofte indirekte aktør i det videnskabelige fremskridt gennem en mere end 200-årig periode startende i midten af 1500-tallet.

Ja, endnu før naturvidenskaben opstod i en form, der er genkendelig i dag, optræder kongen og nogle gange også dronningen på en symbolsk eller allegorisk måde i, hvad der efter behag kan kaldes protovidenskab eller okkult naturfilosofi. I middelalderen og renæssancen var det således almindeligt, at lærde forskere associerede kongen og det kongelige med visse typer naturfænomener, sådan som de åbenbarede sig på himlen eller i laboratoriet. Denne type af »kongeliggørelse« af natur eller naturforskning var mere knyttet til kongen som symbol end til en bestemt konges konkrete betydning. I det følgende skal jeg kort henvise til begge de to roller, som kongen eller kongemagten havde, idet jeg fortrinsvis skal belyse emnet med udvalgte eksempler fra den danske historie.

Astrologi og astronomi, alkymi og kemi

Astronomien hører sammen med matematikken til de ældste videnskaber og har en væsentlig anden udviklingshistorie end eksperimentelle videnskaber som fysik, kemi og biologi. Højdepunktet i den klassiske geocentriske astronomi var et skelsættende værk fra omkring 150 e.v.t. forfattet af den græsk-alexandriniske matematiker og astronom Klaudios Ptolemaios. Værket, hvis oprindelige titel var *megale syntaxis*, blev

senere oversat til arabisk og da kendt som *al-majisti* for at understrege, at det var det største og mest majestætiske af alle astronomiske afhandlinger. Efter Ptolemaios' græske værk i 1175 var blevet oversat til latin, ændredes titlen til *almagestum*. Blandt de skolastiske lærde i senmiddelalderen og renæssancen havde »almagesten« en enorm autoritet og blev beundret som en uomtvistelig sand beskrivelse af planetsystemet med Jorden i dets midte.

Ikke blot var Ptolemaios' verdensbillede majestætisk, det var også guddommeligt og – mente man – i perfekt overensstemmelse med Den hellige Skrift. For at understrege denne guddommelige autoritet gengav man i middelalderens skrifter typisk Ptolemaios med den kongekrone, som i mange fremstillinger også var en attribut for Gud, der jo var kongernes konge. (fig. 1). Man mente endda, at almagestens forfatter selv måtte være kongelig, nemlig beslægtet med de egyptiske konger i Ptolemaios-dynastiet, som vi i dag ved varede fra ca. 300 f.v.t. til 30 f.v.t. Hvem andre end en konge kunne have skrevet almagesten?

Som astronomi i renæssancen var intimt knyttet til astrologiske forestillinger, således var kemiske undersøgelser i de nye laboratorier næsten uadskillelige fra alkymistiske forestillinger. I følge den populære »hermetiske« tradition, der blev forbundet med den mytiske vismand fra oldtiden Hermes Trismegistos (den tre gange største Hermes), var der desuden en uomgængelig holistisk forbindelse mellem alkymi og astrologi. Som Tycho Brahe udtrykte det, så var alkymien den jordiske astrologi og astrologien eller astronomien den himmelske alkymi. Mange af renæssancens kemikere og alkymister – der var næsten ingen forskel mellem de to kategorier – beskæftigede sig med *chrysopoeia*, som var kunsten at skabe guld og andre ædle metaller i laboratoriet ud fra mindre ædle stoffer. Men denne mere jordiske og pekuniære ambition var i høj grad knyttet til en søgen efter de filosofiske, religiøse og åndelige principper, der gennemsyrede verden og samfundet.¹

Når alkymisterne henviste til »filosoffernes sten« (*lapis philosophorum*), der kunne skabe såvel guld som

Fig. 1a. Oldtidsastronomen Ptolemaios afbildet som konge i et håndskrift fra starten af 1400-tallet. Foto: Heritage images.

Fig. 1b. Den kronede Ptolemaios ledsaget af stjernernes gudinde Urania. Gravering fra *Margarita Philosophia* (1508) af Gregor Reisch, en lærd tysk munk. Foto: Sciencephoto.

evigt liv, skete det i nogle tilfælde ved at illustrere skabelsen af nyt stof og nyt liv ud fra den esoteriske og nogle gange eksplicit seksuelle forening mellem en konge og en dronning (fig. 2). Kongelige symboler og associationer optræder i det hele taget markant i de alkymistiske skrifter, hvis sprog i høj grad var visuelt og henvendt til de indviede, adepterne, der kunne tyde det kryptiske billedsprog. Det ædlest af metallerne var naturligvis guld, der efter den astrologiske tradition var associeret med Solen og ofte med en konge iklædt sin krone og med løven, dyrenes konge, ved sin side. (fig. 3). Som kongen var det jordiske samfunds hersker og absolutte autoritet, sådan var Solen den ypperste af alle planeter og guld det fornemste af alle metaller. I dag ved vi ganske vist, at Solen ikke er en planet, men denne erkendelse hører til Kopernikus' heliocentriske verdensbillede, der først vandt accept i 1600-tallet og ikke indbød til alkymistiske spekulationer i samme omfang som det geocentriske system.

Også andre metaller og planeter var vævet sammen, som det var tilfældet med jern og Mars, med kviksølv og Merkur og med kobber og Venus. Det er ikke noget tilfælde, at de alkymistiske symboler for de syv metaller var de samme som de astrologiske symboler for de syv planeter, fx ♂ for jern/Mars og ♀ for kobber/Venus. Ikke blot kongen men også dronningen indgik i renæssancens holistiske univers. Hun blev nogle gange associeret med sølv og astrologisk med enten Månen eller Venus, kærlighedens og kvindelighedens planet. I andre tilfælde var det en særlig udgave af Solen kendt som den sorte Sol (*sol niger*), der fungerede som det astrologiske bindeled til dronningen og til visse kemiske processer. (fig. 4).

Selv om alkymisterne ikke nåede deres ophøjede

mål, og deres opfattelse af materien og dens hemmeligheder adskiller sig radikalt fra vores, så førte deres bestræbelser til en lang række kemiske opdagelser af blivende værdi. Således var det i den såkaldte mørke middelalder, at man først fremstillede og undersøgte stærke syrer som salpetersyre (aqua fortis, HNO_3) og saltsyre (acidum salis, HCl). En obskur alkymist fra 1100-tallet var muligvis den første til at blande de to syrer i forholdet ca. 1:2 eller 1:3 og bemærke, at den magiske blanding kunne opløse selv guld, metallernes konge. Metoden var dog indirekte og anderledes end den nuværende, idet den var baseret på reaktionen mellem salpetersyre og salmiak (ammoniumklorid), i anakronistisk nomenklatur. $\text{NH}_4\text{Cl} + \text{HNO}_3 \rightarrow \text{NH}_3 + \text{HCl} + \text{HNO}_3$. Mens aqua fortis kunne opløse sølv men ikke guld, var det lige omvendt med aqua regia eller kongevand, som blandingen blev kaldt.

Det kongelige vand vakte stor opmærksomhed, og dets ejendommelige virkning på det ædle guld blev allegorisk fremstillet som den »grønne løve«, der fortærer Solen, den kongelige planet (fig. 5). Ved processen blev væsken nemlig grøn eller grønblå, hvilket skyldes, at der altid er små mængder af kobber i guld og at disse danner grønne eller blå kobbersalte. Det var man dog lykkeligt uvidende om i renæssancen, hvor alkymisterne havde helt andre forklaringer på farven. I andre af datidens skrifter blev processen ikke beskrevet som en løve, der æder Solen, men mere som et kemisk drab på den konge, der symboliserede guld.

Kongen kunne altså symbolsk indgå i det alkymistiske univers, men han kunne også aktivt vælge at promovere alkymien. Især i 1500-tallet og første del af 1600-tallet var det almindeligt, at fyrster – som

Fig. 2. Kongen (Sol, guld) og dronningen (Måne, sølv) undfanger et nyt metal, i dette tilfælde kvivksølv. Fra Johannes Mylius, *Anatomiae Auri* (1628). Foto: pbs.twimg.com.

Fig. 3. Solens og guldets konge i *De Sphaera*, et italiensk håndskrift fra 1400-tallet. Foto: Dreamstime.

Fig. 4. Solen som konge og Månen som dronning i skriftet *Splendor Solis* fra 1500-tallet, der tilskrives den i datiden kendte alkymist Salomon Trismosin. Foto: Wikimedia Commons.

kunne være konger, kejsere, dronninger eller prinser – ansatte kemikere ved hoffet på samme måde, som de havde hofastronomer og –astrologer. Formålet var i nogle men ikke alle tilfælde pekuniært, nemlig at finde guldmageriets hemmelighed og dermed én gang for alle at løse fyrsten- eller kongedømmets økonomiske vanskeligheder. Den tysk-romerske kejser Rudolf 2. havde ansat adskillige alkymister på eller omkring sit slot i Prag, der var kendt som et eldorado for guldmagere af enhver art. Herhjemme sørgede den lidt yngre Christian 4. for, at den tyske læge og kemiker Peter Payngk fik et laboratorium i Kongens Have ved Rosenborg, og også hans søn Frederik 3. knyttede som enevoldskonge en alkymist til hoffet. Der var tale om den italienske læge og kemiske mirakelmager Francesco Giuseppe Borri, om hvem digteren Anders Bording skrev i *Danske Mercurius*:

Den Borri, som saa stoor af Sagn om Verden farer,
Til Kongen kommen er, och hannem aabenbarer
Vel mangan lønlig kunst udi Chymisteri,
Som han udgrundet har, og er forfaren i.²

Fig. 5. Den grønne løve der fortærer Solen, eller kongevand der opløser guld. Fra *Rosarium Philosophorum*, der fremkom som trykt bog i 1550. Foto: Wikimedia Commons.

Det behøver næppe nævnes, at hverken Borri eller andre af de danske hofkemikere fik held med deres alkymistiske projekter.

Kongelig videnskab

Konturerne for den nye empiriske naturvidenskab var tegnet omkring 1600, men i starten var det et noget skrøbeligt projekt, der ikke automatisk blev accepteret som værdifuldt i en samfundsmæssig og kulturel sammenhæng. En sådan accept krævede støtte fra de mest højtstående kredse i samfundet og ultimativt fra kongen og hans rådgivere. I senrenæssancen og det 17. århundrede var det almindeligt, at regenten officielt optrådte som mæcen og protektor for videnskaben og dermed sikrede den social status. I et sådant »patronatsforhold« var der tale om, at videnskaben blev støttet af kongen, der så til gengæld fik kulturel kapital i retur og dermed kunne hævde sig blandt andre europæiske fyrster. Det var altså ikke blot en ensidig økonomiske støtte fra mæcen eller *patron* til klient,

Fig. 6. Simon Paulli overrækker i 1667 kong Frederik 7. et nyt botanisk værk, *Quadripartitum Botanicum*. Gengivet fra Knudsen 2014, s. 12.

men en gensidig udveksling af ære og anseelse, der til syvende og sidst havde til formål at kaste glans over kongen og hans hof.

Som et eksempel på den direkte påvirkning af videnskaben, som kongen kunne udøve på lokalt niveau, kan nævnes den tyske læge og botaniker Simon Paulli, der i 1639 på foranledning af Christian 4. blev indsat i et nyt professorat ved Københavns Universitet. På kongens nådigste vilje og befaling, som det hedder i et brev til det medicinske fakultet af 25. juli 1645, fik Paulli til opgave at udarbejde en håndbog over danske urter og lægeplanter, der skulle være »den gemeene Mand til beste«. Resultatet blev den første danske urtebog eller *Flora Danica*, der udkom i 1648 og på forsiden fremhævede, at værket var blevet til på »Vor Allernaadigste herris skriftlig Befaling til Facultatum Medicam, udi det Kongelig Universiteet Kiøbenhafn«. ³ Det er i denne forbindelse værd at nævne, at universitetet ikke var og aldrig har været kongeligt. Men med formuleringen ønskede Paulli yderligere at ære kongen, og måske var den også en stikpille til universitetets konsistorium, der stædigt

Fig. 7. Forsidestik til Thomas Sprats *History of the Royal Society* der viser kroningen af Charles 2. På regentens sider er til højre naturfilosoffen Francis Bacon og til venstre selskabets præsident William Brouncker. Foto: Wikimedia Commons.

hævdede sin uafhængighed af kongen. I øvrigt udkom denne første *Flora Danica* først efter Christian 4.s død, hvorfor Paulli overrakte værket til den nye konge, den endnu ikke enevældige Frederik 3. (fig. 6).

Stadig på Paullis tid var patronatsforholdet mellem naturforskere og fyrster i det væsentlige begrænset til enkelte forskere og deres videnskabelige projekter. De traditionelle universiteter var generelt konservative og fremmede over for naturvidenskaben, der i 1600-tallet i stedet blev organiseret omkring en række nye regionale og nationale videnskabelige selskaber eller akademier. ⁴ De første og vigtigste af disse selskaber var direkte knyttet til kongemagten og afhængige af kongens velvilje. Det umådeligt vigtige Royal Society of London stammer fra 1660 og havde den nye konge Charles 2. som patron og protektor. Da Thomas Sprat i 1667 skrev selskabets første officielle historie, fremhævede han ikke blot kongen som selskabets formelle protektor men hyldede ham også som en lærd og progressiv tænder. (fig. 7). Royal Society var ikke blot sat i verden for at forstå naturen, men også for at ære kongen.

Fig. 8. Tycho Brahes Uraniborg på Hven i romaniseret fremstilling. Maleri af Heinrich Hansen fra 1890. Foto: Wikimedia Commons.

Det samme var tilfældet med det lidt senere og ikke mindre vigtige franske videnskabsakademi Académie des Sciences, der blev grundlagt 1666 med solkongen Louis 14. som protektor og formel ejer. I realiteten var det naturligvis ikke kongen, der udtænkte og stod for det prægtige akademi, men derimod hans driftige førsteminister Jean-Baptiste Colbert. Også i Danmark fik man oprettet et videnskabeligt selskab af den kongelige slags, om end det først skete i 1742, tre år efter dannelsen af det svenske videnskabsakademi. Det danske – men i realiteten københavnske – selskab fik officiel status, idet kong Christian 6. fra starten autoriserede det, støttede det økonomisk og indgik som dets protektor. For Norges vedkommende var Det Trondhjemske Lærde Selskab blevet dannet i 1760 og syv år senere blev også det officielt anerkendt, nu under navnet Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.

Disse og andre videnskabelige selskaber, nogle af dem kongelige og andre ikke, var motorer i mange af de videnskabelige opdagelser, der blev gjort i 1600-tallet. En af disse skelsættende opdagelser var den unge danske astronom Ole Rømers påvisning af, at lyset udbreder sig med endelig hastighed. Rømer var som 28-årig kommet til Paris, hvor han i regi af videnskabsakademiet arbejdede på det tilknyttede observatorium, der dengang var verdens bedste. Det var her, at Rømer ud fra studier af Jupiters måner i 1676 konkluderede, at lyset bruger tid til at nå Jorden. Da Rømer senere vendte tilbage til Danmark, var det for at træde i kongens tjeneste som loyal forsker, embedsmand og meget andet.

Frederik 2. og Christian 4.

Det kendteste og mest vidtrækkende eksempel på kongelig støtte til tidlig dansk naturvidenskab er utvivlsomt Frederik 2.s aktive interesse for og bidrag til Tycho Brahes astronomiske forskningsprogram. Kongen og hans kone, dronning Sophie, var fascineret af og interesserede i tidens humanistiske og neoplatoniske strømninger. De havde planer om at gøre København til et center for lærdom, der kunne kaste glans over byen og hoffet, og da kongen blev bekendt med Tychos glødende interesse for den himmelske videnskab, indgik den unge adelsmand i hans planer. Med den sensationelle opdagelse og analyse af den nye stjerne i 1572 steg Tychos aktier hos kongen, der for alt i verden ville bevare ham i Danmark. Dette var baggrunden for det enestående tilbud fra februar 1576, hvor Frederik 2. tilbød ham øen Hven som len med den ene betingelse,

at han stillede sin videnskab i kongens tjeneste. Det er værd at påpege, at observatoriet og slottet Uraniborg på Hven blev til på kongens initiativ og med bestemte idéer om, hvad det skulle føre til. Som Tycho skrev i en selvbiografisk afhandling fra 1598:

Denne udmærkede konge, som ikke kan prises tilstrækkeligt, tilbød mig af egen drift og efter sin allernådigste vilje den ø i det vidtbekendte danske sund, som vore landsmænd kalder Hven ... Han bad mig om på den at lade opføre bygninger og fremstille instrumenter til astronomiske undersøgelser såvel som til kemiske arbejder og var så nådig at tilsige mig, at han i rigt mål ville bestride udgifterne hertil.⁵

Der var tale om en monumental investering i naturvidenskab og tilsvarende i kongens anseelse som kulturpersonlighed og mæcen. (fig. 8). Set ud fra datidens normer var sidstnævnte vigtigere end førstnævnte. Som historikeren og Tycho-eksperten John Christianson har fastslået, så var »naturfilosoffernes vigtigste opgave i hofkulturen ... simpelthen at de var i stand til at bidrage på mange forskellige måder til hoffets glans og ry«. ⁶ Det er blevet anslået, at Tycho på Frederik 2.s tid blev understøttet med, hvad der svarede til 1% af kronens samlede indkomst. Hvis tallet er blot omtrentligt korrekt, gør det relativt set Tychos astronomiske projekt til det dyreste i dansk forskningshistorie og måske endda i international forskningshistorie.

Patron-klient forholdet var i dette tilfælde usædvanligt, ikke blot fordi Tycho selv var velhavende og af højrbåren status, men også fordi han var både klient og patron, nemlig på den ene side i forhold til kongen og hans hof og på den anden side i forhold til sine medarbejdere i sit satellithof på Hven. Det frugtbare patronatsforhold mellem kongen og Tycho varede ikke ved, da det af forskellige grunde brød sammen kort efter den nye konge, den unge Christian 4., var tiltrådt i 1596.⁷ Dermed var Tychos muligheder som astronom i Danmark i realiteten udtømte, og han måtte finde en ny patron i udlandet. Det lykkedes først i 1598, da han trådte i tjeneste som hofastronom for Rudolf 2. i Prag, hvor han opholdt sig til sin død tre år senere.

Selv om Christian 4. i en vis forstand blev Tychos banemand som dansk astronom, var han som sin far interesseret i at støtte videnskab, teknik og kultur, hvilket han gjorde ved flere lejligheder. Hans indsats var især rettet mod de områder, der kunne bruges i praksis og føre til økonomisk og militær fremgang i det dansk-norske rige, hvortil hørte minedrift og

STELLÆBURGI REGII HAUNIENSIS

*Turris fortissima nomen JEHORÆ: Ad eam curret
justus: Et in munito editoq' loco collocabitur.*

Proverb. XVIII. vers. X.

H.A. Grejss. sculp. 1657.

Fig. 9. Rundetårn med kongens monogram og hans rebus på en blanding af hebraisk og latin. Stik af H.A. Grejss fra 1657. Foto: Statens Museum for Kunst.

metallurgi samt fremstilling af krudt. Salpeter var den afgørende komponent i datidens sortkrudt og baggrunden for, at kongen iværksatte et storstilet salpeterprojekt i form af en række statslige salpeterværker. Efter datidens standarder var der tale om et videnskabeligt-teknisk projekt. Også den norske minedrift og dens tilknyttede tilvirkning af metaller havde kongens store interesse. Ikke blot sørgede han for oprettelsen af sølv- og kobberværker i det sydlige Norge, han engagerede sig også personligt i kunsten at fremstille sølv og andre metaller ud fra de norske malme.

Om end Christian 4. i det mindste indirekte var årsagen til, at Tycho Brahe forlod landet, skyldtes det ikke uvilje mod Tychos astronomiske projekt eller mod astronomien som videnskab. Tværtimod, med iværksættelsen af det store observatorium Rundetårn viste han sig som en mæcen for astronomien, der var næsten lige så generøs som sin far. (fig. 9). Selv om Christian 4. naturligvis ikke byggede Rundetårn, var det i høj grad kongens projekt, hvori han aktivt engagerede sig i især de arkitektoniske spørgsmål. Indretningen af observatoriet overlod han fornuftigvis til den lærde astronomiprofessor Christian Sørensen, der var født i Lomborg i Jylland og derfor kendt under sit latiniserede navn Christianus Severinus Longomontanus eller blot Longomontanus. Som erfaren astronom og tidligere elev af Tycho Brahe foretrak Longomontanus af faglige grunde, at observatoriet blev placeret på Valby Bakke uden for byen. Et så ydmygt sted harmoniserede dog ikke med kongens ambitiøse planer om at kaste glans over hovedstaden, og når det kom til stykket, var det jo kongen, der bestemte.

Selv om Rundetårn var tænkt som og virkede som astronomisk observatorium, var det nok så meget et kongeligt prestigeprojekt, og det blev da også opfattet som sådan i samtiden. Endnu før tårnet stod færdigt i 1642 blev det prist i høje toner af den franske astronom, astrolog og naturfilosof Jean Baptiste Morin, der var professor ved det fornemme Collège Royal i Paris. Morin sammenlignede retorisk Ægyptens pyramider med det nye underværk i København, der »bortset fra dets pragtfulde konstruktion, der ikke har sin lige, blive til den største nytte for hele verden«. Han undlod ikke at hylde kongen som den egentlige ophavsmand til det herlige tårn:

Men ikke blot astronomerne, ikke engang alle videnskabeligt dannede tilsammen er tilstrækkelige til efter fortjeneste at fejre den store konge herfor: det kan kun de øvrige konger, for hvis

lav han på beundringsværdig måde er en pryd ved sine fortjenstfulde egenskaber. Da altså denne tårnbygning for alle riger og provinser vil være meget kærkommen og meget nyttig til et så ædelt formål, vil jeg overlade til alle andre konger og kejsere at fortsætte og med villigt sind at fuldføre det, som vi ikke er i stand til at sætte igennem.⁸

Christian 4. havde opnået, hvad han ville – at styrke videnskaben og sit eget renommé som oplyst og magtfuld konge.

En ekspedition til verdens ende

I oplysningstiden, der omtrentligt er identisk med 1700-tallet, blev naturvidenskaben alment accepteret som en vigtig samfundsmæssig institution i både en kulturel og teknologisk-økonomisk henseende. Der var ikke længere tale om, at naturforskerne var tvunget til at legitimere deres aktiviteter via kongens gunst, men nu snarere, at kongen kunne sole sig i videnskaben og dens forbavsende resultater.

Som et eksempel på det ændrede forhold mellem videnskab og kongemagt kan nævnes den prøjsiske konge Frederik den Store, der omkring 1750 energisk søgte at gøre Berlin til Europas nye Athen, et center for videnskab, filosofi og kultur. I disse bestræbelser var det ikke så meget de lærde videnskabsmænd, der bejlede til kongen men snarere kongen, der bejlede til videnskabsmændene. Således var kong Frederik af Prøjsen en stor beundrer af den franske matematiker, fysiker og oplysningsfilosof Jean d'Alembert, som han ønskede at indsætte som præsident for videnskabsakademiet i Berlin. Men de frugtesløse forhandlinger herom skete på d'Alemberts betingelser og ikke på kongens.⁹

Alligevel havde videnskaben brug for kongemagten især når det drejede sig om omkostningstunge forskningsprojekter, hvor kongens kasse kunne være den eneste mulighed for at realisere dem. Vi har et interessant men lidet kendt eksempel i en astronomisk ekspedition, der i 1768-1769 på Christian 7.s ordre blev sendt til Vardø i det nordligste Norge for der at observere planeten Venus i dens passage over solskiven. Ekspeditionen, der kostede riget den nette sum af 6.400 rigsdaler, havde den mentalt syge Christian 7. som dens formelle sponsor og initiativtager, men reelt var det hans udenrigsminister Johan H.E. Bernstorff, der stod bag. (fig. 10).

Den astronomiske ekspedition var en lille brik i et stort og ambitiøst internationalt projekt, hvis formål

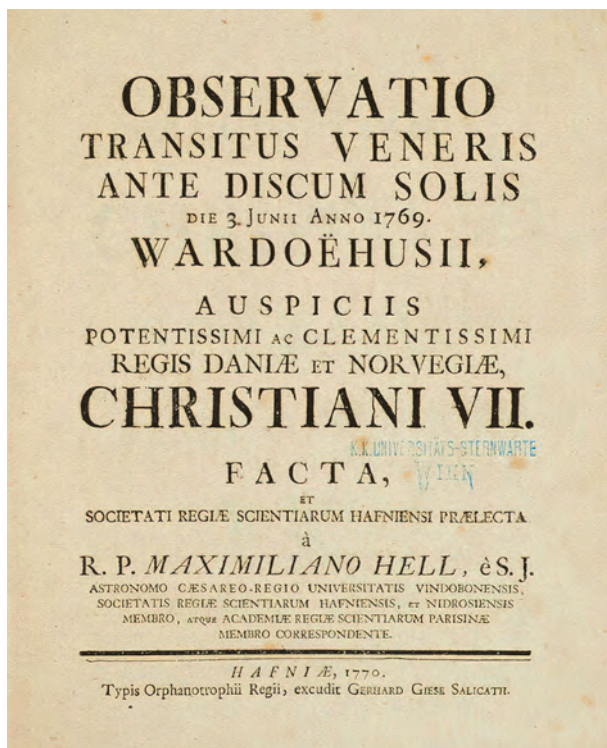

Fig. 11. Maximilian Hells forskningsrapport fra 1770 hvori han beskrev sine observationer fra Vardø. Bogen var dedikeret til kongen og udkom på både latin og dansk. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

var rent videnskabeligt, nemlig at bestemme afstanden mellem Jorden og Solen (den såkaldte astronomiske enhed) ud fra observationer af den sjældne venuspassage. Projektet blev administreret af videnskabsakademiet i Paris og havde deltagelse af næsten alle europæiske stater. Af prestigemæssige grunde var også dobbeltmonarkiet nødt til at deltage, men da man ikke havde kompetente hjemlige astronomer valgte man at hyre den ansete østrigske jesuitastronom Maximilian Hell til opgaven. Hell, der på sin rejse i 1768 fra Wien til København blev tilstedt audiens hos kongen, berettede senere om »min Nordlandske Reyse, til hvilken den allernaadigste Konge af Danmark rigeligen betalte Omkostningerne«. ¹⁰

Efter med held at have udført sin mission sammen med sin ungarske assistent Johannes Sajnovics vendte Hell tilbage til København, hvor han blev modtaget af kongen og fik tilladelse til at dedikere rejse- og forskningsrapporten til ham. I *Observatio Transitus Veneris* beskrev den lærde pater Hell ikke blot sine astronomiske og andre videnskabelige data, som forventeligt hyldede han også den kongelige majestæt for hans videnskabelige interesse og indsigt. Alle videnskabens elskere, skrev han, måtte nu prise den dansk-norske konge for hans »Foranstaltninger og anseelige Om-

kostninger til dette lærde Tog«. Kongens visdom og generøsitet havde gjort det muligt at besvare »et vanskeligt Spørsmål, som er af største Vigtighed i den lærde Verden, ... nemlig det Spørsmål om en bestemt og tilforladelig Størrelse af Soelens rette Parallaxe, eller Jordens rette Afstand fra Soelen«. ¹¹ Oversat til vores længdemål fandt man i 1769 en værdi for den astronomiske enhed på ca. 150 millioner km, hvilket stemmer godt med den nuværende værdi. (fig. 11).

Spørgsmålet som kongen ifølge Hell havde været med til at besvare, var af grundvidenskabelig karakter og ganske irrelevant for den dansk-norske stat og dens erhvervsliv. Men det betød mindre, for motivet for ekspeditionen var primært at sende et signal til udlandet om den enevældige danske konges dybe interesse for videnskab og lærdom. Dette politisk-ideologiske element blev igen og igen fremhævet af Hell, og det var helt afgørende for hans forskningsrejse.

En kongelig planet

Der var andre måder hvorpå oplysningstidens konger kunne promovere astronomien, og astronomerne kunne hylde kongen gennem deres opdagelser. I 1781 opdagede den tysk-engelske amatørastronom William Herschel assisteret af sin søster Caroline til deres og alle andres forbavselse en helt ny planet, der lå længere væk end Saturn. ¹² Opdagelsen vakte voldsom postyr og katapulterede Herschel ind i den lærde videnskabelige verden og samfundets højeste lag. Ikke blot blev den indtil da ukendte astronom straks indvalgt i det eksklusive Royal Society, han blev også præsenteret for kongen, der kvitterede for opdagelsen med at tildele ham livsvarig pension. Og så var der spørgsmålet om, hvad planeten skulle hedde. Herschel, der nu blev støttet økonomisk af den engelske konge George 3., var ikke i tvivl. Han foreslog at kalde den *Georgium sidus*, hvilket egentligt betyder George-stjernen men her skal forstås som George-planeten. På denne måde kunne han bringe evig ære til sin kongelige velynder. For en tid blev planeten faktisk associeret med kong George 3., men forståeligt nok kun i England. Tyskernes og franskmændenes foretrukne alternativ var Uranus, som jo er det navn, vi i dag forbinder med Herschels planet, den næstyderste i solsystemet.

I øvrigt var Herschel ikke den første astronom, der bærede sin mæcen ved at navngive et nyt himmellegeme efter ham. Da Galileo Galilei i 1610 med sin nye kikkert opdagede fire måner omkring Jupiter, kaldte han dem de »mediciske stjerner« (*medicea sidera*) for derved at ære storfyrsten Cosimo 2. af fyrsteslægten

Fig. 10. Christian 7. i al sin tilsyneladende magt og vælde. Maleri af Jens Juel fra omkring 1772. Foto: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

Fig. 12. Korvetten Galathea før jordomrejsen. Maleri af C.W. Eckersberg fra 1839.
Foto: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

Medici i Firenze. Og da den italiensk-franske astronom Jean Dominique Cassini fra observatoriet i Paris 62 år senere iagttog to nye måner i omløb om Saturn, betegnede han dem tilsvarende som de »ludvigske stjerner« (*sidera Lodoicea*), denne gang til ære for solkongen Ludvig 14.

Apropos måner, kan det som et kuriosum nævnes, at flere astronomer i 1760'erne mente at have observeret en måne i omløb om planeten Venus. En af dem var astronomiprofessoren i København, Christian Horrebow, der foretog sine observationer fra Rundetårn. Hvis månen virkelig fandtes, måtte den jo have et navn, om end ikke nødvendigvis et kongeligt. Som nævnt søgte Frederik 2. at lokke d'Alembert til Berlin, og i sine bestræbelser foreslog kongen på et tidspunkt, at navngive den efter den franske matematiker. Men vel vidende at venusmånen måske ikke var virkelig, frabad d'Alembert sig høfligt æren. Og det var nok fornuftigt, for omkring 1780 stod det klart, at de mange observationer af venusmånen var utroværdige. Venus har ingen måne og har aldrig haft det.¹³

Galathea, slutningen på en epoke

Hells astronomiske ekspedition til hvad han selv kaldte »verdens ende« er blot et blandt mange eksempler på, hvordan kongemagten indgik i et slags symbiotisk forhold med den videnskabelige forskning. Gennem den følgende periode blev naturvidenskaben og dens institutioner yderligere styrket, samtidig med at samarbejdet med kongemagten i højere grad blev formaliseret. Som tilfældet var med den astronomiske rejse til Vardø, var kongens indsats typisk at financiere dyre forskningsprojekter, der lå uden for forskernes egne muligheder og som mentes at være til landets gavn i enten en symbolsk eller konkret form.

Omkring midten af det 19. århundrede, sammenfaldende med enevældens ophør i Danmark og generelt med fremkomsten af nye demokratiske strømninger, ophørte eller i det mindste svækkedes den tætte forbindelse mellem videnskab og kongemagt. Nogle år tidligere havde den sidste danske enevoldskonge Christian 8. rundhåndet støttet en til dels videnskabelig og til dels politisk motiveret jordomsejling med

korvetten Galathea (fig. 12). Denne store og meget dyre ekspedition fra 1845 til 1847 var endnu i den ældre tradition, hvor kongen og hans ministre var direkte og afgørende involveret. Kongen var selv seriøst interesseret og kompetent i naturhistoriske fag som zoologi og botanik, og det var på hans direkte foranledning, at ekspeditionen blev iværksat og planlagt af en komité under Videnskabernes Selskab med H.C. Ørsted som formand. Det var en kongelig resolution af 4. juni 1845, der fastsatte ekspeditionens regler og overordnede formål. Ligeledes var det kongen selv, der bekostede den og godkendte det lille kontingent af naturhistorikere, der skulle følge Galathea på dets færd over verdenshavene.

Selv om der altså var lighedspunkter mellem de to kongelige ekspeditioner, den ene i 1700-tallet og den anden i 1800-tallet, var der også markante forskelle. Til lighedspunkterne hørte, at det i begge tilfælde gjaldt om at »vise flaget«. Til forskellene hørte det udbytte, man forventede at få ud af investeringerne. Således var førstnævnte projekt som nævnt helt igennem videnskabeligt og i en vis forstand upraktisk og ulønsomt, mens sidstnævnte nok så meget var orienteret mod politiske og merkantile formål. Som to historikere for nylig har konkluderet om Galathea, så »udgjorde den afslutningen på en epoke i dansk ekspeditionshistorie, hvor midlerne til store ekspeditioner kom fra kongemagten, også hvad angik videnskabelige ekspeditioner«.¹⁴

Litteratur

- Buhl, Hans: *Tycho Brahe. Liv, Gerning og Instrumenter*, Aarhus: Steno Museets Venner 1996.
- Christianson, John R.: »Hoffet som formidler af naturvidenskaberne under Frederik II«, i *Renæssanceforum*, bd. 2, 2006, s. 1-10.
- Hoskin, Michael: *Discoverers of the Universe: William and Caroline Herschel*, Princeton: Princeton University Press 2011.
- Knudsen, Henning: *Fortællingen om Flora Danica*, København: Lindhardt og Ringhof 2014.
- Kragh, Helge: *Dansk Naturvidenskabs Historie*, Bd. 1: *Fra Middelalderlærdom til Den Nye Videnskab, 1000-1730*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2005.
- Kragh, Helge: *The Moon that Wasn't: The Saga of Venus' Spurious Satellite*, Basel: Birkhäuser 2008.
- Kragh, Helge: »En videnskabelig ekspedition til verdens ende«, i A.H. Hansen & M. Harbsmeier (udg.): *Dansk Ekspeditionshistorie*, Bd.1: *I Kongens og Oplysningens Tjeneste 1600-1850*, København: Gads Forlag 2021, s. 238-265.

- Lim, Shiru: »Frederick the Great and Jean le Rond d'Alembert on philosophy, truth, and politics«, i *The Historical Journal*, bd. 61, 2018, s. 357-378.
- McClellan, James E.: *Science Reorganized: Scientific Societies in the Eighteenth Century*, New York: Columbia University Press 1985.
- Nielsen, Kristian Hvidtfelt & Wolff, Bente: »Den sidste ekspedition i kongens tjeneste«, i A.H. Hansen & M. Harbsmeier (udg.): *Dansk Ekspeditionshistorie*, Bd.1: *I Kongens og Oplysningens Tjeneste 1600-1850*, København: Gad 2021, s. 358-392.
- Stillman, John M.: *The Story of Alchemy and Early Chemistry*, New York: Dover Publications, 1960.
- Strömngren, Elis: *Ole Rømer som Astronom*. København: Munksgaard 1944.
- Wittendorff, Alex: *Tycho Brahe*, København: Gad 1994.

Noter

1. Stillman 1960.
2. Kragh 2005, s. 314.
3. Knudsen 2014, s. 11.
4. McClellan 1985.
5. Buhl 1996, s. 11.
6. Christianson 2006, s. 9.
7. Wittendorff 1994.
8. Strömngren 1944, s. 28-29.
9. Lim 2018.
10. Kragh 2021, s. 247.
11. Kragh 2021, s. 262.
12. Hoskin 2011.
13. Kragh 2008.
14. Nielsen & Wolff 2021, s. 393.

Danske kongers venskaber og monarkiets funktion før og under enevælden, ca. 1600-1750

AF GUNNER LIND

I det 17. og 18. århundrede vidste dannede mennesker præcis hvordan venskab skulle være. Det kunne de læse i Ciceros populære dialog *Om venskabet*.

Et sandt venskab, mente Cicero, kunne kun findes mellem gode, hæderlige mennesker. I venskabet kunne de udfolde deres loyalitet og åbenhjertighed, retsindighed og generøsitet. Et sandt venskab hvilede naturligvis på varme følelser. Det var af største betydning, at man kunne omgås på lige fod, også selv om der uundgåeligt var forskelle. Den ven, der var overlegen i dyd, intellekt eller formue, skulle uselvvisk hjælpe de andre, og den, der var lavere stillet, burde ikke græmmes over at være overgået. I det sande venskab var der ikke plads til den meget ubehagelige slags mennesker, der altid larmede op om de tjenester, de havde gjort. Tjenester burde huskes af modtagerne; ikke tales om af dem, der havde gjort dem.¹

Mellem linjerne bliver det klart, at der også findes forkerte venskaber. »Venskaber« præget af selvished, ulighed, og fokus på gensidige tjenester og belønninger. Cicero var optaget af det rigtige venskab, fordi det forkerte venskab var så udbredt og så vigtigt. I videnskaben er det faktisk gængs at kalde det nyttebetonede, »skæve venskab« mellem mægtige og svage personer for et forhold mellem patron og klient – begreber, der netop stammer fra antikkens Rom.² Politikerne Cicero havde været klient mens han var en ung mand på vej op, og blev patron for andre, i takt med at han steg i republikkens hierarki. Gensidig hjælp og tjenester var en vigtig maskine, når samfundets goder skulle fordeles og når magt skulle udøves. Godt samvirke kunne sagtens føre til ægte varme følelser; men den lange, glidende skala fra gode venskaber til nyttige »venskaber« var en praktisk og menneskelig udfordring.

Patroner og klienter (eller kreaturer) talte man også om i Europa i de århundreder, jeg behandler her. Personlig tillid og gensidig troskab var vigtig mellem ligestillede og en meget synlig faktor i forholdet mellem høje og lave. Det rigtige og det nyttige venskab blandede sig med hinanden. Den skotske officer Robert Monro tjente i Christian 4.s hær i et par år.

Ciceros lille værk om venskabet blev trykt utallige gange helt fra 1400-tallet. I 1679 fik Daniel Paulli, boghandler og forlægger i København, trykt den første udgave rettet specielt mod det danske marked. Det var i et samlebind med andre af Ciceros mest populære skrifter. En velegnet bog til latinskolen eller i det hele til uddannelsen af bedre folks sønner. Den første oversættelse blev udgivet i 1807. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Da han tænkte tilbage, konkluderede han sit portræt af kongen med ordene »som jeg altid vil respektere og elske meget for dette gode, jeg har modtaget.«³ Selv en grevinde kunne afslutte brevet med at kalde sig »Hans tjenstvillige ven og tjenerinde«, når hun fremlagde et ønske for en minister.⁴ En erfaren mand, rigsråd Christoffer Parsberg, gav i 1653 disse råd til sine sønner:

I skal se til at I nu til hove kan have enhver til ven, som lettelig kan ske, når I taler vel om enhver, men synderligen skal I se til, at I kan have den til ven, som I ved at være mest i nåde hos de store. [...] De onde, som er i vanrygte for et eller andet: med dem skal i ikkun holde et politisk venskab, at I taler venligen med dem etc. [...] At have en god ven eller to, er vel godt, men i

denne bedræglige verden, er der få, man kan forlade sig på; de stiller sig vel an, så som de var eders bedste og troeste venner, men så er der dog ikkun falskhed og bedrageri derhos.⁵

Venskabets problem var altså dobbelt. På den ene side, hvordan havde man ægte venner, når alle tænkte så meget på nytten. På den anden side, hvordan fik man selv nytte af de nytteprægede venskabelige forhold.⁶

Kongerne var de mennesker, som dette dobbelte problem vedkom mest. De mødte sjældent nogen, der ikke var deres undersåt, og deres liv udspillede sig ved et hof, hvor deres person var centrum. De skulle hver dag tage beslutninger, som andre gerne ville påvirke, og hele deres regering var afhængig af, at de kunne finde trofaste og dygtige folk til alle de mange poster i stat og kirke. Venskab og herskab var ikke modsætninger, men gik glidende over i hinanden. Tjeneste gik nedfra og op, nåde den anden vej. Uden en form for sympati kunne det vanskeligt fungere, og hvis tjenesteforholdet var tæt og langvarigt, var venskabelige følelser et naturligt produkt. Både regenternes private liv og monarkiets funktion var forbundet med venskabets spørgsmål.

Virkelige venner

Trods alle hindringer var det muligt for en konge at have et personligt venskabsforhold i Ciceros – eller vores – forstand. Det kan man se af det intime indhold i nogle bevarede breve fra 1700-tallet. Christian d. VI havde en ven af en ganske særlig karakter. Det var grev Christian Ernst af Stolberg-Wernigerode. De var fætre, og de havde truffet hinanden i Tyskland, da Christian var kronprins. De mødtes kun få gange senere, men havde et tæt pennevenskab af meget intim karakter, hvor store og små spørgsmål blev behandlet. I kongens breve er Stolberg altid »en af mine bedste venner,« som han »oprigtig elsker og vil elske«. Til ham kunne han henvende sig med ordene: »Jeg er ret ulykkelig, og jeg har intet menneske, hos hvem jeg kan søge råd.«⁷ Lige så intimt skrev Frederik 5. til sin ven fra barndommen Adam Gottlob Moltke.⁸

Fælles for disse venskaber var, at de var indledt, før kongen blev konge. Man aner, at mulighederne for at skabe et tæt og menneskeligt jævnbyrdigt forhold lukkede for manden på tronen. En tidlig start var også gavnlige for nærheden i den form for venskaber, der startede med sympati og blev uddybet gennem årelangt samarbejde. Et eksempel er forbindelsen mellem

Christian 6. og hans betroede minister Johan Ludvig Holstein. Den begyndte med Holsteins tjeneste ved opdragelsen af den kongelige families børn og blev varmere gennem årene. Kongens breve viser ikke den samme fylde af følelser som brevene til Stolberg, men han luftede gerne sine tvivl og berørte sin families forhold, og man kan se, at det ikke bare var ministeren men personen, der var vigtig. »Tag sig i agt for kulden. Klæd sig varmt på og køør ikke herud i en jagtvogn, hvoraf han engang bekom den store sygdom,« skrev kongen omsorgsfuldt.⁹ På ganske samme måde var Frederik 2. bekymret for sin betroede mand Christoffer Valkendorfs dårlige øjne og ben, og han havde også venner fra før sin kongetid blandt Danmarks og Holstens adel.¹⁰ Dokumentationen er ikke så god for den ældre tidsalder som i 1700-tallet, men indiciene tyder på, at kongerne fandt nære venner af samme art som senere.

Et virkeligt venskab kunne blive til nytte. Moltke var Frederik 5.s støtte i regeringen og reelle førsteminister, så længe kongen levede. Han var imidlertid den eneste, hvor vejen gik så entydigt fra tæt venskab til nyttig tjeneste. Det almindelige var forhold, der var mere præget af ulighed og nytteperspektiver fra begyndelsen, selv om et godt personligt forhold var den normale forudsætning for kongetjeneste, og større nærhed kunne blive et produkt af kongetjeneste.

Det nyttige venskabs udfordringer

Virkelige venskaber er sjældne for alle mennesker. Ingen konge kunne nøjes med at bruge sine personlige venner. Det største af venskabets to udfordringer var altså ikke, hvordan en konge kunne have virkelige venner i Ciceros forstand, selv om vejene til det rummede hindringer. Den store udfordring var at skabe personlig tillid og tilknytning til de mange flere, som befandt sig i en fjernere kreds. At skabe og vedligeholde gensidigt nyttige forhold, præget af tjeneste og tjenester, men ikke tømte for følelser. Hvad det gik ud på, kan anes fra den ed, som enevældens embedsmænd skulle sværge:

at være Hans Kongl: Maj: [...] huld og troe,
Hans Kongl: Maj: Gavn og Beste med højeste
Flid at befordre, des Skade og Fordærv af yderste
Formue at hindre og afværge; i Synderlighed
med al Kraft og Formue derhen mine Tanker og
Idrætter at dirigere, at Hans Kongl: Maj: absolutum
Dominium, Souverainitet og Arve-Rettighed
[...] uforanderlig conserveret [...] vorder, hvor-

Adam Gottlob Moltke (1710-92) havde mere end nogen anden kongens venskab som fundament for sit liv. Ingen anden betød så meget for sin konges liv og regeringsførelse, og ingen blev løftet så højt i magt og rigdom af venskabet som ham. På Carl Gustav Pilos portræt bærer han sin konges portræt på brystet i en gigantisk indfatning af brillanter. Kongelige portrætmedaljer til at bære var en overordentlig anerkendelse, og her er den løftet til det ekstraordinære. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Den Nationalhistoriske Museum.

Ved landevejen nær Segeberg rejste Slesvig og Holstens statholder Heinrich Rantzau en krydsning mellem en pyramide og en triumfbue. Den skulle være et evigt minde om hans afdøde ven, kong Frederik 2., som var død i samme år, 1588. Heinrich Rantzau hørte til kongens fortrolige venner, som mange ting blev drøftet med; men ellers var forholdet mellem denne gren af slægten Rantzau og det oldenborgske hus en prototype på det nyttige venskab. Det gik i arv fra fædre til sønner gennem flere århundreder. Loyaltitet, æresfølelse, fællesskab var der hele tiden, uanset en varierende grad af personlig kontakt. Båndet mellem de to slægter var med til at holde Danmark og de to hertugdømmer sammen. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Commentarii rerum memorabilium in Europa ab anno octuagesimo sexto, usque ad præsentem nonagesimum primum gestarum ... Ex bibliotheca Ranzoviana collecti auctore Petro Lindebergio.

Næste opslag:

Frederiksborg Slot var bygget til at være en god ramme om hoffets liv i Christian 4.s tid. Alle var der nu ikke plads til. Der måtte også indkvarteres folk uden for slottet. Kirken optager en solid del af slotets hovedbygning, så samlivet har været tæt i sale og kamre, for slet ikke at tale om de snævre gange og trapper. Foto: Lars Laursen/Ritzau Scanpix.

paa jeg og vil skyldig og forpligt være at vove Liv, Gods og Blod.¹¹

Et embede var ikke et job, men et personligt troskabsforhold i alle forhold og til enhver tid.

I denne artikel vil jeg se på, hvordan håndteringen af kongernes nytteprægede »venskaber« ændrede sig fra Frederik 2.s og Christian 4.s tid til Christian 6.s og Frederik 5.s. Det var en tid, hvor staten ændrede sig meget. Overgangen fra valgkongedømme til arvelig enevælde var måske det mindste af det, for kongen var også meget magtfuldkommen i personsager før enevælden. I forhold til personspørgsmål var det nok så vigtigt, at statens apparat voksede og blev mere differentieret. Militæret gik i spidsen. Omkring 1600 var der en snes kaptajner »til lands og til vands«, som mest hørte til flåden, og desuden en lille håndfuld udenlandske officerer med en rådighedskontrakt. I tilfælde af krig skulle disse militære entreprenører hverve folk og drage til Danmark. Omkring 1700 havde hæren et par tusind officerer og flåden flere hundrede. Det var mindre dramatisk i det civile, men mandskabet voksede også her, og arbejdet blev meget mere specialiseret. Ud over rigerne blev toldforvaltning og skatteforvaltning separate organisationer. Mange flere blev kongeligt udnævnt, for eksempel i byernes styre og i kirken. Stadig flere sager blev genstand for administrativ behandling, og undersåtternes henvendelser til statens centrum blev stadig flere. Kongerne midt i 1700-tallet skulle forholde sig til en helt anden stat, end deres tip-tip-oldefædre. Skønsmæssigt et mindst ti gange større apparat med en mere indviklet opbygning, præget af større specialisering og med større ambitioner, der krævede mere af alle involverede.

Det lille hof i den lille stat

Hoffet var den arena, hvor udfordringerne måtte mødes. Der var undtagelser, på rejse og i felten, men som hovedregel var hoffet det sted, hvor kongerne mødte mennesker. Hoffets organisation var altså en formende faktor og ideelt et redskab, der svarede til kongens behov.¹²

Hoffet på Frederik 2.s og Christian 4.s tid var et rejsehof. Der var forskel på hovedstaden København og andre steder, men der var slotte som Frederiksborg, Kronborg, Koldinghus, Skanderborg og Akershus, som kunne måle sig med det gamle slot i København som ramme om et hoffliv. Kronborg og Frederiksborg blev bygget til formålet i disse kongers tid og står

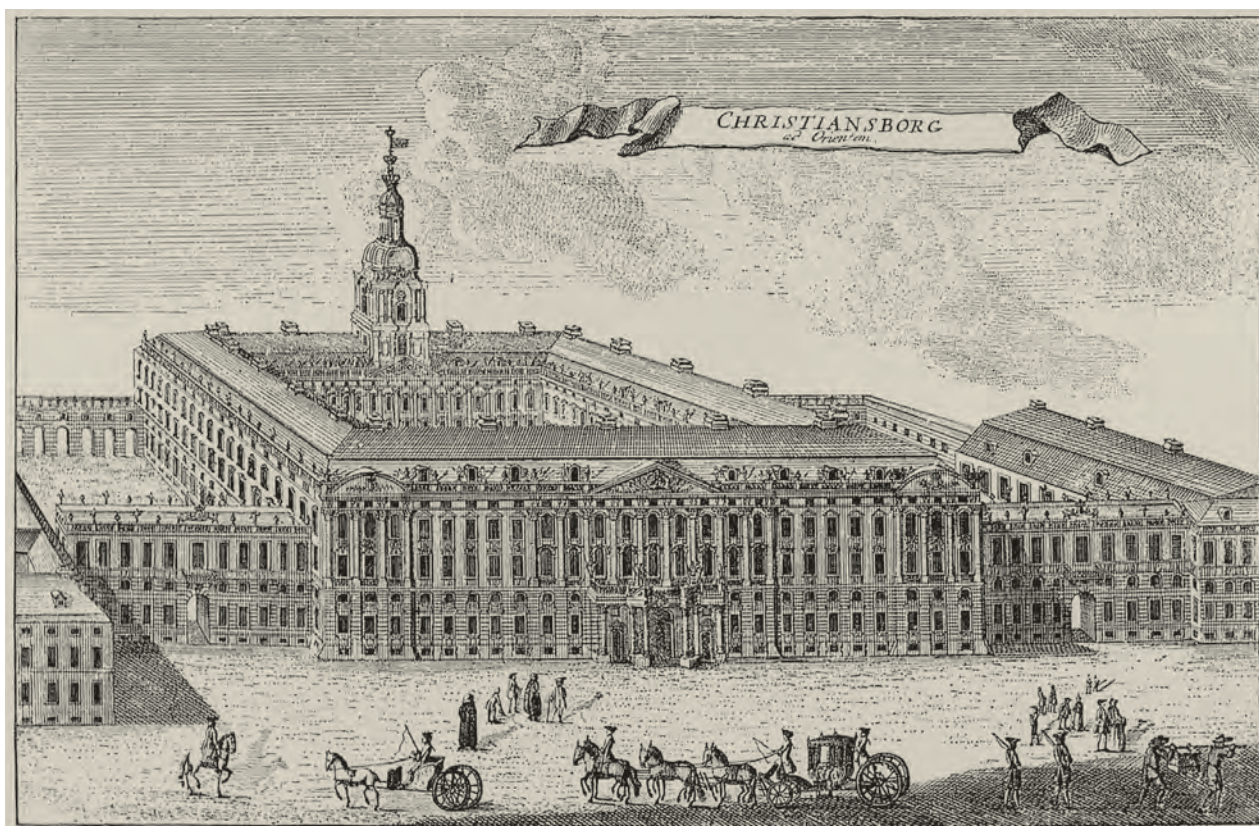
endnu. De kan give en fornemmelse af hoffets størrelse.

Den dominerende persongruppe ved hoffet blev kaldt hofjunkerne. Deres antal var typisk mellem tyve og halvtreds. Det var den tjeneste, Oluf Parsbergs sønner skulle begynde, da deres far nedskrev sine gode råd. Gruppen havde rødder i middelalderens hof, hvor ædle unge mænd tjente deres konge for guld og ære. Hofjunkerne var unge, ugifte adelsmænd fra kongens lande med nogle enkelte udlændinge iblandt. De var kun ved hoffet nogle få år, gerne lige efter at de havde afsluttet deres uddannelse med en rejse i udlandet. Hofjunkerne fulgte kongen i krig under hofmarskallens ledelse og sammen med deres væbnede svende; men bortset fra kancellijunkerne – den undergruppe, der ekspederede sagerne i Danske Kancelli – var det ikke specificeret, hvad de tog sig til i fredstid. De vartede de store ved hoffet op og var deres følge i offentligheden. Trods den diffuse rolle var det ikke en blindgyde. Tværtimod, hofjunkerne havde som gennemsnit en lidt bedre karriere end kancellijunkerne. Man lærte sikkert mere ved at assistere kongens kansler, men den tid, der blev brugt

på papirerne, gik fra tiden, hvor man kunne skabe menneskelige kontakter.¹³

De unge mænd var ikke altid i kridthuset. »De godtfolk, vi har til hove, kan drikke hver uge en rustvogn med vin af og slås med kæppe på slottet, og når de skal vare på, er der ikke mange tilstede af dem«, skrev en sur Christian 4.¹⁴ Oluf Parsberg formanede sønnerne til en helt anderledes adfærd. De skulle tale sandhed, være høflige mod alle, stå tidligt op om morgenen og holde sig i form ved at ride og fægte. Klæde sig smukt, men ikke spille tiden med pynteri. En hofmand skulle have en snæver og lille mund, så han kun talte velovervejede, men store øjne, så han så sig vel for. Flid var nødvendig, både i tjenesten og med læsning af gode politiske og historiske bøger i de ledige stunder, for »ville I til meget højt i Danmark, da får her studeres«. ¹⁵

Der skulle altså være substans bag, men målet var klart nok. Det drejede sig om at »erlange store herrers gunst« og »favoriseres« af majestæterne og andre »store«. ¹⁶ Det gjaldt altså om at klatre op ad venkabelighedens stige – mest i forhold til de kongelige, men også i forhold til andre, selv om hoffivet

Det første Christiansborg var gigantisk, større end det slot, der står nu. Syv etager i hovedbygningen, medregnet de etager, der var beregnet til servicefunktioner og tjenestefolk. Løngange forbandt selve slottet med Kancellibygningen til den ene side, slotskirken til den anden. Kobberstik af Jonas Haas. Det Kongelige Bibliotek.

Foto: Henrik Schurmann og Nationalmuseet – Kronborg Slot.

var gennemfarvet af konkurrence. Allerbedst var det at blive kongelig kammerjunker, det vil sige blandt de udvalgte, som kongen selv havde til sin opvartning.

Det hofjunker-dominerede hof var ganske enkelt en maskine for at opnå kontakter. Her kom de unge adelsmænd, når alder og uddannelse havde gjort dem til kandidater til et egentligt embede i kongens tjeneste, og blev der længe nok til, at han og hans nærmeste omgivelser kunne få et personligt forhold. Hvis det blev godt, var vejen banet. Blandt hofjunkerne hentede kongerne langt hovedparten af dem, der skulle tjene dem som lensmænd eller i andre ansvarsfulde stillinger. Hvis man skulle gå uden for den kreds, som havde tjent kongen i det daglige og som han kendte, så måtte der gøres noget andet. Christian 4.s mange breve fortæller om fremgangsmåden. »Denne brev viser har jeg eksamineret og befunden, ham at have nogen videnskab om bjergværk, men at betro ham straks det, som Lyttichau salig betroet var, det sker ikke, førend jeg kender ham bedre, end jeg ham endnu kender.« »Den mand, jeg skrev sidst om, som skulle bruges på Bornholm til landsdommer, den har Vor Herre ført hid, så at jeg har haft ham hos mig og befunden, så vidt man kan udvortes se på en karl, at han på det sted noksom kan stå det officium for, hvorfor han os har gjort sin ed og bekommet bestilling.« Hvis der ikke var personligt kendskab, så var kongen svær at overtale: »Den Lindenov var aldrig af en dør for mig og er den mand, jeg aldrig talede med.« »Manden må være god nok, men jeg talede ikke med ham et ord.«¹⁷ Som man kan se, var formålet med det personlige kendskab dobbelt. Det var en vurdering af kompetencer – og Christian 4. mente nok at kunne bedømme hvem som helst, fra teologer til ingeniører – og det var i sig selv vigtigt at kende hinanden, og helst noget mere end det.

Det store hof i den store stat

Ruller man frem til 1700-tallets midte, var hoffet blevet anderledes. Det havde fået et gigantisk hovedkvarter, det nybyggede Christiansborg slot. Det udelukkede ikke sommerophold på Fredensborg eller sjældne, knirkende kongelige ekspeditioner til provinserne; men Christiansborg var stedet, hvor tingene foregik i langt højere grad, end Københavns Slot havde været.¹⁸

Det nye hof var meget større end det gamle. Opførelser fra anden halvdel af 1700-tallet noterer mere end 1000, der arbejdede på Christiansborg. Heraf boede omkring 800 på slottet. I grove træk var hoffets

personale fordoblet siden Frederik 2.s tid. Det var imidlertid i bunden, i menigt tjenerskab og personale, at væksten var sket. Hoffets element af personer af rang og stand var ikke vokset i samme grad, og når det gjaldt unge mænd i begyndelsen af karrieren, var det formindsket.¹⁹

Der var stadig hofjunker ved dette hof, men de var ganske få, og de tjente i længere tid som egentlige hofffunktionærer. De var ikke længere krigere. I stedet blev slottet bevogtet af livgarderne til hest og til fods – regulære militære enheder, som hørte hjemme i hærens organisation, ikke hoffets. Kancelijunkerne var erstattet af fuldtids embedsmænd. De tjente i mange år, ikke nogle få år i ungdommen. Nogle af statens specialiserede organisationer havde kort sagt en kontaktflade til hoffet, og det kunne bane vej for gensidigt nyttige kontakter til kongen og de kongelige. Hoffet selv rummede stadig stillinger, der kunne give unge mænd af stand et personligt forhold til en konge. Moltke havde været kammerpage for sin prins; Holstein havde, som nævnt, haft ansvaret for kongelige børn. Disse stillinger var imidlertid få og ikke specielt beregnet på at skabe en kontaktflade. Det havde heller ikke gjort nogen større forskel, hvis hoffet stadig havde rummet en gennemgangslejr, hvor en par snese unge mænd opholdt sig et par år for at tjene i udefineret forstand. De ville have været alt for få til at dække behovet for rekruttering til de mange embeder. I stedet kunne hoffet finde sin naturlige plads mellem de andre, specialiserede statsinstitutioner, bemanded med et personale, som havde en karriere inden for driften af den enorme kongelige husholdning og den omfattende repræsentation.

Repræsentationen var en del af en ny måde at skabe menneskelige kontakter på. Der var meget åben adgang til slottet for alle, der gjorde et respektabelt indtryk. Folk af stand havde meget åben adgang til assembléer og fester. Regenten havde rig mulighed for at træffe sine tjenere og undersåtter, gradueret efter rang og stand. Men kort måtte det være. Der var jo så mange. For det meste er det vel blevet et høfligt buk og nogle nådige ord. Den personlige kontakt med kongen blev spredt ud over mange flere. Den måtte så blive tilsvarende mere flygtig. Mødet var sikkert uforglemmeligt for den tro tjener og undersåt, men aldrig egnet til at danne noget, der kunne kaldes fortrolighed.

I stedet for personligt kendskab trådte så papir og bureaukratisk procedure. Gennem lang tid var fremgangsmåden ved udnævnelser og andre personspørgsmål, at forvaltningschefen tog sagen med på

sine regelmæssige møder med sin konge. Han kunne så fremlægge ansøgninger, anbefalinger, indstillinger fra sin egen forvaltning og måske fra lokale chefer. Vi kan se, at kongen sagtens kunne skubbe det hele til side. I de tilfælde kan der dårligt ligge andet bag, end at kongen havde et personligt indtryk eller havde givet et personligt løfte, enten til en ansøger eller til en, der ville ansøgere det godt.²⁰ Et godt eksempel er Peter Wessel, senere Tordenskjold. Han banede sig vej til en plads som søkadet gennem en stadig strøm af ansøgninger og henvendelser både til kongen og andre og henviste her til et personligt møde med kongen, som måske aldrig fandt sted.²¹ Strømmen fortsatte gennem de følgende år til gavn for karrieren. Majestæten skulle ikke glemme, hvem denne Wessel var. Det kunne jo nemt ske for mindre anmassende personer. Så måtte man ty til bureaukratiske hjælpemidler som *Kongens Håndbøger*, hvor alle officerer i hær og flåde var optegnet med navn, rang, enhed og anciennitet.²²

En konge var altså ikke afskåret fra at vise sin nåde efter sit eget hoved, heller ikke under de nye vilkår, men han havde kun undtagelsesvist et dybere personligt indtryk, for slet ikke at tale om et udfoldet venskabeligt forhold, at støtte sig til. Så måtte han i stedet bruge de saglige argumenter, som andre lagde frem. Det åbnede selvfølgelig en dør for deres mulighed for at virke som patroner. Begge dele var mindre velkomment. Derfor var det godt med mange ansøgninger, anbefalinger fra flere sider, og personlige hjælpemidler som *Kongens Håndbøger*.

Det gjorde ikke altid regenterne tilfredse. Frederik 4. beklagede sig over at skulle sidde og vurdere 20-30 ansøgere til en stilling, og »nogle gange kender man ikke én af dem overhovedet«. Man kan se Christian 6. fremhæve at »Vi har intet imod baron Jens Juel, men vi kender ham ikke engang af andet end udseende.«²³ Alligevel måtte de jo beslutte.

Den personlige side levede videre som stivnet sprog. Folk skrev til kongen med alle udtryk for deres troskab og kærlighed. Kongerne skrev igen til deres tjenere med formen »Os elskelig«. Men det var netop en formel. Som Christian 6. påpegede ved synet af et dokument til underskrift: det er en fejl at skrive »Os elskelig« om et barn, der ikke er i kongelig tjeneste.²⁴ De gensidige følelser havde man i munden, faktisk mere end nogensinde før, men det var en nåde, der blev administreret af Danske Kancellis Gratialkontor og bogført i Gratialprotokollen.²⁵

Det var ikke menneskeligt muligt for en konge at have samme grad af personlig kontakt med samme andel af sine tjenere, når staten var blevet så meget

større. Hullet måtte fyldes ud med bureaukratisk procedure. Det gavtede det ene af de formål, den personlige kontakt skulle tjene, nemlig at kunne vælge »den bedste og mest samvittighedsfulde«, som Frederik 4. formulerede det.²⁶ Men det andet formål, at skabe gensidig tillid, tilknytning, noget der kunne give en duft af et virkeligt venskab, kunne ikke nås på den måde.

Slutning

Bureaukratiseringen mellem 1600 og 1750 var en praktisk nødvendighed. Den formaliserede sprogbrug om troskab, nåde, venskab og kærlighed var et udtryk for, hvor gerne man ville fastholde, at kongedømmet ikke var en upersonlig magt, men et gensidigt bånd mellem mennesker af kød og blod. Vi betragter bureaukratiseringen som et fremskridt. Den var et af de mange trin, der banede vejen for et samfund, som ikke blev styret til daglig af konger. Men for de konger, hvis beslutninger drev processen frem, var den en nødløsning. De var utrygge ved det upersonlige, uglade ved at være henvist til navne og data på papir i stedet for et solidt kendskab ansigt til ansigt. Det er mindre klart, hvordan det forholdt sig i den anden ende af relationen; men meget tyder på, at man satte større pris på en nådig konge end på et regelmæssigt apparat. Idealerne skiftede. Det er allerede klart ved 1700-tallets slutning, hvor hoffet og alt dets væsen kom under kraftig beskydning, ikke mindst fra embedsklassen. Men det var nødvendigheden, ikke de nye idealer, der drev den første del af processen frem.

Litteraturliste

- Andersen, Dan H.: *Peter Wessel Tordenskiold*, Kbh.: Lindhardt og Ringhof 2015.
- Arenfeldt, Pernille: »Frederik II's hof«, i Flemming Lundgreen-Nielsen og Hanne Ruus (udg.), *Svøbt i mår. Dansk folkevisekultur 1550-1700*, bd. 1, Kbh.: C.A. Reitzel 1999, s. 327-390.
- Bartholdy, Nils: »Paradeslottets hverdag«, i Kristian Hvidt, Svend Ellehøj og Otto Norn (udg.), *Christiansborg Slot*, bd. 1, Kbh.: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk 1975, s. 315-380.
- Bricka, C.F. og J.A. Fridericia (udg.): *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve 1589-1648*, 7 bind, Kbh.: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 1887-91.
- Cicero, Marcus Tullius: *Kato den ældre og Lælius eller om Alderdommen og Venskabet*, oversat af L. Ove Kjær, Kbh.: Chr. Steen og Søn 1869.

Colding, Poul: *Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid*, Kbh.: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1939.

Holm, Edvard: »Aktstykker vedrørende Frederik IV's sidste Levetid og dødelige Sygdom«, *Danske Magazin*, bd. 5. rk. 2, 1891, s. 243-64.

Ilsøe, Grethe: *Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratembede 1735-65*, Århus: Århus Universitetsforlag 1978 (*Administrationshistoriske studier* 1).

Jensen, Birgit Bjerre: *Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730*, Kbh.: Gad 1987 (*Administrationshistoriske Studier* 12).

»Kong Christian VI's egenhændige Breve til J.L. Holstein«: i Holger Fr. Rørdam (udg.), *Historiske Samlinger og Efterretninger vedrørende danske Forhold og Personligheder især i det 17. Aarhundrede*, Kbh.: Gad 1886, bd. 2 s. 193-312, 385-474; bd. 3 s. 25-95, 198-251, 386-439.

Lind, Gunner: »The Friendship of Kings: Friendship and Clientelism around the Kings of Denmark, 1600-1750«, i Jón Viðar Sigurðsson og Thomas Småberg (udg.), *Friendship and Social Networks in Scandinavia, C. 1000-1800*, Turnhout: Brepols 2013, s. 233-254.

—: »Great Friends and Small Friends: Clientelism and the Power Elite«, i Wolfgang Reinhard (udg.), *Power Elites and State Building*, Oxford: Clarendon Press 1996, s. 123-48.

—: »Hr. Oluf Parsbergs formaninger til sine sønner 1653«, *Danske Magazin*, bd. 50, 2008, s. 343-358.

Lyngby, Thomas, Søren Mentz og Sebastian Olden-Jørgensen: *Magt og pragt: enevælde 1660-1848*, Kbh.: Gad 2010.

Monro, Robert: *Monro his Expedition with the Worthy Scots Regiment (called Mac-Keyes Regiment) Levied in Aug. 1626 by Sr. Donald Mackey Lord Rhees, Colonell for his Majesties Service of Denmark, and Reduced after the Bataile of Nesling to one Company in Sept. 1634 at Worms in the Paltz*, London: W. Jones 1637.

Møller, H.L.: *Kong Kristian den Sjette og Grev Kristian Ernst af Stolberg-Wernigerode. Et Bidrag til dansk Historie i det attende Aarhundrede*, Kbh.: Gad 1889.

Møller, Jens (udg.): *Mnemosyne, eller Samling af fædrenelandske Minder og Skildringer*, 4 bind, Kbh.: C.A. Reitzel 1830-33.

Secher, V.A. (udg.): *Kong Christian den Femtis Danske Lov*, 2. udg., Kbh.: Gad 1911.

Wegener, C.F.: »Grev Adam Gottlob Moltkes efterladte Mindeskrifter«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 4. Rk. 2, 1870, s. 129-331.

Wolf, Eric R.: »Kinship, Friendship and Patron-Client Relations in Complex Societies«, i Michael Banton (udg.), *The Social Anthropology of Complex Societies*, New York: Tavistock 1966, s. 1-22.

Wolter, Hans Chr.: *Adel og Embede. Embedsfordeling og karrieremobilitet hos den dansk-norske adel 1588- 1660*, Kbh.: Den danske historiske Forening 1982.

Noter

1. Ciceros skrift er flere gange oversat til dansk, senest Cicero 1869, s. 41-72.
2. »A lopsided friendship« er Eric R. Wolfs indflydelsesrige definition af patron-klientforhold. (Wolf 1966, s. 16.)
3. Monro 1637, s. 43.
4. Grevinde Birgitte Skeel til rigskansler Griffenfeld, 3. marts 1675, Rigsarkivet, Indre Forhold, C4 Processer, Griffenfeld, breve fra damer (1670 – 1676).
5. Lind 2008, s. 353.
6. En bred oversigt over klientelisme i magteliten i denne periode: Lind 1996. Mere detaljeret om denne artikels emne, hvortil henvises: Lind 2013.
7. Møller 1889, s. 26-27.
8. Wegener 1870.
9. Møller (red.) 1830-33, s. bd. 3 s. CLXXXIII.
10. Arenfeldt 1999, s. 371-73; Colding 1939, s. 75-76, 111.
11. Her efter dommernes ed, Secher (red.) 1911, sp. 1005-06.
12. Om denne tids hof generelt: Arenfeldt 1999.
13. Wolter 1982.
14. Bricka og Fridericia (red.) 1887-91, bd. 8 s. 237.
15. Lind 2008, s. 353.
16. Smst. s. 356-57.
17. Bricka og Fridericia. (red.) 1887-91, s. bd. 5 s. 549; bd. 6 s. 120-21; bd. 8 s. 270; bd. 5 s. 391.
18. Om hoffet på Christiansborg: Bartholdy 1975; Lyngby, Mentz og Olden-Jørgensen 2010, s. 97-143.
19. Bartholdy 1975, s. 325; Arenfeldt 1999, s. 377.
20. Om sagsgangen ved udnævnelser Jensen 1987, s. 45-70.
21. Andersen 2015, s. 33-36, 56-62.
22. Rigsarkivet, Krigskollegiet og Krigskancelliet, Kongens håndbøger (1680-1789); Admiralitets- og Kommissariatskollegiet, Kongens håndbøger (1745-1780).
23. Holm 1891, s. 252; Kong Christian VI's egenhændige Breve til J.L. Holstein 1886, bd. 3 s. 426.
24. Kong Christian VI's egenhændige Breve 1886, bd. 3 s. 432.
25. Ilsøe 1978, s. 24-25.
26. Holm 1891, s. 252.

Enevælden i en barokdigters spejl

Jens Steen Sehesteds digte til Christian 5.

AF MARITA AKHØJ NIELSEN¹

I 1670 blev Christian 5. konge af Danmark-Norge. Han var den første danske konge, der ikke skulle vælges, for efter indførelsen af enevælden i 1660 og kongeloven i 1665 arvede han kongemagten. I 1671 blev han salvet som konge ved en prægtig ceremoni (se fig. 1).

Til pragtudfoldelsen hørte en række hyldestdigte. Blandt digterne var en gruppe, der ville fremme en ny og anderledes kunstdigtning på dansk, som kunne løfte modersmålet op på et internationalt niveau og sikre den danske litteratur en plads på linje med den latinske, græske og – nok især – den samtidige og lidt ældre tyske poesi. Den kendteste af disse barokdigtere er Thomas Kingo (1634-1703), hvis digt til lejligheden, *Hosianna* (Kingo 1939), satte en hidtil ukendt standard for poesi på dansk. Digtet vakte beundring allerede i samtiden, bl.a. hos den lidt yngre digter Jens Steen Sehested (ca. 1642-ca. 1698). Sehested var, så vidt vi ved, ikke med i hyldestkoret ved salvingen, men da arvefølgen i det danske kongehus blev sikret med fødslen af prins Frederik senere samme år, udgav han et lykønskingsdigt til kongeparret (Sehested 2011: 123-126).

Digtets adressat, anledning, forfatter og trykdato angives straks i titlen. I de første vers anslås stemningen: den angstfyldte ventetid, der afløses af fryd og dyb lettelse efter den veloverståede fødsel:

Ieg som saa mangen gang med Hiert-beklemt
Sukke
Har skildt dend Huule-luft [‘tomme luft’] og
Hikked Kluk [‘suk’] i Klukke
Har naad mit ynsk begier, thi ved jeg Kand
med mig
Vor **Danske Verden**² nu ynsk billig fryde sig.
Ieg var som fra mig selv bort-røfved og betaget
Med Tanke hid og did blev jeg Sedvanlig plaget
Endtil en Slummer-Søvn tog Sindetz Bolverk
ind
Og Siælens hvile Slot jeg saa; var Søfn død
blind.

(Sehested 2011: 123).

Her skildres først ængstelsen ved den forestående barsel – i voldsomme vendinger. Digteren har spredt den tomme luft med sine dybtføjte suk, der har været ligefrem hjertebeklemt og meget hyppige. Tilsvarende er lykken beskrevet med stærke ord. Digteren har ikke bare fået opfyldt sit ønske, nej, det er et ønske-begær, der er tilfredsstillt, og hans og den danske verdens fryd er ‘ønske-billig’, både ønsket og berettiget. Begivenheden har bragt digteren fra sig selv, bortrøvet og afskåret fra sit jeg og plaget af tankemylder, indtil han overmandes af en let søvn, en slummer-søvn, der indtager sindets bolværk, så han kan finde hvile – han ser sjælens hvile-slot – og uden blik for den ydre virkelighed falder han i en dødlignende søvn – han er søvn-død-blind.

På moderne læsere virker versene nok vildt overdrevne, på grænsen til det komiske. Men i 1671 repræsenterede de den litterære avantgarde i Danmark, ganske som Kingos *Hosianna*. Inspirationen kom fra især tyske digtere, der teoretisk og kunstnerisk havde formuleret principperne for den nye barokdigtning. Den havde som sit ideal at udtrykke og fremkalde lidenskabelige følelser. Til det formål udviklede barokdigterne en række sproglige virkemidler. Først og fremmest skabte de frapperende sproglige billeder og sammenligninger som søvnen, der indtager sindets bolværk. Desuden arbejdede de bevidst på at udvide ordforrådet, for de anså et righoldigt, nuanceret og mangefacetteret ordforråd som en forudsætning for, at digteren altid kunne finde det rammende ord og variere udtrykket. Særligt yndede var betydningstætte sammensætninger som hjerte-beklemt og søvn-død-blind.

I barokdigternes program indgik modsætninger som et middel til at understrege lidenskabeligheden. Sehesteds digt er præget af antiteser, i citatet mellem ængstelse og lykke, mellem uro og søvn.

Mens de nævnte træk præger både poesi og prosa, er metrum, dvs. fast reguleret rytme og rimstilling, karakteristisk for poesien. Der blev ligefrem udviklet en teori om den passende sammenhæng mellem me-

Fig. 1. Den 7. juni 1671 blev Christian 5. salvet i Frederiksborg Slotskirke. Maleriet af Michael van Haven (1630-1679) viser kongen på tronen i sin salvingsdragt med krone og scepter under tronhimlen, der bæres af to vildmænd, ligesom rigsvåbnet. Hermelinsåben løftes af to symbolske figurer, til venstre fromheden med oliegræn, kors, spyd og kalk, til højre retfærdigheden med vægt og fasces (knippe med stokke og økse). Fra himlen deltager engle i salvingen af den evældige monark med fanfarer, og det himmelske lys stråler ned over regenten. Foto: Kongernes Samling, Rosenborg Slot.

trum og emne. Til ophøjede begivenheder som en prinsefødsel var den heroiske aleksandriner det rette metrum, og det er naturligvis den, Sehested har valgt til sin lykønskning. Den er opbygget af strofer eller rimgrupper med hver fire vers (linjer), som rimer to og to, »Sukke« ~ »Klukke«, »mig« ~ »sig«. Første rimpar skal være tostavet, andet enstavet. Rytmisk består hvert vers af seks jamber, en tryksvag + en trykstærk stavelse. Efter tredje jambe skal der være en lille naturlig pause som i citatets første vers mellem »gang« og »med«. I de to citerede rimgrupper har Sehested for en samtidig betragtning indfriet alle formelle krav uhyre elegant.

På en afstand af 350 år er det vanskeligt at forstå, hvor revolutionerende barokpoesien var. Bedst illustreres det måske ved en modstilling med den ældre digtnings konventioner. Her var rytmen ret fri, idet de trykstærke stavelser alene var rytmisk relevante, mens antallet og fordelingen af tryksvage stavelser var underordnet. I dag er denne type digtning bedst kendt fra folkeviserne. For at demonstrere systemet er de formentlig trykstærke stavelser i det følgende citat fremhævet med halvfed skrift; efter citatet følger en let moderniseret gengivelse.

Her **tiener** en **Svend** paa **Nyborrig Huuſ**

Hand **tiener** sin **Herre** med **falsk**/

Locker hand **stolten** Frue **Mette lille**

Det **koster** hans **hvide Hals**/

(Tragica 1994: 110)

[‘Her tjener en ung mand på Nyborg slot.

Han tjener sin herre med svig.

Forfører han den stolte fru Mettelille

Det koster hans hvide hals’].

Det rytmiske mønster fremgår tydeligt, hvis man gengiver trykstærk stavelse med en udfyldt cirkel ● og tryksvag med en udfyldt ○:

○●○○●○○●

○●○○○○●

●○○○○●○○

○●○○○○●

Også holdningen til rimenes kvalitet var temmelig tolerant. Det eneste rim i den citerede strofe er »falsk« ~ »Hals«, og en sådan lighed i lyd var acceptabel i digtningen før midten af 1600-tallet. Med så rummelige krav til metrum var det ikke voldsomt krævende at digte i denne gamle stil.

Det blev det til gengæld med barokpoetikken. Nu skulle digteren ikke bare have noget på hjerte, men også kunne give det en smuk og overbevisende form.

Først og fremmest skulle rytmen reguleres, så fordelingen af trykstærke og tryksvage stavelser, versets »fødder«, fulgte faste mønstre, og rimene skulle være i strikt orden. Digtningen krævede teoretisk viden om det særlige kunstsprog og, hvad mere var, medfødt talent. Deraf fulgte rimeligt nok en særlig kunstnerisk bevidsthed og stolthed over egen formåen.

Selvom formen var vigtig for barokdigterne, var den dybest set bærer af indholdet. I Sehesteds lykønskning ved prins Frederiks fødsel gælder det fejringen af det enevældige arvekongedømme. Den indledende beskrivelse af digterens stemning leder over i en vision (Sehested 2011: 123-125): Musen fører den sovende digter hen over himmelhvælvingen, hvor han præcis på øjeblikket for prinsens fødsel møder himmellegerne i form af de antikke guder, der har givet dem navn. Hver af dem har betydning for prinsens karakter og skæbne, forklarer musen, og dermed får Sehested opstillet den nyfødtes horoskop. Meget betryggende præges det af egenskaber som tapperhed, dyd, magt, heltemod, visdom, nåde, mildhed. Digteren vækkes af »et yndig Gade-raab: | Vor **Dronning er Forløst**« (2011: 125). Efter en takkebøn til Gud følger lykønsningen til kongeparret og ønskerne for den nyfødte:

Vox op bliv Naade-mild og **Danmark** en
Forstander

Tag til i Magt og Dyd bliv stoer som *Alexander*
Med **Envolds Herre-Magt**, bliv dine **Fædre**
lig

Frimodig, Stridbar, From, Miskund og
Naaderig

(2011: 126).

Det er enevældens herskerideologi i koncentrat: Kongen skal lede sit land med fromhed og nådig mildhed, samtidig med at han udenrigspolitisk skal hævde sin magt uden frygt for strid. Umiddelbart efter ønsket følger undersåttens løfte til spædbarnet i vuggen:

Du Hierternes *Magnet* O vugge dysfset Dukke
Naar jeg dig næfne hør skal mine Knæ sig
bukke

Mit Hierte lukkes op mit Hoved luede ned

At offre dig min pligt med Underdanighed,
(s.st.).

Ærbødighed, kærlighed og pligtfølelse præger digteren som den loyale undersåt, selvom han ikke magter at lovprise kongesønnen passende prægtigt, som han beskedent erkender. Til sidst lykønsker han kongen, og i allersidste vers fremsætter han en bøn: »Vær med

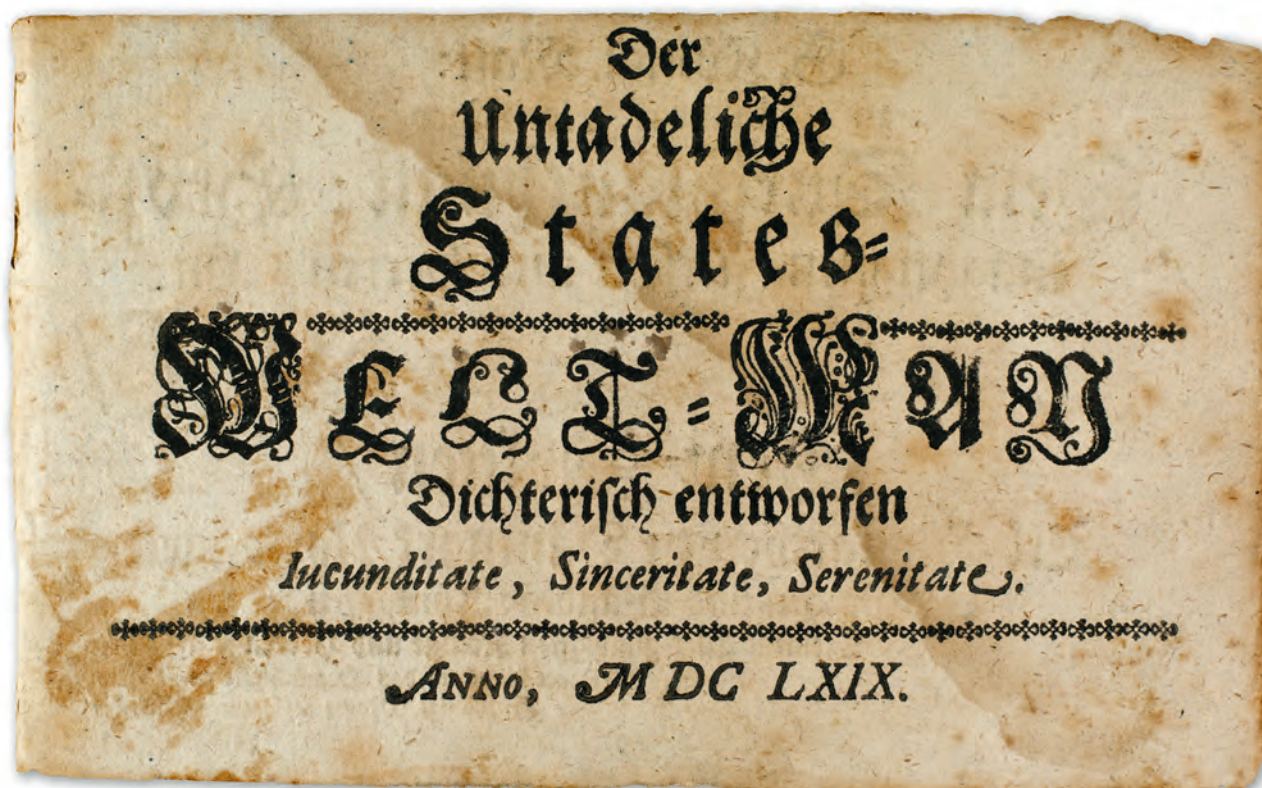

Fig. 2. Titelsiden i Jens Steen Sehesteds ældste kendte publikation. Titlen lyder “Der Untadeliche States-WELTMAN Dichterisch entworfen” [‘Den udadelige Statsverdensmand Digterisk beskrevet’]. I stedet for forfatterangivelse har Sehested indsat et latinsk ordspil på sine initialer: “*Incunditate, Sinceritate, Serenitate*” [‘fornøjeligt, oprigtigt, fredfyldt’]. Bogen bærer udgivelsesåret 1669, men intet tryksted. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

befordring mild mod mig din Underdan« (2011: 126). En sådan ansøgning om forfremmelse virker vel stødende på en moderne læser, men den er i overensstemmelse med tidens gængse praksis og har næppe vakt mishag. I hvert fald gav kongen tre uger efter fødslen Sehested 50 rigsdaler »af ser [‘særlig’] naade« (Marquard 1918: 77).

Lykønskingsdigtet er ikke Sehesteds første værk. Det ældste digt, vi kender fra hans hånd, er et langt, ambitiøst digt om statsmandskunst på tysk, trykt i 1669 med titlen *Der Untadeliche States-Welt-Man* (Sehested 2011: 15-45, fig. 2).

Digtet er stilet til Frederik 3. I sin kerne er det en uopfordret ansøgning om en ansættelse i kongens tjeneste, uden at Sehested specificerer, hvad han har i tankerne. Til gengæld demonstrerer værket forfatterens viden, begavelse og erfaring fra en international militærkarriere. Måske har værket haft den ønskede effekt. I hvert fald er Sehested den 1/5 1669 opført som kvartermester i rostjenesten i et kompagni på Fyn (Hirsch 1888-1907 X: 335). Det vil sige, at han var underordnet officer, tilknyttet forplejningstjene-

sten ved den del af kavalleriet, der blev finansieret af adelen. Inden for kort tid havde han placeret sig selv i det danske samfund både som officer og som digter, en yderst sjælden kombination, som gang på gang fremhæves af hans samtidige og ham selv.

Vi ved næsten intet om Sehesteds liv før 1669 (se om hans biografi Blomberg 1950, Keld & Akhøj Nielsen 2011: 12-22). Det står dog fast, at hans far var den berømte statsmand Hannibal Sehested (1609-1666), som vedgik faderskabet, selvom sønnen var født uden for ægteskab (se nærmere Christensen 2019). Hans fødselsår ligger sandsynligvis i årene kort før 1642, hvor faderen blev gift med en datter af Christian 4. og Kirsten Munk; efter brylluppet havde Hannibal næppe vedkendt sig faderskabet. I ægteskabet fik han en datter, som blev godt gift, med den første grev Wedell af Wedellsborg, og tog sig omsorgsfuldt af sin halvbror. Om Jens Steens opvækst er vi helt uvidende, og der er ikke bevaret noget portræt af ham. Af hans digte fremgår det, at han har gjort militærkarriere udenlands, og han behersker nederlandsk og tysk godt nok til at skrive digte på de to sprog.

Ansættelsen ved rostjenesten blev ikke langvarig.

Allerede i sommeren 1670 eller 1671 forfattede han en lang bønsskrivelse til Christian 5., hvor han anmodede om genansættelse. Skriftet, der er et af hans hovedværker, er kendt under titlen »Kiøbenhavnfs Mis-Trøstige Dog villige Fangers Ynkkelige Klage-maal« (Sehested 2011: 196-217).

I modsætning til statsmandsdigtet blev Københavnsdigtet ikke trykt i Sehesteds levetid, selvom begge værker har kongelig adressat og samme hensigt. Forskelsbehandlingen afspejler, at der i datiden var en art dobbelt offentlighed: Noget blev trykt, andet cirkulerede i afskrifter. Tryk henvendte sig principielt til alle, der kunne læse, og som kunne og ville betale. Til gengæld forudsatte trykningen, at produktionen blev finansieret. Hvis det ikke lykkedes for en digter

Fig. 3. Hovedparten af Jens Steen Sehesteds digte er udelukkende bevaret i håndskrift, ikke i tryk. Det Kongelige Bibliotek ejer en stor samling håndskrifter med digte fra 1600-tallet, bl.a. Sehesteds. Nogle af disse manuskripter består i enkelte løse blade, andre er digre folianter i solide bind. Foto: Marita Akhøj Nielsen.

at formå en mæcen til at yde økonomisk støtte, måtte han selv betale omkostningerne, medmindre en trykker viste sig villig til at sætte penge i sagen. Foruden økonomien kunne den årvågne censur – og den ikke mindre påpasselige selvcensur – stille sig hindrende i vejen for trykningen. Det er baggrunden for, at talrige værker blev udbredt i afskrifter. Mange er bevaret, og Det Kongelige Bibliotek har en omfattende samling håndskrifter med digte fra 1600-tallet, lige fra ydmyge løbblade til tykke, læderindbundne folianter (fig. 3). Af Sehesteds 62 bevarede digte blev kun 21 trykt i hans levetid, mens resten kendes i afskrift eller – i fem tilfælde – egenhændig original. Af de digte, Sehested selv publicerede, er tre rettet til monarken, og det samme gælder syv af de i samtiden utrykte, altså en markant, men ikke dominerende andel.

Københavnsdigtet er overleveret i flere afskrifter, hvoraf én er så smukt udført, at man måske tør anse den for selve den bog, der blev overgivet til majestæten (jf. Holstein Rathlou 1914: 162; fig. 4).

Værket indledes med en direkte henvendelse til kongen, som benævnes »Stormæchtigste Arfve Konge Allernaadigste Herre« (Sehested 2011: 196). Dobbelt-heden er karakteristisk: Christian 5. er for Sehested på én gang monarken med enorm magt og den nådige herre. Den sidste titulatur tages straks op igen i henvendelsen til kongen, der tidligere har bevist Sehested sin velvilje, som det for en sikkerheds skyld bringes i erindring. Der etableres altså et tæt bånd mellem majestæten og hans undersåt, hvorefter kongen sammenlignes med solen, som lader sine stråler dale »saa vel paa de nederste Buske og uværdige Riis [‘krat’], som paa de Høyeste Træ-Toppe« og derved sørger for, at alle vækster beholder deres nødvendige »Grøeds-saft« (s.st.). Billedet hæver majestæten op på et overmenneskeligt plan, men ikke fjernere, end at digteren udtrykker sin vished om, at kongen vil hjælpe netop ham. Majestæten forfremmer nemlig »alle **Bloed, Moed, Dyd-ædle** og **Kunst** Elskere« (2011: 197). Med det meget komprimerede udtryk vil Sehested formentlig sammenfatte sine militære og poetiske fortjenester. Derefter afslører han sit presserende problem: Uden penge er selv de bedste dømt til undergang. Pengenes magt skildres indgående med sammenbidt bitterhed. Men digteren nærer urokkelig tillid til kongens retfærdige styre, som det programmatisk udtrykkes i en lang, kompliceret ytring (der gengives let moderniseret efter citatet):

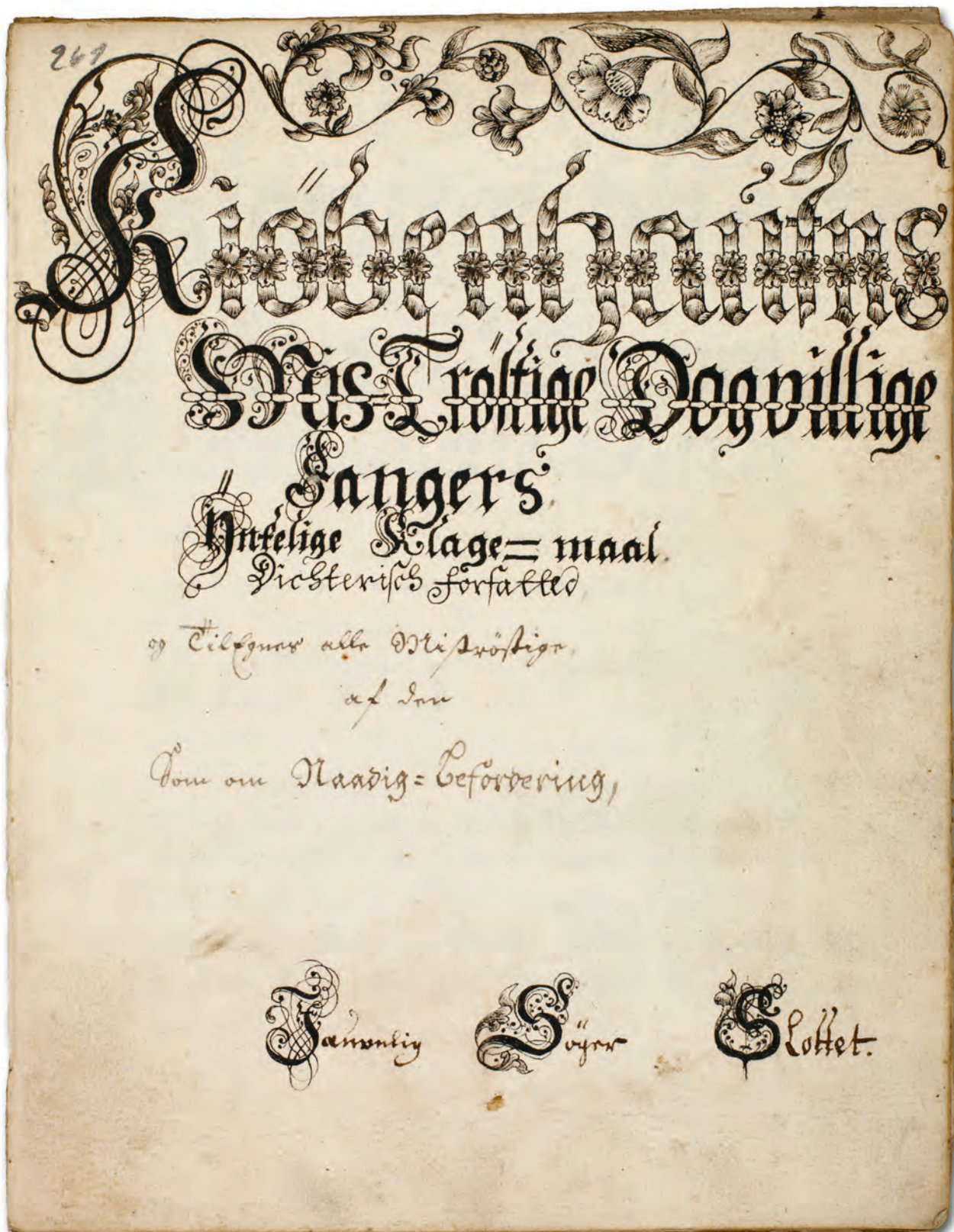

Fig. 4. Den kalligraferede titelside i det bedste håndskrift af Jens Steen Sehesteds største supplikationsskrivelse til Christian 5. fra 1670 eller 1671. Teksten lyder "Kiøbenhavns Mis-Trøstige Dog villige Fangers Ynkelige Klage= maal. Dichterisch Forfatted, og TilEgnes alle Mistrøstige af den Som om Naadig-Befordring, Iauvnlig Søger Slottet." Den afsluttende omskrivning af forfatterens navn er et ordspil på hans initialer. Rostgaard 261 kvart s. 1. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Thj Ieg ved sikker nok om skønd **verdens-Guder, Stoermæchtigste Regenter Lovf-Stiftere og Salfvede af Herren** ofver deres underdaner ald **Macht og Velde** er meddeleet, at der for den aller-ringeste undersatt – ikke uden Brødeskyld under trykkes, men Langd mer' Effter Stands-æfvne, Troeskabs-Lydighed, underdanig og plicht skyldigste for Tieneste, **allernaadigst** op høyes, for fremmes og Lønnes (2011: 199).

[‘For jeg ved med sikkerhed, at selvom verdens guder, stormægtigste regenter, lovstiftere og Herrens salvede har fået tildelt al magt og vælde over deres undersætter, så undertrykkes den allerringeste undersåt ikke uden egen skyld. Tværtimod ophøjes, forfremmes og lønnes han allernådigst efter sin stands evne, sin troskabs lydighed, sin underdanige og pligtskyldigste for-tjeneste’].

Denne passus har næsten karakter af en undersåts trosbekendelse til den enevældige hersker. I den tunge prosa udtrykkes her væsentlige træk i enevældens ideologi.

Hele indledningen er formuleret i prosaafsnit, der brydes af kortere og længere digte, hvor digteren skildrer sin situation og sine følelser. De vekslende stemninger og emner kommer til udtryk i de forskellige versemål, Sehested har valgt: aleksandrinerstrofer, et lille digt med slagkraftige kortvers og en sonet – sonetten defineret som et digt på 14 vers med hver seks jamber og med kompliceret rimstilling (a-b-b-a-a-b-b-a-c-c-d-e-d-e). Den formelle variationsrigdom demonstrerer Sehesteds suveræne beherskelse af barokstilen i hele dens bredde, både i poesi og prosa, og sin lærdom får han dokumenteret med kildehenvisninger og latinske citater. Indledningen slutter med en for-sikring om hans livslange loyalitet over for kongen.

Fig. 5. Prospekt af København 1670, set fra Christianshavn. Originalen måler 42×55,9 cm. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

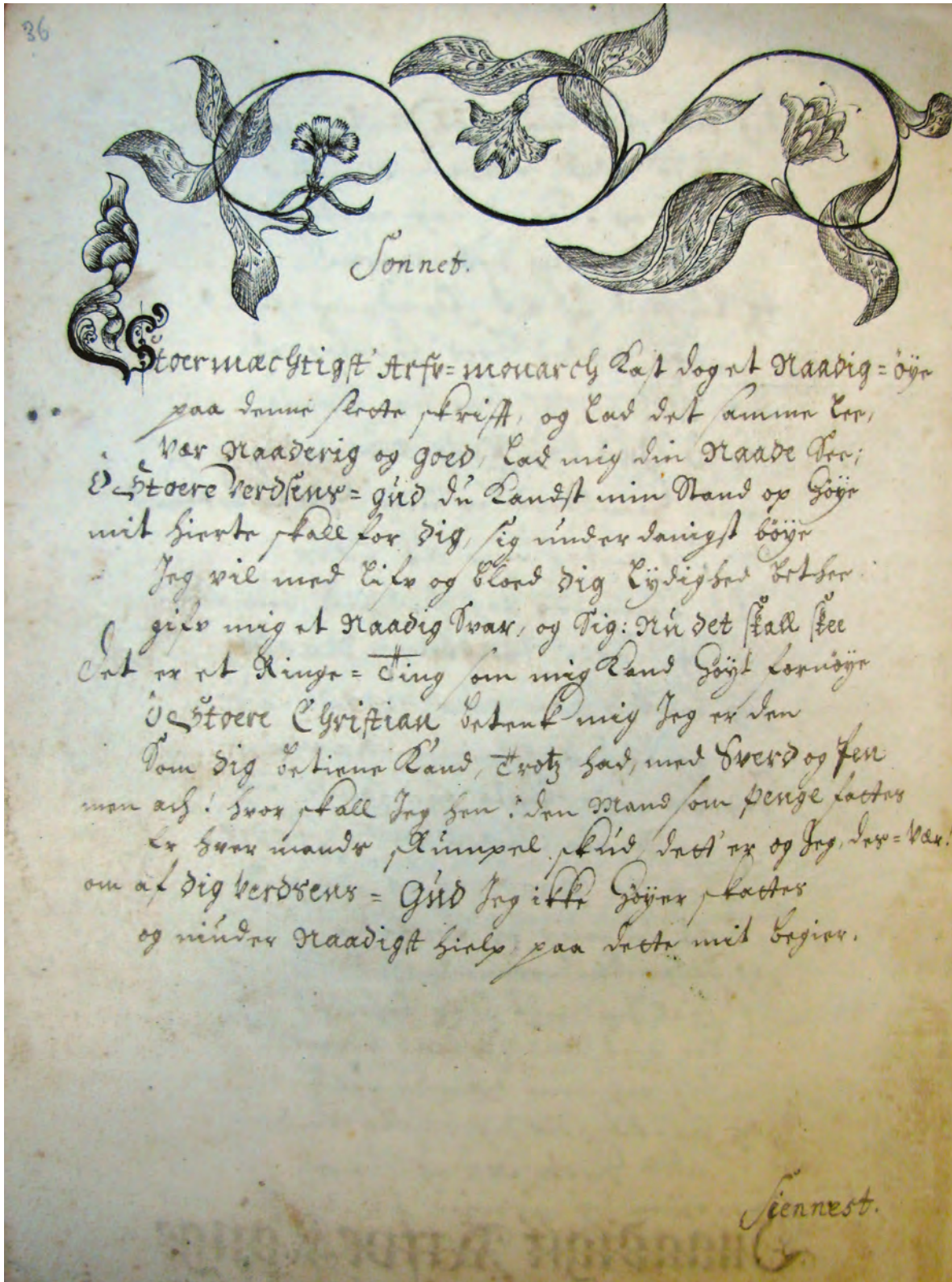

Fig. 6. Den afsluttende supplikation i Jens Steen Sehesteds “Kiøbenhavnns Mis-Trøstige Dog villige Fangers Ynkkelige Klage-maal”, udformet som et digt, der elegant lever op til barokpoetikens krav. Overskriften, “Sonnet”, er den tekniske betegnelse for et digt på 14 vers med kompliceret rimstilling. Som underskrift har Sehested benyttet et anagram af sine fornavne, “Siennest”, der optræder i flere af hans værker. Anagrammets betydning er ikke ganske klar, men det er formodentlig et ordspil på det franske “je nais” [‘jeg fødes’], nemlig som digter. At poeter fødes, er en central forestilling i barokpoetikken. Rostgaard 261 kvart s. 36. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Hoveddigtet er karakteriseret i titlen på hele skriftet: Her møder vi digterjæg'et som en arbejdsløs underofficer, forarmet og forgældet, sulten og tørstig. Han er vitterlig fange – ikke i banal forstand, men som følge af sit ambivalente forhold til storbyen. Alle fornødenheder er så dyre i København, at det er ved at tage livet af ham, men samtidig er han dybt fascineret af det brogede liv, der udspiller sig i den myldrende by (se fig. 5). Digtet afspejler hans mange skiftende indtryk fra flanørtilværelsen i ganske korte vers, der rapt levendegør den ene situation efter den anden og præcist spidder de komplekse sociale relationer mellem indbyggerne, som nok lever tæt op ad hinanden, men i skarpt adskilte sfærer.

Midt i residensstaden, ved tøjhuset og på ridebanen, møder han majestæten selv:

Tit stutzer ['standser'] Ieg for **Tyghuus-Port**
 når Ieg den Glæde hører,
 at vores-**Stoere Christian**
 med **Stykkerne** ['kanonerne'] vil Skiude
 Did Gaar Ieg som en underdahn
 En **Naadig**-Blik at niude
 Ieg Bukker mig til Iorden ned
 mit Troe fast' hierte Sukker
 med plicht i underdanighed
 for **Kongen** Ieg mig Bukker.
 Strax rører mig en **Naade-Straal**
 Ieg ynsker 1000 Lifve!
 Som Ieg moed fiendens Skud og Stall ['stål']
 for **Kongen** Kund' op gifve.
 Titt maa Ieg med for undring see
 hvor **Kongen** Hesten vender
 mit hierte Stikker i at Lee
 naar **hand** Till Ringen Render ['rider']
 Tit maa den Cirkel-Trinde plett,
 et Mester-Skud annamme ['modtage'];
 thj **Kongen** Skiuder vist og Rett
 hand ved sit Maal at ramme
 (2011: 203).

Det billede, Sehested her giver af Christian 5., er sammensat. Den enevældige konge er kraftfuld i sine fysiske udfoldelser, der alle er led i en militær træning til kamp og krig. Samtidig er han nådig og opmærksom på en trofast undersåt som Sehested, der begejstret vil give sit liv for kongen som soldat. For at opnå en ansættelse har han da også opsøgt »de-**Stoere-Rigens-Mænd** | med deres **Blanke-Stierner**«, som har lovet at tage sig af hans sag, men de har ikke holdt ord (2011: 205). Han har da kun monarken selv at håbe

på. Digtet ender med en opregning af Sehesteds militære erfaringer og kompetencer, før han banker på kongens »**Naade-Dør**« og endnu en gang bønfalder ham om en ansættelse (2011: 216).

Med bønnen til kongen ender hoveddigtet, men ikke værket. Det afrundes af en sonet (fig. 6), som er rettet til majestæten og fremfører den egentlige anledning til hele værket, bønnen om på ny at blive ansat i kongens tjeneste:

Stoermæchtigst' Arfv-monarch Kast dog et
Naadig-øye
 paa denne slette ['fordringsløse'] skriff, og
 Lad det samme Lee,
 vær **Naaderig** og **Goed**, Lad mig din **Naade**
 See;
O Stoere Verdsens-Gud du Kandst min Stand op
 Høye
 [...] **ô Stoere Christian**, Betenk mig Ieg er den
 Som **dig** Betiene ['tjene'] Kand, Trotz had,
 med **Sverd** og **Pen**
 (2011: 217).

Tiltalen til kongen som verdens Gud betegner den yderste grænse for, hvor højt monarken kunne værdsættes i en kristen stat. Majestæten er – næsten – Gud, men han regerer dog kun over »verden«, den prægnante term for alt forgængeligt, der er underlagt synd og død, i modsætning til evigheden eller himlen, hvor alene den transcendent Gud råder. Over for den stormægtige – men ikke almægtige – arvemonark fremhæver Sehested med selvbevidsthed sit dobbelte talent som officer og digter. Han var vitterlig noget særligt med sin unikke januskarakter af militær dræber og kunstnerisk skaber.

Man må tro, at Christian 5. har gouteret dette komplekse værk – måske særligt det charmerende hoveddigt, der i høj grad har sikret Sehesteds popularitet i en fjern eftertid. I hvert fald blev han igen ansat i hæren. Hans storhedstid, socialt og økonomisk, var Den Skånske Krig. I løbet af de fire år, den varede, fra august 1675 til september 1679, avancerede han støt og endte som oberstløjtnant. Der er bevaret nogle embedsskrivelser fra hans hånd, som viser, at han hovedsagelig var beskæftiget med at organisere udvekslingen af fanger med svenskerne.

Under krigen blev han optaget i adelstanden ved et legitimationsbrev af 11/5 1676 (fig. 7). Han havde arbej-

Fig. 7. Beviset for Jens Steen Sehesteds optagelse i adelstanden, hans legitimationsbrev af 11/5 1676 med Christian 5.s segl og egenhændige underskrift. Hans våben er Sehestedslægtens, men det gule felt, der går skråt hen over våbenskjoldet, er den såkaldte bastardbjælke, som betegner hans fødsel uden for ægteskab. Brevet er på pergament og måler 44,5 × 63,5 cm og tilhører Landsarkivet for Nørrejylland. Arkivsignatur: Pr Jens Steen Sehested, pergament. Foto: Landsarkivet for Nørrejylland.

det ihærdigt på sin ophøjelse, sandsynligvis fordi han ønskede at gifte sig med den unge adelskvinde Mette Sophie Parsberg (1655-ca. 1710). Økonomisk var hun ikke noget særlig godt parti; efter sin fars død boede hun sammen sin mor på det lille midtfynske gods Selleberg. Men Sehested var alvorligt forelsket, som han skildrer det i et par indtagende kærlighedsdigte til Mette Sophie (Sehested 2011: 270f og 295-298) og i en triumferende besyngelse af deres forening (2011: 219). De blev viet i marts 1679 af en af digtervennerne: »Copulationen [’vielsen’] forrettede Bispem Thomas Kingo« (Bircherod 1846: 197).

Allerede et halvt år efter brylluppet sluttede krigen, og sammen med mange andre militærfolk blev Sehested afskediget. Han skulle så ernære sig som godsejer på Fyn, og det gik slet ikke (se nærmere Blomberg 1950). Godset var lille, Fyn var stadig forarmet efter Karl Gustav-krigene 1657-1660, og der var hårde vintre med misvækst, hvor bønderne måtte leve

af såsæden. Dertil kom hyppige familieførøgelser: Ti børn fik han og Mette Sophie, og flere døde som små.

Til alt held havde Sehested en lille pension fra militærtiden. Alligevel måtte han gang på gang skrive supplikationer til kongen, bønner om forlængelse af pensionen, om henstand med skatter og eftergivelse af bøder, som han blev idømt i de retssager, han efterhånden fik viklet sig ind i. Fire af supplikationerne er delvist udformet som digte, her en skrivelse fra 1690 (fig. 8):

Stormægtigste Arfve Konge, Allernaadigste Herre

Kand Veemods hierte-sukkk' et **Konge-Hierte** røre?

som **Gud** barmhiertig er: miskundig att Bønhøre;

Stormagtigste Arvs Konge,
Allermyndigste Herr

Kand Veemodt Hierte-suk' et Konge-Hierte røre?
Om Gud barmhertig er: miskundig at bænfoere;
Da Du alre jeg med bæn i anderdanighed,
i store Norden: gud for Naadens Trodne ind.
i Krone-Salved Belt, Ja! tomme Rigers Fader,
Dyd-dyrkend' Arvs monars og alle Lastrer Sader,
Sejrs-salig Triumphant, pris-værdig Christian
Erind om Naaben Rungt, og fere dit anderdan.

Om ind allermyndigste tillagde vordt pen-
sion Længe at Erfode, allermyndigste
bæn anfæger, og lise-tid forlindere

Jens Konge Majt: i allermyndigste Herr

allermyndigste og taknemligste
Rungt

Sehesteds bly

Fig. 8. Jens Steen Sehesteds supplikationsskrivelse med digtet "Kand veemods hierte-suk' et Konge-Hierte røre". Skrivelsen er overleveret i egenhændig original på Rigsarkivet, Krigskollegiet, Krigskancelliet. Indkomne sager 1679-1699. Oktober 1690-december 1690. Nr. 431. Foto: Marita Akhøj Nielsen.

Da Knæler jeg med Bøn i underdanighed,
 ô **Store Norden-gud** for **Naadens-Trohne** ned.
 ô **Krone-Salved Helt**, Ia! tvende **Rigers Fader**,
Dyd-dyrkend' Arfv-monarch og alle Lasters
Hader,
Seyr-salig Triumphant, pris-værdig **Christian**
 Benaad en Vaaben Knegt, og hielp **din**
 underdahn.

som dend allernaadigst tillagde 200
 rxdlr pension Længer att Beholde,
 allerunderdanigst Bønl. ansøger, og livs-tid
 forbliver Eders Kongl. Maytt: min allernaad:
 Herris allerunderdanigste og taknemligste
 Knecht
ISteenshêstedtmppr. ['J. Steen Sehested med egen
 hånd']
 (Sehested 2011: 236).

I udformningen af skrivelsens adressat udtrykkes monarkens dobbeltkarakter af magtfuld hersker og omsorgsfuld herre – et træk, vi har mødt igen og igen i Sehesteds kongedigte, ligesom tanken er et led i enevældens ideologi. Selve bønneren er formet som et digt. Digteren spørger i de to første vers, tilsyneladende lidt forsigtigt, om hans hjertesuk kan bevæge kongens hjerte til at bønne ham, ligesom Gud er barmhjertig. De to vers sammenfører i en elegant dobbeltbevægelse først digterens og kongens hjerter, dernæst Guds og kongens barmhjertighed/miskundhed. Digteren forventer et positivt svar på sit retoriske spørgsmål og vil derfor underdanigt fremsætte sin bøn. Hvad den konkret går ud på, fortæller digtet ikke, for poesien bevæger sig i en ophøjet sfære, hvor verdens realiteter ikke ekspliciteres. Derimod anråbes monarken med pompøse omskrivelser af hans virke: Nordens Gud, (krigs)helt, fader for dobbeltmonarkiet Danmark-Norge, moralsk uangribelig regent, sejrherre. Digtet slutter med at omtale supplikanten, og det leder over til et prosaafsnit, hvor den konkrete bøn endelig fremsættes, sågar med angivelse af det ansøgte beløb. Sehested forsikrer endelig om sin livslange loyalitet.

Bønnskrivelsen er en gennemarbejdet og elegant udformning af periodens konventioner for supplikationskrivelser. Fuldt fortjent ud fra en æstetisk betragtning opnåede Sehested, hvad han bad om.

Den eneste side af godsejerlivet, Sehested virkelig holdt af, var jagten. Derfor var det en katastrofe, også økonomisk, da jagttretighederne for mindre godser blev indskrænket i 1688. Hans bøn til den jagtglade

Christian 5. om at beholde de hidtidige rettigheder er udformet som et langt digt om jægerens lykke og hans egen sorg over at være spærret inde i sit hjem:

Ieg er som fra mig sielv når andre Dagen ender
 med **Iagt** og **Skytterj**; **lyksalig Tids** fordriv,
 mit Levnets *Element*: hvor over jeg Bekiender,
 att stilhed er min død, jeg er alt tong og Stiv.
 her er des Ver! hos mig kun lidet gott att hente,
 en hare og en fugl der med er dett Bestilt:
 Goeds Kiøbe Kand jeg ej thj Ieg maa giæld for-
rente,
Lands-fader gifv ditt Brev som et
Benaadings-Skilt!

[...]
 Drik, sverm og sølerj, spill, dobbel ['hasard']
 natte-sæde
 en helbrede*s pestilentz* før stilheds levnet till.
 Iagt er en *medicin*, min leve-lyst og glæde,
 mit Iordisk *paradis*, Ieg hader drik og spill,
 (Sehested 2011: 233f).

Digtets indledende vers, som er udeladt her, indeholder de konventionelle lovprisninger af monarken og forsikringer om Sehesteds underdanige troskab. Derimod anslår beskrivelsen af jagten en fortrolighed, som stikker dybere end konventionen og antyder et fællesskab mellem to jagtkammerater om den fælles lidenskab. Øjensynlig har Christian 5. fundet denne forsigtige fortrolighed acceptabel: Sehested fik allernådigst lov at beholde sit store jagtområde.

I 1693 må de to have været på jagt sammen, for majestæten fik blik for Sehesteds prægtige jagthund Skyt. Og hvad gør en fattig undersåt? Han forærer da kongen sin elskede hund! Desværre kender vi ikke monarkens reaktion på denne gave, hundeejerens ultimative offer. Men at Skyt var kongen værdig, fremgår af det skudsmål, digteren gav sin hund med på vejen:

Din Troskab visde sig, fra først din Ungdom
 Kiendte ['lærte']
 At springe over Kiep, og den igien at hendte,
 Med anden Lærdom meer og Skoles Hierne-
 Brud,
 Om skønt din laadne Peltz saae Klat og
 plusked ud.
 (Sehested 2011: 241).

Digtet til hunden indeholder ikke nogen direkte bøn til kongen, men Sehested fremhæver kontrasten mellem dens hidtidige meget beskedne kår og dens lykkelige forfremmelse:

Fig. 9. I sin fortvivelse over ikke at få foretræde for monarken retter jeg'et i Jens Steen Sehesteds digt "Sylvanders Afskeed fra Kiøbenhafn" sin bøn til statuen af kongen. Statuen er udført af A. C. Lamoureux († 1692) og blev i 1688 opstillet som samlende centrum for det nyanlagte Kongens Torv. Siden er pladsen, det nuværende Kongens Nytorv, blevet ændret flere gange og statuen erstattet en afstøbning. De ældste afbildninger af statuen er i så lille målestok, at ingen detaljer kan skelnes, og derfor gengives her en senere tegning, som er tillagt C.W. Eckersberg (1783- 1853). Originalen måler 24,3 ×19 cm. Foto: Københavns Museum.

Dog see! det var ey nok at paa een Greve:
 Ney. Lykken vilde dig med Høyer Held bebreve:
 Thi staar du nu med Lyst ved Arv-Monarchens
 Bord,
 Og hører paa saa mangt et naadigt Konge-
 Ord.
 Det slaar os andre Feil. O meer end Gunstig
 Lykke,
 Der saa ophøyed dig fra Ungdoms Staader-
 Krykke [‘tiggerstav’]!
 Du tiente mig tilforn, og frygted for min Tru
 [‘trussel’];
 Men see! nu tiener vi en Herre begge Tu
 [‘to’].
 Ieg sukker inderlig med Hiertets Ønske-Tanker,
 Du nyder uden Sorg den Krææs, som daglig
 vanker,
 Og følger Kongen selv, som Lykkens Kiæle-
 Deg,
 Du est, hvad det angaar, meer Lykkelig end
 jeg.
 (2011: 242).

Sehesteds deroute blev stadig dybere. I 1694 blev han dømt for at have drevet jagt på andres jorder. Endnu en gang forsøgte han at formilde kongen med et digt, »*Sylvanders* Afskeed fra Kiøbenhafn« fra 1695. Det er hans andet københavnsdigt, i en helt anden stemning og stil end det første. Digteren beskriver, hvordan han er draget fra sit landlige hjem – *Sylvander* betyder skovmand – til residensstaden for at få foretræde for kongen. Han standses af emsige embedsmænd og fremsætter i stedet sin bøn for statuen af monarken på kongens nye torv (fig. 9):

Ieg gaar fra Huus og Hiem og er en Friheds
 Fange,
 Imellem Haab og Tvifl Benaading at erlange
 [‘opnå’],
 Monarchen vil mig vel, Dog seer jeg hindrings
 Drift,
 Hvorfor jeg ytrer mig endnu med dette
 Skrift.
 Ieg finder ingen Trøst paa det, som jeg begierer,
 Hvad Raad? før jeg mig selv bekymmerlig
 fortærer
 Og segner i min Grav, da gaar jeg heller hen
 Til Steen *Metall* og Ertz [‘malm’], Gud er jo
 alles ven.
Guds Frygt, Retfærdighed er Arv *Monarchens*
 Smykke,

Der ved formoder jeg, at naae min Haabnings
 Lykke,
 Gud, som har Konger sat, Gav Myndighed
 og Magt,
 Og mig forhindres nu ved **Loven** fælleds
 Iagt.
 Ieg gaar til Kongens Torv *Copien* at beskue
 Af vores Nordens Helt, mit Hierte staaer i Lue
 Og brender inderlig, for Nordens Naade-
 Gud,
 Omskiønt at jeg for Ertz saaledes brister ud:
 Afbilled *Christian!* Ak! Kunde Du Kun høre,
 Hvorledes jeg for Dig mit Bønne-suk vil føre,
 Da bar mig ingen Tvifl, du jo beveged Dig
 Og saae i Naade need til mig, der væner
 [‘klager’] sig.
 (Sehested 2011: 245).

Ideologien er klar: Monarken er Guds stedfortræder på Jorden, den nådige konge, som vil frelse sin tro tjener. Enevældens styrke ligger i det nære forhold mellem majestæten og hans loyale undersåt. Det er lagene mellem monarken og ham selv, der ødelægger Sehested. De hindrer hans adgang til kongen, de har klaget over hans jagt, og nu er han berøvet sin sidste lyst:

Mit Gods er mig en Pest, nu Herligheden borte,
 Dend Ædle Iage-Lyst, mit Liv vil sig forkorte,
 Ieg Kryber i mig selv og lukker Mig i Mig,
 Naar Andre fælleds fri med Iagt forlyster Sig.
 (2011: 246).

Manden er tydeligvis ramt af en depression, og han beskriver den ultrakort, rammende og elegant: »Ieg Kryber i mig selv og lukker Mig i Mig.« Men inden han tager den tunge vej hjem, har han en sidste triumf:

Priisværdig *Monument!* vor Arv-Monarches Billed
 Du est ved Mester-haand for Effter-verden
 stilled,
 Endnu har ingen Dig for Ævigheden sat
 Ved Pennens værdighed, ved *Danmarchs*
 Naade-skat
 (s.st.).

Det er barokdigterens bevidsthed om, at han ved sin kunst kan forevige, hvad han besynger. Som en afskedsgestus over for kongen slutter han digtet med en formfuldendt fortolkning af statuen, del for del.

Fig. 10. Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs videnskabelige udgave af Jens Steen Sehesteds digtning fra 2011 (Sehested 2011, Keld & Akhøj Nielsen 2011). Foto: Ida Balslev-Olesen.

Denne gang var hans bøn forgæves, måske nåede den slet ikke frem til Christian 5. I hvert fald solgte han kort efter sit gods og døde i dyb fattigdom. Hans dødsdato er ikke kendt, men må ligge i december 1697 eller januar 1698.

Til gengæld fik han ret i, at hans poesi var »for Ævigheden«. Posthumt, i 2011, opnåede han den definitive kanonisering med Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs tobindsudgave af hans digtning (fig. 10).

Litteratur

- Bircherod, Jens: Christian Molbech (udg.): *Uddrag af Biskop Iens Bircherods historisk-biographiske Dagbøger for Aarene 1658-1708*, København: Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog 1846.
- Blomberg, Aage Fasmer: »Jens Steen Sehested. Digteren – Officeren – Godsejeren«, i *Fynske Aarbøger*, Odense 1950.
- Christensen, Lars: *Hannibal Sehested. Krig, magtkamp og enevælde i 1600-tallet*, København: Kristeligt Dagblads Forlag 2019.
- Hirsch, J.C.W. og Kay: »Fortegnelse over danske og norske Officerer med Flere fra 1648-1814« (Ny Kongelig Samling 1586 folio) 1888-1907.
- Holstein Rathlou, V.J. von (udg.): *DELICIARVM MANIPVLVS DANICARVM Det er Dansk Renaissance Digtning*, København: Gyldendal 1914.
- Keld, Jens & Marita Akhøj Nielsen: *Jens Steen Sehesteds digtning 2. Kommentar*, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2011.
- Kingo, Thomas: *Hosianna/ Eller: Aller-underdanigste og Allerydmygeligste Hierte-Lyk-ynske ... 1671*, i Hans Brix, Paul Diderichsen, F.J. Billeskov Jansen (udg.): *Thomas Kingo. Samlede Skrifter II*, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1939. Genoptryk 1975, pp. 1-9.
- Marquard, Emil (udg.): *Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid*, København: Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie 1918.
- Sehested, Jens Steen: Jens Keld & Marita Akhøj Nielsen (udg.): *Jens Steen Sehesteds digtning 1. Tekster*, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2011.
- Tragica 1657: Ebba Hjorth & Marita Akhøj Nielsen (udg.): *Tragica (1657)*, København: Universitets-Jubilæets danske Samfund 1994.

Noter

1. Artiklen bygger i vidt omfang på Keld & Akhøj Nielsen 2011, Sehested 2011.
2. Med fedt gengives her og i det følgende barokkens righoldige repertoire af typografiske fremhævelser.

En kongedatters sprog

Leonora Christinas *franske selvbiografi* fra 1673

AF LENE SCHØSLER

I 2022 fejrer vi Dronningens regeringsjubilæum. Sidste år fejredes under langt mindre opmærksomhed en mærkedag med tilknytning til et dansk kongehus, nemlig Leonora Christinas 400-års fødselsdag. Se nedenfor et billede af Leonora Christina som hun er fremstillet af Karel van Mander omkring 1642.

Leonora Christina var datter af Christian d. IV og Kirsten Munk, født d. 8. juli 1621. Hun er kendt for sit hovedværk på dansk, *Jammers Minde*.

Leonora Christina og hendes mand Corfitz Ulfeldt var et feteret og magtfuldt par, men efter Christian d. IVs død førte en række intriger og komplotter til, at parret flygtede til Sverige og deltog på svensk side i Karl Gustav-krigene. Efterfølgende blev de anklaget for landsforræderi, se *Appendix*. I 1663 blev Leonora pågrebet i England og ført til fængslet i Blåtårn på befaling af sin halvbror Frederik d. III. Efter kongens død i 1670, håbede Otto Sperling den Yngre, at han kunne handle politisk for at få frigivet Leonora og sin far, der var livlæge og ven til Ulfeldt-parret – han var ligeledes fængslet i Blåtårn. I 1673 erkendte han, at det ikke kunne lade sig gøre, og han besluttede at henvende sig til parrets internationale netværk for at lægge pres på den nye konge, Christian d. V, søn af Frederik d. III. Otto Sperling den yngre foreslog derfor Leonora at skrive en selvpræsentation på fransk, som var det internationale diplomatiske sprog på dette tidspunkt. Det skal nævnes, at medens tidligere udgivere har været enige om, at initiativtageren til teksten og den, som teksten er adresseret til, *Monsieur* i starten af brevet, er Sperling den Yngre, har Sebastian Olden Jørgensen foreslået, at adressaten skulle være rigsadmiral Henrik Bielke (Olden-Jørgensen 2022).

Dette særdeles spændende skrift, der er kendt som *den danske selvbiografi*, er udformet som et brev på 70 sider, hvori Leonora Christina fremstiller sit dramatiske liv, fra barndommen frem til affattelsestidspunktet. Det interessante i denne forbindelse er, at hun har redigeret sin tekst alene, uden hjælp fra sekretærer, grammatikere eller ordbøger, så teksten afspejler nøje hendes franskkundskaber. Det gør, at teksten er et unikt vidnesbyrd om franskkundskaber

hos de fransktalende ved hoffet i Danmark og om den norm, som hoffet søger at leve op til. Det er derfor jeg er interesseret i denne tekst (se fig. 2). Selvom det blev udbredt i miljøet, fik skriftet aldrig den ønskede virkning. Ud over håbet om frigivelse ønskede Otto Sperling at indarbejde teksten i sit planlagte værk om lærde damer. Man kender dele af værket, men det blev aldrig udgivet. Originalmanuskriptet til selvpræsentationen forsvandt i en periode, men blev genfundet i Altona, siden købt af det Kongelige Bibliotek i 1955. I 1958 udkom en faksimileudgave med oversættelse til dansk ved Bøggild-Andersen, men før 2021 findes ingen filologisk udgave af teksten og ingen sproglig analyse er foretaget tidligere.

Der er mange interessante aspekter ved denne franske tekst, som er nyudgivet af Marita Akhøj Nielsen og mig selv (Akhøj Nielsen & Schøsler, 2021a, Akhøj Nielsen & Schøsler, 2021b), herunder de rent sproglige; det er dem, jeg vil koncentrere mig om i mit bidrag. De kan formuleres som fem spørgsmål:

Hvordan lærte Leonora Christina fransk?

Hvordan er hendes fransk, sammenlignet med samtidens fransk?

Hvordan bedømmer samtiden hendes fransk?

Hvordan kan man oversætte teksten, så den afspejler hendes sproglige niveau?

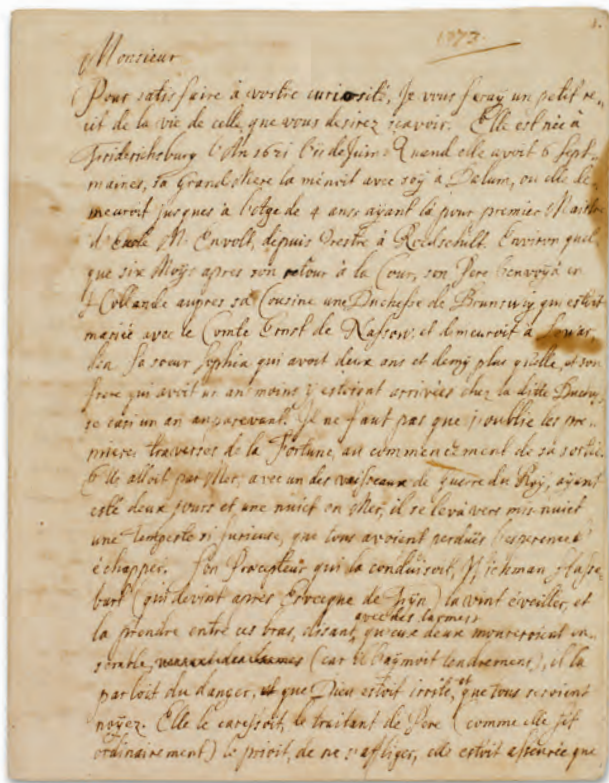
Er hendes sproglige kommunikation vellykket, selvom den ikke udvirkede hendes frigivelse af fængslet?

1. Hvordan lærte Leonora Christina fransk?

Det fremgår af *Selvbiografien*, at Leonora Christina kunne tale, læse og skrive latin, italiensk, spansk, fransk og engelsk. Hertil kommer højtysk, som man ved, at kongens børn blev undervist i – det var fyrsters, adeliges og embedsmændenes kommunikationsprog i Danmark. Hun skriver ofte breve på højtysk, men hun omtaler ikke sin tyskundervisning. Det vides

Karel van Mander d.y. III, Leonora Christina (1621-1698), ca. 1642.
Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Ole Haupt.

Første side af *Den franske selobiografi*. Ny kongelig Samling. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

også, at hun talte nedertysk, fx til tjenestefolk, som det fremgår af *Jammers Minde*. Leonora Christinas brug af de to tyske varianter er med andre ord socialt betinget, hvilket er et klart bevis på hendes sproglige bevidsthed.

Undervisningen i fremmedsprog af Leonora og hendes søskende foregik ud fra biblen, salmer og andre religiøse skrifter på målsproget. Den franske lærer Alexandre de Cuquelçon underviste kongebørnene ikke alene i fransk, herunder oplæsning, konversation og skrivning, men også i aritmetik og dans.

Noget af det interessante ved *Selobiografien* er, at Leonora Christina fremstiller sin sprogundervisning i detaljer. Selv om den franske lærer anvendte en temmelig hårdhændet undervisningsmetode, var resultatet ikke altid tilfredsstillende. Nedenstående citat fra den seneste oversættelse (ved Marita Akhøj Nielsen og mig selv, 2021) beskriver en konflikt mellem hovmesterinden, der havde ansvaret for kongebørnene, især Leonora Christina og hendes storesøster Sophie, og deres franske lærer vedrørende børnenes kundskaber:

Vinteren efter [1634] skete det i Skanderborg, at hovmesterinden kom op at skændes med sprog-

læreren Aleksander von Kuchelson, som underviste vor heltinde og hendes søstre i fransk, skrivning, aritmetik og dans. Frøken Sophie havde ikke let ved at lære, og oven i købet havde hun en meget dårlig hukommelse. Hun var for optaget af sine dukker, og da hun opdagede, at hovmesterinden ikke straffede hende, når Aleksander beklagede sig over hende, lavede hun ingenting og gjorde sig ikke længere umage med lektierne. Vor heltinde mente at vide nok, når hun vidste lige så meget som sin søster. Da det havde stået på et stykke tid, mente hovmesterinden, at hun kunne få ram på Aleksander. Hun anklagede ham over for kongen og sagde, at han behandlede børnene dårligt, slog dem over fingrene, gav dem med riset over hænderne, brugte øgenavne osv. Oven i købet havde de ikke lært at læse fransk ordentligt og endnu mindre at tale det (s. 5.22-6.11).

Det fremgår af citatet, at børnene blev opdraget strengt, og at de blev straffet korporligt. Det understreges yderligere i en tilføjet forklaring af Leonora i parentes. Bemærk at Leonora Christina omtaler sig selv i tredje person som *nostre femme*, hvilket vi oversætter som *vor heltinde*:

Det var nemlig sådan, at han [dvs. Alexandre de Cuquelçon] ville have, at den ene skulle slå den anden, når de lavede fejl. Den, der rettede den anden, skulle slå hende, og hvis hun ikke slog hårdt nok, påtog han sig selv opgaven. På den måde havde han ganske ofte slået vor heltinde (s. 7.16-17).

2. Hvordan er Leonora Christinas fransk, sammenlignet med samtidens fransk?

Man har ikke tidligere stillet sig spørgsmålet om kvaliteten af Leonora Christinas fransk, sammenlignet med samtidens. Tværtimod har tidligere udgivere og oversættere af *Selobiografien* vurderet hendes sprog ud fra moderne fransk standard. Derfor vil jeg i denne sektion gengive disse vurderinger af Leonora Christinas franskniveau og derefter vurdere hendes niveau i forholdet til samtidens fransk. I næste sektion vil jeg derefter omtale samtidens vurdering.

Den anakronistiske tilgang hos tidligere udgivere og oversættere har bevirket, at man hidtil har haft den opfattelse at Leonora Christinas fransk var fuldt af fejl, undertiden helt uforståeligt, og stærkt præget af hendes danske modersmål. Således skriver allerede

første udgiver Birket Smith i 1871: »Selvbiografiens fransk [er] fuldt af de mærkeligste Danismer, så at man på ikke få Steder næsten er ude af Stand til at forstå Meningen, når man ikke er så heldig at udfinde, hvilket dansk Udtryk der skal søges bag den franske Forklædning«. Og Bøggild-Andersen skriver (1949, 1958): »Der er ... talrige franske sprogfejl. L. Chr.s franske ordforraad er begrænset, stilen ofte i ringe grad varieret.« Den seneste udgiver, Bodil Wamberg, udtrykker samme opfattelse (1991): »... Det ejendommelige er, at hun [dvs. Leonora Christina] med relativt få fransksproglige ressourcer formår at udtrykke sig så ubesværet. Undertiden får hun sagt tingene kejtet, det sproglige helhedsindtryk er lidt stereotypt.«

De, der tidligere har beskæftiget sig med *Selvbiografien*, har som sagt ikke interesseret sig for at undersøge Leonora Christinas franskkundskaber nærmere. De har ikke haft viden om, hvordan det franske sprog var for næsten 400 år siden. De har heller ikke spurgt sig selv, hvilket fransk Leonora Christinas målgruppe talte eller skrev, eller om hendes skriftlige kommunikation virker vellykket. Disse punkter er for første gang taget op i den nye udgave af *Selvbiografien* udarbejdet af Marita Akhøj Nielsen og mig selv.

Hvis man sammenligner Leonora Christinas fransk med samtidens fransk, og mere specifikt med det fransk, der blev skrevet af samtidens lærde kvinder – hvilket jeg har gjort – vil man opdage at hendes sprog og det som tidligere udgivere har opfattet som sproglige ejendommeligheder, i høj grad genfindes i samtiden. Hvad angår hendes retskrivning, varierer den i vid udstrækning på samme måde som samtidens kvindelige brevskrivere. Hvad angår ordforrådet, behersker Leonora Christina til fulde den franske norm med en imponerende bredde og dybde, dog med en lille tendens til arkaiserende sprogbrug. Inden for nominalsystemet er Leonora Christinas største problem at overholde reglerne for genus- og numeruskongruens samt at vælge substantivernes rette køn. Selvom der i samtiden er vaklen inden for disse kategorier, er Leonora Christinas intersprog langt mere inkonsekvent, end det, man finder i samtiden. I et kommunikationsmæssigt perspektiv er dette dog ikke afvigelser, der er reelt meningsforstyrrende, og nogle af dem er rent grafiske og ikke hørbare. Hvad angår de øvrige kategorier inden for nominalsyntagmet, svarer Leonora Christinas variationer i udstrakt grad til samtidens. Bortset fra adjektivernes placering, hvor hun følger de nyere tendenser, har hun en tendens til at vælge en arkaiserende sprogbrug. Inden for verbal-syntagmet er variationerne i Leonora Christinas brug

af tempus og modus, men ikke aspekt, i overensstemmelse med de variationer, man finder i samtiden, dog igen med tendens til arkaiserende sprogbrug, både hvad angår morfologi og syntaks. Konkluderende må det fastslås, at Leonora Christina har et højt sprogligt niveau, både på det morfologiske, syntaktiske og leksikalske plan. Med andre ord, hendes fransk svarer godt til samtidens.

3. Hvordan bedømmer samtiden hendes fransk?

I modsætning til de danske udgivere omtaler samtidens franske kilder Leonora Christinas franskkundskaber særdeles positivt. Lad mig nævne tre kilder. Vi har for det første en detaljeret beretning på latin fra Charles Ogier, sekretær for den franske ambassadør Claude Mesme, comte d'Avaux, der deltog i Det store Bilager i 1634, dvs. i festlighederne i København i anledningen af kronprinsen og kronprinsessens bryllup. Charles Ogier skriver bl.a.: »illæ facillimè loquuntur cum accentu quodam lepido, ac venusto, qui decet illas mirum in modum« (de selv [dvs. Kongens Døtre] taler meget flydende med en fin og yndefuld Accent, som klæder dem allerkæreste, Ogier 1656/1969 s. 101)

For det andet findes et langt hyldestdigt af Isaac de Lapeyrière fra 1645; han deltog i en fransk diplomatisk mission i København. Her gengives starten:

A Madame La Comtesse ELEONOR
 Lors que Monsieur l'Ambassadeur de France
 traitoit la paix du Dannemark avec la Suède.
 A Christianopolis le 15 may 1645
*Vous qui parlez très bon latin
 Dont l'Esprit sublime et divin
 Se paist dans sa Bibliothèque
 Du grand philosophe Sénèque
 Et qui raisonnez sur Platon
 Aussi sagement que Caton
 Qui parlez la langue Italique
 Aussi bien que la Germanique
 Vous qui fredonnez l'Espagnol
 Mieux que ne chante un Rossignol
 Et comme vous estes Courtoise
 Qui parlez la langue Françoisé
 Avec les mesmes Souris
 Que font nos dames de Paris*
 (Oddos 2012 s. 246-52).

Fri oversættelse: De [dvs. Leonora Christina], som taler et eminent latin, hvis højsindede og gudommelige ånd i sit bibliotek finder næring hos

den store filosof Seneca og diskuterer Platon lige så forstandigt som Cato; De, som taler det italienske sprog lige så godt som det germanske; De, som nynner det spanske bedre end en nattergal; og hvor belevant De taler fransk med samme kochetteri som vore fornemme damer fra Paris!

Den tredje kilde er en detaljeret beretning fra Mme de Motteville, der var den franske dronnings (Anna af Østrig) hofdame; hun fortæller om den yderst positive modtagelse af Corfitz Ulfeldt og Leonora Christina ved det franske hof i 1647:

Elle [dvs. Leonora Christina] vint chez la Reine de même qu'auroit fait une de nos princesses; et quand elle fut au cercle, elle ne témoigna nul embarras de se trouver au milieu de tant de gens qu'elle ne connaissait point. Elle parla souvent et toujours de bon sens, avec naïveté qui tenoit un peu de la froideur de son pays, mais qui n'avoit rien de bas ni de petit (Motteville 1647/1750, bd. 2, s. 19-22).

Hun [dvs. Leonora Christina] nærmede sig dronningen på samme måde som en af vore egne ville have gjort det; og da hun befandt sig i kredsen, viste hun ingen tegn på forlegenhed ved at befinde sig omgivet af så mange mennesker, som hun ikke kendte. Hun talte hyppigt og altid forstandigt, med en ligefremhed, som var præget af hendes kolde land, men som hverken havde noget plat eller småligt ved sig.

4. Hvordan kan man oversætte teksten, så den afspejler hendes sproglige niveau?

Man skal huske, at for 400 år siden var fransk det europæiske kommunikationssprog uanset ens nationalitet, og det er fantastisk at kunne se, hvilket niveau en dansk kongedatter kunne opnå. Hvis man yderligere ser på de stilistiske virkemidler Leonora Christina benytter sig af, som jeg har gjort det i min forskning, så opdager man hvilken usædvanlig dygtig forfatter hun er – også på fransk. Det betyder, at vores oversættelse er helt grundlæggende anderledes end de tidligere oversættelser, fordi vi udnytter vores viden om samtidens sprog til at vælge den tilsvarende moderne danske kommunikationsform. Ved at forsøge at gengive Leonora Christinas tekst på et moderne dansk, håber vi at den sproglige form ikke står som en forhindring til tekstens indhold, men at læseren i stedet får en direkte oplevelse af Leonora Christina som hun ønsker at fremstille sig selv og sit liv.

Jeg vil komme med fire illustrationer af forskellen mellem de tidligere oversættelser og vores nyoversættelse; de tidligere oversættelser er skrevet på et arkaisere, ret kunstigt dansk. Vi har derimod besluttet at oversætte teksten til et flydende og mundret moderne dansk. Første eksempel er starten på *Selvbiografien*:

Eksempel 1

For at føje eders nyfigenhed, vil jeg for eder forfatte en lille beretning om den dames liv, som I ønsker at vide noget om (Bodil Wamberg 1991)

For at opfylde Deres ønske vil jeg skrive en lille livshistorie til Dem om hende, som De gerne vil vide mere om (2021)

Forskellene mellem de to udgaver angår især ordforrådet, nedenfor markeret med farvet skrift; de ord, der svarer til hinanden og som tilhører to forskellige stilniveauer, gammeldags eller moderne sprogbrug, er markeret med samme farve: *føje:opfylde, eders:Deres, myfigenhed:ønske, forfatte:skrive, eder:Dem, I:Dem.*

For at **føje eders nyfigenhed**, vil jeg for **eder forfatte** en lille beretning om den dames liv, som **I** ønsker at vide noget om (1991)

For at **opfylde Deres ønske** vil jeg **skrive** en lille livshistorie til **Dem** om hende, som **De** gerne vil vide mere om (2021)

Samme stilforskel i ordvalget ses tydeligt i et dramatisk optrin fra Hammershus, hvor Leonora Christina og Corfitz Ulfeldt var fængslet og bevogtet af kommandanten Fuchs, der i eksemplet beskrives i skænderi med Leonora Christina:

Eksempel 2

Til slut **forglemte** han [=Fuchs] **sig** så meget, at han **trådte** hende **nær** og satte hende sin knyttede hånd for næsen. Hun sagde til ham, idet hun **fattede** med hånden i lommen om sin kniv: »Brug **eders skidne** mund og **eders** forbandede tunge, men hold **eders** hænder for **eder** selv« (1991)

Til sidst **tabte** han **besindelsen** i den grad, at han **gik helt tæt hen** til hende med knytneven foran hendes næse. Hun sagde, mens hun **havde** hånden i lommen om sin kniv: »De kan bruge **Deres beskidte** mund og forbandede tunge, men hold hænderne i ro« (2021)

I dette eksempel er der ud over forskelle i ordvalget, markeret med farvet skrift (*forglemte sig: tabte besindelsen*, osv.), også en forskel på en arkaiserende syntaks i 1991-udgaven og vores moderne syntaks: *trådte hende nær: gik helt tæt hen til hende, satte hende sin knyttede hånd for næsen: med knytnæven foran hendes næse* – markeret med turkis.

Eksempel 2

Til slut **forglemte** han [=Fuchs] **sig** så meget, at han **trådte** hende **nær** og satte hende sin knyttede hånd for næsen. Hun sagde til ham, idet hun **fattede** med hånden i lommen om sin kniv: »Brug **eders skidne** mund og **eders** forbandede tunge, men hold eders hænder for **eder** selv« (1991)

Til sidst **tabte** han **besindelsen** i den grad, at han **gik helt tæt hen** til hende med knytnæven foran hendes næse. Hun sagde, mens hun **havde** hånden i lommen om sin kniv: »De kan bruge **Deres beskidte** mund og forbandede tunge, men hold hænderne i ro« (2021)

Det tredje eksempel viser ud over den type stilforskelle, som vi netop har set i eksemplerne 1 og 2, en manglende forståelse hos den tidligere oversætter (Bøggild-Andersen 1958, genoptaget af de følgende oversættere) af den situation, der fremstilles i teksten og af de historiske forhold. Det handler om arrestationen af Leonora Christina i England, hvorefter hun føres til det skib, der sejler hende til Danmark og fængslet i Blåtårn (1663). Da Leonora er blevet arresteret, ønsker hun at overdrage nogle ting til sine ledsagere, der bliver tilbage i England:

Eksempel 3

Hun sagde adieu til herremanden; hun havde tvende armringe med diamanter, som hun vilde give ham til hendes børn, men da han frygtede, at man skulde tage dem fra ham, satte hun dem paa igen for ikke at bringe ham i knibe dermed. Hun gav en **pistol** til sin tjener, og derpaa bar en baadsmænd hende ned i baaden. (1958)

Hun tog afsked med adelsmanden. Hun havde to diamantarmbånd, som hun ville give ham for at få dem bragt til sine børn, men da han var bange for, at man ville tage dem fra ham, tog hun dem tilbage for ikke at bebyrde ham med

det. Hun gav sin tjener en **guldmønt**, og derefter bar en bådsmænd hende ombord i båden. (2021)

Ud over de forskelle i ordforråd og syntaks, som vi tidligere har kunne se, og som her ikke er markeret, er der i dette eksempel en indholdsmæssig forskel mellem de to oversættelser, markeret med fed skrift, nemlig oversættelsen af det franske ord *pistole*.

Ifølge den oprindelige oversættelse har Leonora Christina en pistol, som hun vil give til tjeneren. Man kan her undre sig over at de englændere, der pågriber Leonora Christina, ikke tager skydevåbnet fra hende. Ordet *pistol* gengiver i den ældre oversættelse en mulig betydning af det franske ord *pistole*, som kan betyde et hjullås-håndvåben på mellem 1,30 meter og godt en halv meter, og som vejer adskillige kilo (se fig. 3).

Det er for os at se ikke sandsynligt i konteksten, at Leonora Christina, som netop er arresteret, får lov til uantastet at gå frit omkring med et så drabeligt våben som en *pistole*. Vi foreslår i stedet, at det er en anden betydning af ordet, der skal bruges her, nemlig at det drejer sig om en guldmønt på ca. 9 gram, svarende til en værdi af 3.000 kroner nu om dage, som hun vil give tjeneren (se fig. 4).

Jeg har ovenfor nævnt, at tidligere udgivere ikke har undersøgt regler for god sprogbrug i det 17. århundredes fransk. Et eksempel er vekslen mellem forskellige tempusformer med det formål at gøre stilen mere livlig, som det blev anbefalet af en af de vigtigste grammatikere i samtidens Frankrig, Vaugelas. Han anbefaler vekslen mellem fortidsformer og nutidsformer, med henvisning til at græske og latinske historikere benyttede denne vekslen for at gøre stilen livlig, og at de bedste franske forfattere samt folk ved hoffet m.fl. netop udtrykker sig på samme måde. Han tilføjer:

Il est vray que pour diuersifier & rendre le stile plus agreable, il se faut seruir tantost de l'vn & tantost de l'autre, & scauoir passer adroitement & à propos du preterit au present & du present au preterit (1647/2000 side 458-459).

fri oversættelse: det forholder sig således, at for at variere stilen og for at gøre den mere behagelig, bør man anvende snart den ene [form], snart den anden, og vide hvordan man mest behændigt og bedst kommer fra fortidsformen til nutidsformen og fra nutidsformen til fortidsformen.

Det er værd at notere sig, at Det franske Akademi efterfølgende tilslutter sig Vaugelas' udtalelse og siger at det er et eksempel på god stil at variere mellem disse

Fig. 3 *Pistole*, våben.

Fig. 4 *Pistole*, guldmønt. Foto: Bibliothèque Nationale de France.

former (se Streicher II 1970 side 768-9). Eksempel 4 viser Leonora Christinas tekst og vores oversættelse fra 2021. Bemærk de fire nutidsformer (*commende*, *se ferme*, *remet*, *met*, markeret med fed), som vi har oversat med fortidsformer.

Eksempel 4

*à Charle elle **commende** de tousjours ce [=se] tenir au costé de la Carosse, si elle voyoit quilz gagnassent chemin, pour se jeter sur le cheval, se defit de sa robbe fourée. Ilz disputtoient le chemin jusques au pont qui separe la territoire du Roy et du Duc. Comme elle estoit passée le pont, elle se **ferme**, **remet** sa robbe, et **met** pied à terre. Les autres ce [=se] tenoient de l'autre costè le Pont pour la regarder; Ainsi elle eschappoit encore pour ce foy. Mais c'estoit un plaisir de veoir comme le secretaire seuët, comme il eust bel peur, il ne fit pas non plus le brave apres, ains confessoit librement qu'il estoit de my mort de crainte.*

Hun **befalede** Charles at holde sig på siden af den lukkede vogn hele tiden. Hun tog sin pelsforede frakke af for at kunne kaste sig på hesten, hvis hun så, at de halede ind på dem. De kørte om kap lige indtil den bro, der adskiller de kongelige og de hertugelige områder. Da hun var kommet over broen, **standsede** hun, **tog** frakken på igen og **steg** ud. De andre holdt på den anden side af broen og kiggede på hende. Sådan undslap hun endnu en gang. Men det var en fornøjelse at se hvordan sekretæren svedte, fordi han var rædselsslagen, han spillede heller ikke tapper bagefter, men indrømmede åbent, at han var ved at dø af skræk (s. 29.1-12).

På moderne dansk virker det ikke på samme måde livligt at veksle mellem de forskellige former, derfor vælger vi konsekvent fortid i vores 2021-oversættelse. Man kan sagtens bruge historisk præsens i en dramatisk passage, men ikke som her ind imellem fortidsformer. Lad mig understrege, at alle disse former er bøjet korrekt, uanset tempusvalg. De tidligere udgivere har kritiseret Leonora Christinas tempusvariation, men har alligevel fastholdt den i oversættelsen. Således skriver Bøggild-Andersen om sin oversættelsesprincipper: »... oversættelsen har i et vist omfang søgt at gengive stilistiske kejtetheder i L. Chr.s tekst, bl.a. den hyppige gentagelse af samme ord og vendinger og vekslen mellem datid og nutid« (1958, s. 2)

Bøggild-Andersens udtalelse er imidlertid et eksempel på manglende viden om samtidens stilistiske virkemidler hos de tidligere udgivere, jf. citatet fra Vaugelas ovenfor. Den forkerte analyse fører til uberet-

tiget kritik af Leonora Christinas stil og til en dårlig oversættelse. Det fremgår f.eks. af Bøggild-Andersens oversættelse af samme passage som i eksempel 4, som gengives nedenfor, hvor nutidsformerne i originalen er gengivet med nutidsformer på dansk, her markeret med fed:

Eksempel 5

Charles **befaler** hun stedse at holde sig ved siden af karossen, for at hun, hvis hun saa, at de vandt ind paa hende, kunde kaste sig paa en hest; hun tog ogsaa sin skindkaabe af sig. De stredes om vejen lige til den bro, som danner skellet mellem kongens og hertugens territorium. Da hun havde passeret broen, **gør** hun holdt, **ifører** sig igen sin kaabe og **stiger** derpaa ud. De andre blev holdende paa den anden side af broen for at se efter hende; paa den maade undkom hun endnu denne gang. Men det var en fornøjelse at se, hvor sekretæren svedte, saasom han havde stor frygt; han agerede ej heller siden helt, men bekendte aabent, at han var halvdød af rædsel. (Bøggild-Andersen 1958, s. 30-31)

5. Er Leonora Christinas sproglige kommunikation vellykket?

Jeg stillede ovenfor spørgsmålet om, hvorvidt Leonoras sproglige kommunikation er vellykket, selvom den ikke udvirkede hendes frigivelse af fængslet. Som jeg har vist i det foregående, har Leonora Christina et højt sprogligt niveau på fransk. Det viser sig ved, at hun er i stand til at variere sin fremstilling, ikke alene ved en vekslen mellem narrative og dialogiske passager, som det fremgår af eksempel 2, men også ved brug af forskellige kommunikative strategier med henblik på at markere afstand eller nærhed, herunder markering af sociale forskelle. Således bruger hun f.eks. hoffets mest udsøgte og florumvundne høflighedsfraser i en ordveksling med Gyldenløve, der kommer med en ordre fra kongen om at hun skal rejse tilbage til Jylland. Derved markerer hun sin tale som en kommunikation mellem personer af højeste stand. Modsat bruger hun ukvemsord mod Fuchs, som det fremgår af eksempel 2.

Leonora Christinas franskniveau er med andre ord så højt, at hun er i stand til at udtrykke meget raffinerede nuancer. Hendes kommunikation fremstår derfor afvekslende, livlig og fængslende, og gør derved indtryk på sin læser. Den må derfor karakteriseres som

vellykket, og de sproglige afvigelser, der trods alt er i hendes fransk, er aldrig meningsforstyrrende.

6. Afrunding: kan man lære noget af Leonora Christina vedrørende fremmedsprogsindlæring?

Hvis man ønsker at blive lige så dygtig til fremmedsprog som Leonora Christina, hvad skal man så gøre? Leonora Christina har fra sin barndom levet i et mangesproget miljø, med undervisning i forskellige sprog, med hyppig brug af de forskellige sprog i læsning, skrift og tale, hvilket har stimuleret hendes talent. Jeg har kunnet konstatere i mine undersøgelser at der nærmest ingen egentlige fejl er i grammatikken forstået som **bøjningslære**, og at **ordforrådets** bredde og dybde er imponerende. Det tyder på at indlæringen især har fokuseret på disse to domæner, hvilket er i overensstemmelse med fokusområderne i de fleste franske grammatikker for udlændinge fra 1500- og 1600-tallet, som jeg har konsulteret (Schøsler 2021).

Så hvordan kan man blive lige så dygtig som Leonora Christina? først og fremmest hjælper det at blive født i et mangesproget miljø med en privatlærer, der med energi (og spanskkrør) får eleven til at arbejde flittigt med sproget. Det viser altså med al tydelighed, hvor vigtigt det er at vælge sine forældre med omhu!

Den Franske Selvbiografi illustrerer også monarkiets omsorg for uddannelse af sine kongebørn, her vist gennem den detaljerede beskrivelse af Christian d. IVs børns undervisning. Det drejer sig om undervisning, ikke mindst boglig undervisning, også af pigerne, hvilket er usædvanligt for tiden. Det er altså vigtigt, ligesom Leonora Christina, at få intensiv sprogundervisning fra en tidlig alder og gennem livet holde sine kundskaber vedlige ved at læse, skrive, tale og lytte.

Appendix: Vigtige begivenheder i Leonora Christinas liv

1621 8/7	Leonora Christina fødes på Frederiksborg slot
1630	Kirsten Munk forlader Christian IV
1630	Leonora Christina forloves med Corfitz Ulfeldt
1636 9/10	Leonora Christina bliver gift med Corfitz
1648 28/2	Christian IV dør på Rosenborg slot
1651 14/7	Leonora Christina og Corfitz flygter til Stockholm
1657-60	Karl Gustav-krigene

- 1659-60 Leonora og Corfitz i husarrest i Malmø, dødsdømmes
- 1660-61 Leonora Christina og Corfitz fængslet på Hammershus
- 1663 11/7 Leonora Christina sættes i fængsel i Blåtårn
- 1664 26/2 Corfitz dør i en båd på Rhinen
- 1685 19/5 Leonora Christina frigives
- 1698 16/3 Leonora Christina dør i Maribo

Litteratur

- Akhøj Nielsen, Marita & Schøsler, Lene: *Leonora Christinas franske selvbiografi. Diplomatarisk udgave og dansk oversættelse*. Ikonografi ved Thomas Lyngby, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2021a.
- Akhøj Nielsen, Marita & Schøsler, Lene: *En kongedatters liv. Leonora Christinas franske selvbiografi på moderne dansk*. Illustreret af Allan van Hansen, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2021b.
- Leonora Christina: »Leonora Christina (Ulfeldt)s Selvbiografi. Udgivet efter et Håndskrift i det store kgl. Bibliothek ved Sophus Birket Smith«, i *Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie* 2 Række. 1. Bind s. 142-217. 1673/1871-72.
- Leonora Christina: *Leonora Christinas franske Selvbiografi* oversat til Dansk af C.O. Bøggild-Andersen, i *Leonora Christina: Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer*, udgivet af Johs. Brøndum-Nielsen & C.O. Bøggild-Andersen, København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab · Rosenkilde og Bagger 1673/1949, s. 1-50.
- Leonora Christina: *Leonora Christina Comtesse d'Ulfeldt Autobiographie 1673. Facsimile*. Introduction, Traduction et Commentaires par C.O. Bøggild-Andersen · *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts franske Levnedsskildring 1673, trykt i facsimile*. Indledning, Oversættelse og Oplysninger af C.O. Bøggild-Andersen, København: Forening for Boghaandværk 1673/1958.
- Leonora Christina: *Leonora Christinas franske selvbiografi*. Indledning ved Bodil Wamberg, København: Gad 1673/1991.
- Leonora Christina: *Jammers Minde*. Diplomatarisk udgave ved Poul Lindegård Hjorth og Marita Akhøj Nielsen, under medvirkning af Ingelise Nielsen, København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab · C.A. Reitzels Forlag 1998.
- Leonora Christina: Leonora Christine: *Den franske selvbiografi*, Ny kongelig Samling 4261,4°, <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/679/dan/1673/2001>.
- Motteville, Madame Françoise de: *Mémoires pour servir à l'histoire d'Anne d'Autriche, épouse de Louis XIII, roi de France par Madame de Motteville*, Amsterdam: François Changuion 1647/1750.

- Oddos, Jean-Paul: *Isaac de Lapeyrère (1596-1676), Un intellectuel sur les routes du monde*, Paris: Champion 2012.
- Ogier, Charles: *Ephemerides, sive Iter Danicum, Suecicum, Polonicum cum esset in comitatu illustriss. Claudii Memmii comitis Avauxii, ad septentrionis reges extraordinarii legati*, Paris: Pierre Le Petit 1656.
- Ogier, Charles: *Det store bilager i Kjøbenhavn 1634*. Oversat fra latin af Julius Clausen, København: August Bang (1. udgave 1914) 1656/1969.
- Olden-Jørgensen, Sebastian: »Kongedatteren og hendes ghost writer. Nyt syn på tilblivelsen af Leonora Christinas franske selvbiografi (1673)« under udgivelse i *Danske Studier* 2022.
- Schøsler, Lene: »Danismer i Leonora Christinas fransk« i *Nogle betænkninger om dansk sprog og litteratur. Festskrift til Marita Akhøj Nielsen*, redigeret af Bjerring-Hansen, Jens, Skovgaard Boeck, Simon og Skaftø Jensen, Eva, København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund, s. 315-331. 2021.
- Streicher, Jeanne: *Commentaires sur les Remarques de Vaugelas tome II*, Genève: Slatkine Reprints 1970.
- Vaugelas, Claude Favre de: *Remarques sur la langue française. Facsimilé par J. Streicher*, Genève: Slatkine Reprints 1647/2000.

Det græske monarki under Huset Glücksborg

AF MOGENS PELT

Grækenlands historie som selvstændig stat går tilbage til Londonprotokollen af 3. februar 1830. I sine lidt over 192 år har landet været kongedømme i 135 år og republik i 57 år. I det følgende vil jeg kort fremlægge de lange træk af det græske monarkis historie under Huset Glücksburg fra kroningen af den danske prins Vilhelm som kong Georg 1., Hellenernes Konge i 1863 til (gen)indførelsen af republikken i 1974.

Jeg vil især diskutere de væsentligste vendepunkter i monarkiets historie. I den ene ende af skalaen handler det om, hvordan det lykkedes kong Georg 1. at skabe opbakning bag det nye dynasti og sin egen person, ikke mindst på baggrund af, at Grækenlands første konge, Otto 1., var blevet tvunget til afgang og til forlade landet året før, i 1862.

I den anden ende handler det om, hvordan kongemagtens position efter kong Georg 1.s død i 1913 blev politiseret, og hurtigt gjorde monarkiet til både et strids- og samlingspunkt afhængigt af såvel de internationale som indrepolitiske konjunkturer. I denne periode, 1913-1974, har den siddende konge måttet gå i eksil tre gange (1922, 1923 og 1967) pga. af indre konflikter og to gange på grund af fremmede magters ageren. I 1917 som en følge af britisk og fransk militær intervention rettet mod kong Konstantin 1. I 1941 pga. Georg 2.s flugt sammen med den siddende regering som en følge af Tysklands, Italiens og Bulgariens besættelse af Grækenland. Fire gange har der været afholdt folkeafstemning om monarkiets fremtid (1924, 1935, 1946 og 1974), og en gang om den siddende monarks mulighed for at vende tilbage til Grækenland fra sit eksil (1920). Som denne kronologi antyder, er der tale om en periode præget af overordentligt store indre konflikter, som også omfattede spørgsmålet om landets forfatning.

Historisk Baggrund

Der var to hoveddynamikker, der førte til oprettelsen af den græske nationalstat. Den ene var en national og konstitutionel revolution rettet mod osmannisk overherredømme, som begyndte i 1821. Den anden var stormagtsdiplomati.

Oprindeligt var modstanden mod græsk selvstændighed blandt stormagterne stor: Den græske revolution blev betragtet som en undergravende udfordring til den nye europæiske orden, der blev etableret med Wiener-kongressen i 1815, kendt som Restaurationen. Den græske revolution var en blandt flere i Europa i begyndelsen af 1820'erne, der i Spanien, i de italienske områder og i Grækenland skabte en frontlinje mellem Restaurationens konservative orden og dens modstandere. Disse blev af Wienerkongressens hovedarkitekt, den østrigske statsmand Klemens von Metternich og Ruslands Tsar Alexander 1. betragtet som et komplot, der blev styret af en revolutionær sammensværgelse i Paris som et led i forberedelsen af en form for revanche efter Napoleons nederlag.

Mens det står fast, at den græske Revolution i sin tidlige fase især havde opbakning i en liberal offentlighed, der så den som et lys i Restaurationens mørke, havde den også en anden appel: Et kristent oprør mod islam og orientalsk despoti. Den blev også fremstillet som om det var oldtidens Grækenlands genfødsel og en kamp for frihed fra det persiske åg. I denne sammenhæng er det afgørende, at Den græske Revolution og grækernes sag mobiliserede meningsdannelsen i Europa i et sådant omfang, at det smittede af på statsmændenes beslutninger. På den måde blev den også det første eksempel på, hvordan den offentlige mening kan påvirke udenrigspolitikken. Det var på den baggrund, at de tre stormagter, England, Frankrig og Rusland, i 1827 handlede i koncert, da de den 20. oktober sænkede sultans egyptiske flåde ved Navarino. Året efter indledte Rusland en krig mod Osmanneriget, som i 1829 tvang sultanen til at acceptere græsk uafhængighed, og den 3. februar 1830 besluttede de tre stormagter, at Grækenland skulle være et uafhængigt kongedømme under deres beskyttelse.

Mens det er vanskeligt at vurdere, hvor dybt republikanismen stak i Grækenland, står det fast, at oprøret i 1821 blev lanceret som en national og konstitutionel revolution, og at der i årene 1822, 1823 og 1827 blev vedtaget tre konstitutioner, som tydeligvis hentede inspiration og modeleksempler fra revolutionens Frankrig og fra den amerikanske forfatning. Samtidig er det helt klart, at 1827 grundloven åbnede

Den græske Revolution begyndte i 1821, og udviklede sig i de efterfølgende år til en uafhængighedskrig. Den blev et anliggende i europæisk meningsdannelse, som fik en sådan styrke, at det endte med at bevæge stormagterne til at gribe ind til fordel for den græske sag. Theodoros Vryzakis, *The Exodus from Missolonghi*, 1853 (National Gallery–ASM). Foto: Wikimedia Commons.

for konstitutionelt monarki, at stormagternes opbakning var af afgørende betydning for landets selvstændighed, og at de forlangte, at den nye stat skulle være et kongedømme. Dette var i pagt med Restaurations krav, som kom til at gælde for samtlige stater, der blev oprettet i Europa indtil 1. verdenskrig

Det var på den baggrund, at Grækenlands fik sin første konge, Otto 1., fra huset Wittelsbach i Bayern. Den overvejende del af historiografien har tolket kong Otto 1.s regeringstid som vanskelig og præget af problemer med den græske politiske elite. Det er blevet fremhævet, at Otto udviklede sin politik gennem et privatkabinet og gennem personlige rådgivere og at han regerede landet gennem lokale stormænd. Vi ved, at den lokale græske elite anklagede ham for kamarilla-praksis og at dette forhold var med til at udløse en opstand i 1843 med krav om en forfatning. Denne blev givet i 1844. Men det løste ikke de grundlæggende konflikter mellem kongen og politikerne, som kulminerede i en opstand den 23. oktober 1862, der tvang Otto til at forlade Grækenland.

Det var på den baggrund, at den danske prins Vilhelm blev kronet som kong Georg 1. Hellenernes Konge.

Kong Georg, Hellenernes Konge

Kong Georgs første udfordring var derfor at vise, at med ham var der kommet en regent, der agtede at ændre praksis i forhold til kong Ottos. Modstanden mod Otto udsprang som nævnt især fra den lokale græske politiske og sociale elite og deres misfornøjelse med at kongen regerede uden at inddrage dem. Georg kom derfor også hurtigt i modvind, fordi han med sig havde bragt en personlig rådgiver, grev Wilhelm Carl Eppingen Sponeck. Sponeck blandede sig i politik. Det udløste hurtigt anklager om, at også kong Georg bedrev kamarilla, og det var en sag der blev rejst i den græske nationalforsamling. Georgs svar at underskrive en ny, liberal grundlov i november 1864 og året efter at afsætte Sponeck.

Disse handlinger må betragtes som et vellykket forsøg på at komme ud af skyggen af det omdømme, Otto 1. havde skabt omkring kongedømmet. At George 1. gjorde meget ud af at gøre det anderledes end kong Otto viser også hans interesse i at lære græsk og blande sig med befolkningen. I det efterfølgende næsten halve århundrede stod Georg 1. over for to store opgaver.

Den ene delte han med de fleste andre europæiske kongehuse: Kravet om de folkevalgte primat i

Grækenland blev oprettet i Restaurations epoke, og som et monarki i pagt med tidens internationale normer. Landets første konge var Otto 1. af huset Wittelsbach i Bayern, som regerede fra 1832-1862. Kong Ottos regeringsperiode var præget af spændinger mellem kongemagten og den lokale politiske og sociale elite. Konflikten forblev uløst, og endte med at Otto måtte forlade Grækenland og huset Wittelsbach måtte vige for det Glücksborgske. Her ses kong Otto i et nationalt græsk antræk med Akropolisklippen i baggrunden. Foto: Oscar Kramer, Royal Collection Trust / © Her Majesty Queen Elizabeth II 2022.

Prins Vilhelm var søn af Christian 9. og blev i 1863 kronet som kong Georg 1. Hellenernes Konge. Her ses Prins Vilhelm til venstre i billedet ved siden af sin far. Foto: The Picture Art Collection / Alamy Stock Photo.

Mordet på kong Georg 1. den 18.marts 1913 i Thessaloniki. Foto: Wikimedia Commons.

forhold til regeringsdannelse, det parlamentariske princip, dvs. den praksis, at det var et flertal i parlamentet, som udpeger regeringen. Mens den almindelige stemmeret for mænd over 21 år allerede lå i 1844-forfatningen og blev indført i 1864, imødekom Georg 1. kravet om det parlamentariske princip i 1875. Dette er bemærkelsesværdigt, hvis vi sammenligner med udviklingen i hans gamle hjemland, fordi kong Georg 1. accepterede det parlamentariske princip mere end 25 år før det blev knæsat i Danmark og fordi han gjorde det mere eller mindre sammenfaldende med begyndelsen på den lange og opslidende forfatningskamp i Danmark, som først blev afsluttet med systemskiftet i 1901.

Den anden udfordring var den såkaldt Store Idé, der fik voksende betydning som en mobiliserende ideologi i løbet af kong Georg 1.s regeringstid. Ifølge denne opfattelse var grundlæggelsen af nationalstaten Grækenland blot et første skridt i en proces, der med tiden skulle føre til landets samling, dvs. at de områder, hvor der boede græskortodokse, skulle indlemmes i den græske stat. I sit videste omfang var drømmen at gøre Det byzantinske Riges gamle hovedstad, Konstantinopel, græsk. I 1830 var det kun

et mindretal af områdets græskortodokse befolkning, der blev borgere i den nye nationalstat, mens det store flertal forblev undersåtter i Osmannerriget. Tilsvarende udgjorde den nye stats territorium blot omkring en fjerdedel af dagens Grækenlands areal.

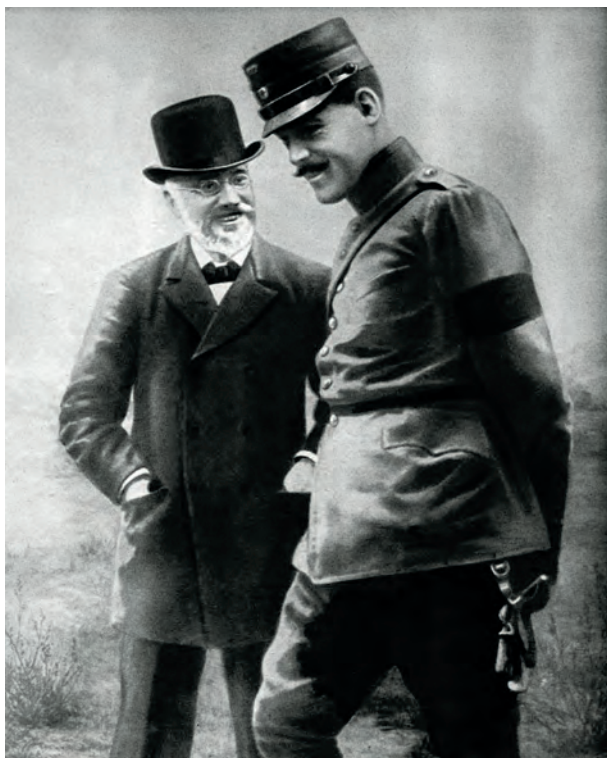
Også her fik Georg 1. en god start, fordi Storbritannien som en del af aftalen omkring hans kroning havde lovet at overdrage de Joniske Øer til Grækenland, en gestus der var mulig, fordi øerne på det tidspunkt var et britisk protektorat.

Men Det store Idé udløste også lokale og internationale kriser og satte derfor kongen og politikerne under pres for at finde en modus der på den ene side kunne imødekomme opinionen og på den anden undgå ødelæggende konflikter med naboerne og de store magter. Det var en vanskelig balancegang. Men det lykkedes indtil Balkankrigene 1912-1913 at håndtere disse konflikter inden for rammerne af de normer og praksisformer, der med få undtagelser havde reguleret den europæiske orden siden Wienerkongressen i 1815, dvs. Den europæiske Koncerts principper for mellemstatslig konfliktløsning: Internationale konferencer og diplomatiske aftaler under stormagtens opsyn.

Den udvikling stoppede brat efter mordet på kong

Georg 1.s ligfærd. Samtidigt litografi af Sotiris Christidis. Foto: Wikimedia Commons.

Kong Konstantin 1. og premierminister Eleftherios Venizelos' relation udviklede sig fra nært samarbejde til en konflikt, der påvirkede græsk samfund og politik i de følgende mange årtier. Her ses de to, mens deres relation stod i samarbejdets navn. Særligt frugtbart var det op til og under Balkankrigene, som bragte Grækenland store landevindinger. Foto: Wikimedia Commons.

Georg 1. i 1913. Gerningsmanden blev betegnet som sindsforvirret og motivet ukendt. Men det skulle alligevel få afgørende politiske konsekvenser.

For med Georgs søns kroning som Konstantin 1. drev presset fra Den store Idé og spørgsmålet om Grækenlands valg af side i 1. verdenskrig den nye konge til at bryde med det parlamentariske princip, da han i 1915 tvang premierminister Eleftherios Venizelos til at gå af, og det tilmed to gange. Denne ville have Grækenland ind i krigen på Ententens side, mens Konstantin 1. insisterede på at holde Grækenland neutralt. Hans modstandere ude og hjemme hævdede, at det var hans nære familieforbindelser til den tyske kejser – han var gift med dennes datter Sophia – der gjorde udslaget og, at det var udtryk for tyskvenlighed. Men de realpolitiske modsætninger var håndgribelige: Udsigten til nye landvindinger versus ønsket om at konsolidere kontrollen over de områder, Grækenland havde vundet under Balkankrigene 1912-1913, et udfald som i sidste ende afhang af magtbalancen i Sydøsteuropa og Middelhavet og af hvem, der vandt krigen.

Konstantin troede på en tysk sejr, men frygtede den britiske flådemagt i Middelhavet og havde aktier i det vundne, fordi han i forhold til offentligheden stod som symbol for det militære lederskab, der havde ført Grækenland til dets store sejre i Balkankrigene. Venizelos troede på Ententens sejr og var rede til at satse på mere, idet han var blevet stillet store landområder i Anatolien i udsigt som belønning, hvis Grækenland gik med England, Frankrig og Rusland.

Som svar på kongens fremfærd etablerede Venizelos en provisorisk pro-Entente regering i Nordgrækenland i 1916, således at Grækenland de facto blev delt i to. Denne konflikt udløste en borgerkrigs-lignende tilstand. Ententen støttede Venizelos og tvang gennem en militær intervention i 1917 Konstantin til at flygte. Grækenland gik herefter ind i krigen og kom året efter ud af den som en af sejrsmagterne.

Det skabte en splittelse i politik og samfund, der kom til at præge udviklingen i de følgende 60 år, og som kun tilbød nulsums-løsninger. Det var sådanne dynamikker, der i 1960'erne kulminerede med oprettelsen af et militærdiktatur i 1967 og førte til kongedømmets fald i 1974.

Hvorfor lykkedes det ikke for det græske monarki at overleve, når nu kong Georg 1. var kommet godt fra start i en ellers vanskelig tid, der var præget af de mange nye krav til alle Europas kongehuse om tilpasning til samfundsudviklingen og politik? Noget af forklaringen skal nok findes i det forhold, at Georg 1. ikke kunne læne sig op ad en elite med interesser

Kong Alexander 1. afløste kong Konstantin 1. efter, Entente magterne tvang denne til at abdicere i 1917. Alexander døde den 25. oktober 1920 i en alder af blot 27 år som en følge af blodforgiftning. Kort tid blev der afholdt en folkeafstemning, der bestemte, at Konstantin 1. kunne vende tilbage fra sit eksil. Foto: Wikimedia Commons.

og privilegier rodfastet i det gamle regime. Denne var forsvundet med løsrivelsen fra Osmannerriget. Der fandtes jordejere og krigsherrer men hverken storgodsejere eller en statselite som i Danmark med forbindelser til det gamle regime, der knyttede dem tæt til kongen.

Hvis vi fortsætter sammenligningen med Danmark, bør man især betone karakteren af de to landes geopolitiske udfordringer og etableringen af konsensuspolitik i Danmark som de væsentligste variabler. I Danmark tvang geopolitik efter nederlaget i 1864 til konsensus om de danske grænser. Den lange opslidende systemkamp gjorde det samme omkring politisk samarbejde. Det betyder, at, da de to stater stod over for at skulle vælge position i verdenskrigen 1914, blev der udløst to meget forskellige sæt af dynamikker i stat og samfund: I Danmark, dynamikker, der trak i retning af konsensus, en konsensus om ikke at udfordre de store magter, især Tyskland. I Grækenland handlede det om dynamikker, der åbnede Pandoras

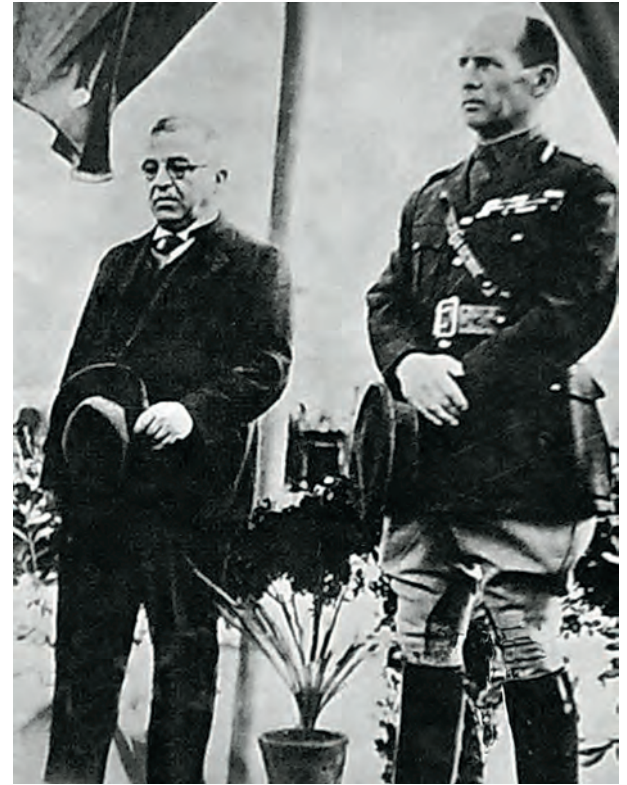
æske af vidtrækkende ambitioner om nye landvindinger i et svækket Osmannerrige men uenighed om, hvordan de skulle virkeliggøres, noget som endte med at føre til politisk og national splittelse. Det nærmeste man i Danmark kan komme det græske dilemma, som blev skabt af verdenskrigen, er splittelsen i spørgsmålet om Flensborg efter Tysklands nederlag i 1918 og den efterfølgende Påskekrise. På langt sigt var krisen stabiliserende, fordi kongemagten endegyldigt accepterede det parlamentariske princip, og fordi Thorvald Staunings centrale rolle i løsningen af Påskekrisen gjorde Socialdemokratiet stuerent i forhold de øvrige partier og på den måde integrerede det i den gruppe af partier, der kunne være regeringsbærende.

Mens Påskekrise satte et punktum for forfatningsspørgsmålet i Danmark, fortsatte det i Grækenland. Afslutningen på krigen tegnede ellers godt for fremtiden. Grækenland stod som en af krigens vindere, og Venizelos' politik blev belønnet af stormagterne med løfter om land i Anatolien, der havde

Kong Paul 1. regerede fra 1947 til 1964. Perioden var præget af en stabilitet omkring kongedømmet, som ikke var set siden Georg 1.s tid. Det var først og fremmest dronning Frederikke, som skabte opmærksomhed, og hun blev især i 1960'erne gestand for kritik fra den del af det politiske spektrum, der krævede en opblødning af de mange restriktioner, der siden den græske borgerkrig, 1946-49, havde begrænset den tabende sides politiske rettigheder og sociale status. Foto: Wikimedia Commons.

udsigt til at kunne realisere Den store Idés endemål: Konstantinopel på græske hænder. Grækenland fik overhøjhed over Izmir, mens Venizelos håbede på, at Konstantinopel inden for få år vil blive græsk af sig selv. Men Grækenland blev hurtigt involveret i en krig med den tyrkiske nationale bevægelse under ledelse af Mustaf Kemal, den senere Atatürk. Krigen i Lilleasien, som trak i langdrag og en militær ekspedition i det sydlige Rusland rettet mod bolsjevikkerne gav næring til en krigstræthed, som førte til et massivt nederlag for Venizelos ved valgene i november 1920. De kongetro vandt, og udskrev kort efter en folkeafstemning, der kaldte Konstantin tilbage, mens Venizelos gik i eksil. I 1922, da Grækenland blev slået af den tyrkiske modstandsbevægelse i Anatolien, flygtede Konstantin, mens Venizelos' tilhængere i militæret tog magten, bragte systemspørgsmålet til folkeafstemning i 1924 og udråbte republikken. Efter at Venizelos' tilhængere i militæret i kølvandet på et mislykket kupforsøg i 1935 mistede deres positioner i politik og militær, blev der holdt endnu en folkeafstemning, der genindførte monarkiet. I 1936 gav kong Georg. 2. carte blanche til oprettelsen af et diktatur under ledelse general Ioannis Metaxas, som loyalt havde støttet kong Konstantin 1. under den store splittelse mellem kongemagten og Venizelos. Men det var en beslutning, der skulle vise sig at vanskeliggøre

Georg 2.s regeringstid var spredt ud over to perioder: 1922-1924 og 1935-1947. Hans første periode endte med udråbelsen af republikken i 1924. En folkeafstemning i 1935 bestemte, at han kunne vende tilbage til Grækenland som landets konge. Under aksemagternes besættelse (1941-1944) stod han i spidsen for den græske eksilregering. Men hans støtte til oprettelsen af Ioannis Metaxas' diktatur i 1936 betød, at han først kunne vende hjem i 1946 efter en folkeafstemning, som faldt ud til hans gunst. Georg 2. døde i 1947 (Metaxas ses til venstre i billedet og kong Georg 2. til højre).

hans tilbagevenden til Grækenland fra eksilet efter ophøret af aksemagternes besættelse (1941-44) pga. modstand fra landets største modstandsbevægelse, den kommunistisk-ledede EAM/ELAS. Sagen blev afgjort gennem en folkeafstemning i 1946, der endte med et flertal for hans tilbagekomst. Referendummet fandt sted på et tidspunkt, hvor landet befandt sig på randen af borgerkrig, og i en situation hvor et Ja til monarkiet også var udtryk for støtte til den nationale regering og et Nej til kommunisterne og deres støtter. På den måde muterede splittelsen og levede videre nu næret af de nye modsætninger, som blev skabt af borgerkrigen (1946-49) mellem den nationale regering og kommunistiske partisaner med rødder i modstandsbevægelsen. Eftersom borgerkrigen havde en direkte relation til Den kolde Krig stod monarkiet også som et symbol for Grækenlands tilknytning til

Kong Konstantin 2. blev kronet i 1964. Det skete i en turbulent periode i græsk politik. Hans giftermål med den danske prinsesse Anne Marie skabte håb og forventninger om, at han ville lade sig inspirere til at forvalte sin position med det danske kongehus som model. Men modsætningerne i græsk politik og samfund voksede, og kulminerede ti år senere med afskaffelsen af monarkiet.

Vesten og som en garant mod kommunisterne, deres sympatisere og Østblokken.

Dette understreger blot, at forandringer i det internationale system også må inddrages for at forstå udviklingen af monarkiets position i Grækenland. Det er således bemærkelsesværdigt, at i de mange år, hvor den europæiske orden stadig var præget af normerne fra Wienerkongressen, tilpassede det græsk kongehus sig tidens nye krav om parlamentarisme og demokratisering lettere og hurtigere end det danske. Der var tale om et relativt stabilt internationalt system, der ikke interagerede forstyrrende med den indre græske udvikling. Der var ingen systemiske krige som de foregående Napoleonskrige eller den senere 1. verdenskrig. Der var fire mindre krige med direkte stormagtsdeltagelse: Krimkrigen (1853-1856), som var før Georgs tid; og krigen omkring Tysklands samling (Den anden slesvigske Krig 1864, Den prøjsisk-østrigske Krig 1866 og Den fransk-tyske Krig 1870-71). Der var tale om krige, som bragte Danmark i direkte konflikt med en af Europas store magter i et omfang, som Grækenland først oplevede under 1. verdenskrig.

Grækenlands samling udfoldede sig således inden for rammerne af internationale konferencer og diplo-

matiske aftaler, indtil kongressystemet endegyldigt brød sammen i kølvandet på den anden Balkankrig med Østrigs angreb på Serbien i 1914. Krigen var tænkt som en tredje Balkankrig, som et forsøg på at skabe gunstigere forhold for Østrig i dets nærområde, men udviklede sig på en måde, så den blev begyndelsen på den første verdenskrig.

Uenighed omkring magtbalancen i det internationale system og dermed ustabilitet forblev dagens orden også efter krigsafslutningen, og gav i de næste mange årtier næring til store og radikale forandringer i den europæiske orden. I Mellemligstiden er der tale om en orden, som svingede fra status quos primat i 1920'erne til 1930'ernes revisionisme. Venizelos og hans tilhængeres lod var nært knyttet det system, der var blevet skabt med Versaillesaftalen, mens Konstantins omdømme hos sejrsmagterne for at være protytsk stillede royalisterne svagt i samme periode, hvilket kulminerede med udråbelsen af republikken i 1924. Tysklands og Italiens krav om revisioner forstyrrede magtbalancen på Balkan og i det østlige Middelhav i 1930'erne og ændrede den indrepolitiske udvikling i Grækenland. Den svækkede Venizelos og hans tilhængere og åbnede vejen for restaurationen i 1935,

som fandt sted kort tid efter et mislykket kupforsøg fra det venizelistiske militær.

På samme måde blev kongedømmets position direkte påvirket af Den kolde Krig. Dette blev især mærkbart i forbindelse med skiftet fra den tidlige koldkrigsperiodes bundfrosne forhold mellem øst og vest til opblødningen af fronterne, der kulminerede under Detenten i 1970'erne. Det var i denne fase, at kongedømmet afskaffedes. Den indre balance, hvor monarkiet i den tidlige koldkrigsperiode havde stået som symbolsk garant for Grækenlands loyalitet over for Vesten kom under pres og svækkede monarkiets politiske betydning som en bastion mod Østblokken. Denne udvikling endte med at efterlade monarkiet uden nogen betydelig magt ved sin side, der havde væsentlige interesser i at støtte det. Men den må også forklares med monarkiets egne valg: Da den orden, der blev skabt under borgerkrigen med militæret og monarkiet som dens garanater i 1960'erne, blev udfordret af mere liberale strømninger, reagerede militæret og blandede sig i den politiske proces. Dette trak kong Konstantin 2. ind i kampen mellem de folkevalgte og militæret og kulminerede med oprettelsen af et diktatur i 1967. Hans støtte til militærets linje i årene op til kuppet og i det første halve år af diktaturets eksistens forseglede monarkiets skæbne og må ses som en direkte årsag til, at en folkeafstemning kort efter diktaturets fald i 1974 besluttede at afskaffe monarkiet. I modsætning til i Danmark, hvor den politiske og sociale konsensus var tilstrækkeligt stærk til at bringe både folkestyre og kongehus gennem Påskekrisen, var græsk politik et nulsums-spil, der efter en mere end 60 år lang og ofte kriseagtig enten-eller politisk udvikling endte med afskaffelsen af monarkiet.

Litteratur

Der eksisterer i dag en meget omfattende litteratur om Grækenland efter selvstændigheden og jeg vil derfor nøjes med at fremhæve to nyere værker, der dækker perioden i sin helhed og i en så tilpas sammenhængende form, at de kan hjælpe læseren til at danne sig et overblik over de store forandringer, landet er undergået i de sidste to århundreder:

Kostis, Kostas: *History's Spoiled Children: The Formation of the Modern Greek State*, London: Hurst & Company 2018.

Holland, Robert and Markides, Diana: *The British and the Hellenes: Struggle for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960*, Oxford: Oxford UP 2006.

Dertil kommer to værker fra samtidige iagttagere, som angår perioden omkring kong Georg 1.s kroning og hans første regeringsår:

De Gobineau, Arthur: *Au royaume des Hellènes*, Paris: Maurice Nadeau 1993.

Lehmann, Orla: *Den græske Thronfølgersag 1863*, Kolding: Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S.

Kongernes konge – Grundtvig som monarkist

AF JES FABRICIUS MØLLER

Grundtvig beskrives ofte som en oprører og intellektuel dissident. Det skyldes hans noget hidsige pen. Da han skulle prøveprædike i 1810 (den såkaldte dimisprædiken), benyttede han lejligheden til at beskyldte den danske præstestand for at være vantro, og da han gerådede i en pennefejde med teologiprofessor H.N. Clausen i 1825, kom han for skade at sige det samme om Det teologiske Fakultet. Grundtvig var langt fra altid sin egen sags bedste advokat.

At Grundtvig var en oprørsk natur, skal imidlertid ikke forlede til den konklusion, at han også var en politisk oprører, tværtimod var han en varm tilhænger af enevælden som styreform. Der er ikke bare tale om lejlighedsbestemte udbrud af kongetroskab. Det er helt systematisk forekommende i forfatterskabet. Ikke nok med det. Frederik 6., som mange allerede fra 1830'erne forbandt med sort reaktion og formørket despoti, var for Grundtvig idealet af en konge.

Ikke desto mindre er Grundtvig optaget på Undervisningsministeriets demokratikanon for sin »afgørende betydning i dansk ånds- og samfundsliv«. ¹ Det er interessant at læse den videre motivation for Grundtvigs optagelse på denne kanoniske liste, for den er et ekvilibristisk forsøg på at undgå at nævne, at når Grundtvig for en sjælden gangs skyld tog ordet »demokrati« i sin mund, var det ikke positivt ment. Så sent som i 1848 – mens han var opstillet som kandidat til den grundlovgivende rigsforsamling – var han kritisk over for ønsket om at indføre konstitutionelt monarki:

Demokrati, som netop betyder det *Modsatte* af *Monarchi*, betyder *Mangfoldigheds-Magten* ligesom *Monarchi Enevolds-Magten*, saa det er klart at hvor der er et Demokrati, der er slet intet *Monarchi*, for hvor Mængden raader for alt, der raader hver Enkelt for intet! ²

At den enkelte opløses i mængden, er en klassisk demokrati-kritik, som man kunne finde hos mange af Grundtvigs samtidige, f.eks. Kierkegaard. Det gør hverken Grundtvig eller Kierkegaard til undtagelser i samtiden. Langt de fleste politiske aktører havde gået på latinskole og var fortrolige med den klassiske litteratur, der identificerer demokrati med pøbelvælde.

Som Mogens Herman Hansen så prægnant har fremhævet, er den vigtigste politiske arv fra antikken ikke demokratiet, men demokratikritikken. ³

Samfundspagten 1660

Når Grundtvig alligevel så ofte associeres med tilblivelsen af demokratiet, skyldes det især hans syn på frihedsrettigheder som religionsfrihed, trykkefrihed og sognebåndsløsning samt ikke mindst hans syn på folkelighed og dannelse. Hans skoletanker er tæt forbundet med hans politiske tanker. Fra og med 1831 gjorde han sig til talsmand for det synspunkt, at bondestanden for at kunne deltage i den politiske proces måtte uddannes bedre. Det var et synspunkt, der kun langsomt vandt bred tilslutning. Så sent som i 1813 havde Grundtvigs ældre bror Otto holdt en tale, hvori han gjorde sig til talsmand for, at bønder ikke burde »opdrages til Lærdom, eller til højere Aandskultur«. ⁴

Men hvordan kan man forstå Grundtvigs positive syn på folket og det folkelige sammen med hans glæde ved det enevældige kongedømme? Det hænger sammen med, at Grundtvig som så mange andre var præget af Oplysningstidens tanker om folkesuveræniteten og kontraktteori, altså at kongen ikke længere var konge i kraft af Guds nåde, men i kraft af, at suveræniteten er blev overdraget til ham fra folket. ⁵ For kontraktteoretikere som Hobbes og Locke var der netop tale om en teori, men for Grundtvig var der tale om en konkret og historisk begivenhed, nemlig statsomvæltningen 1660:

Hvad man [: englænderne i almindelighed og i særdeleshed Molesworth] saaledes har kaldt et stort Bevis paa de danskes Dumhed, det anser jeg for det klogeste, noget Borgerskab i Verden, selv det gale engelske iberegnet, har gjort i de sidste tre Hundrede Aar; thi saaledes kalder jeg Overdragelsen 1660 af den arvelige Enevoldsmagt til kong Frederik den tredje; [...] Hermed vil jeg naturligvis ikke paastaa, at vore Enevolds-Konger har enten gjort den klogeste eller den bedste Brug, man kan tænke sig, af Enevoldsmagten, men jeg paastaar, at, Verden

Billedet er fjernet, da rettighederne ikke dækkede online-udgivelser.
Portrættet kan ses her.

C.A. Jensens portræt af Grundtvig fra 1843. Foto: © Den Hirschsprungske Samling.

taget som den er, kan der ingensteds være en klogere Statsforfatning end den, hvor Enevoldskongen selv med Taksigelse erklærer, han har sin Magt af Folket som en uindskrænket Fuldmagt til at virke for det almindelige bedste.⁶

De, der gerne vil gøre Grundtvig til demokrat, plejer at fortolke ham således, at han passer ind i den liberale tradition efter John Locke, men jeg mener, at man snarere skal se på traditionen efter Thomas Hobbes. Kongens mandat følger som resultat af en uindskrænket fuldmagt. Der er ingen opsigelsesklausul i kontrakten, hvis man spørger Grundtvig. På dette punkt var han altså væsentlig mere konservativ end liberal.⁷

Kongernes konge

Der er imidlertid også en anden kilde til Grundtvigs forståelse af samfundspagten, nemlig pagten mellem Gud og det jødiske folk som skildret i Det gamle Testamente.⁸ Det er på sin vis et greb tilbage til forestillingen om kongemagten af Guds nåde fra før folkesuverænitetstanken og kontraktteorien. Danmark har ifølge Grundtvig »en misundelsesværdig *Patriarchalsk* Forfatning, garanteret af den *Allerhøieste*, som har bade Rigers Lykke og Kongers Hjerter i sin Haand, og leder dem som Bække hvorhen Han vil!⁹

Som den jordiske konge er enevældig, er også Vorherre enevoldskonge. Som det hedder i Grundtvigs salme fra 1836, »Lovsynger Herren«: »Herren, vor Herre, han troner i Himlen,/enevoldskonge er han over alt.« (DDS 3) Også her er enevælden altså tænkt som et positivt begreb, og kongen står i samme forhold til Gud som folket til kongen. Det er vel at mærke ikke en betragtning, som Grundtvig brugte til at understrege kongens gudgivne ret til herske, men derimod til at pege på, at også kongen var Herrens tjener og undergivne.

Verden var altså for Grundtvig grundlæggende hierarkisk ordnet, folket under kongen og alle under Gud. Denne relation afspejlede en paternalistisk husorden, altså forestillingen om, at enhver husstand stod under husstandsoverhovedets faderlige tugt, opsyn og kærlighed.

Relationen mellem Gud og mennesker, konge og folk er i Grundtvigs udlægning imidlertid ikke kontraktligt bestemt på den måde, at det er Det gamle Testaments straffende gud eller det 16. århundredes teokratiske idealer, han refererede til, men til Det nye Testaments tilgivende gud og det 18. og 19. århundredes liberale politiske idealer suppleret med pietismens

og romantikkens understregning af følelsernes primat. Samfundet var ifølge Grundtvig først og fremmest bundet sammen af kærlighed, både Guds, kongens og folkets kærlighed i erindringen. Et hyppigt forekommende ord hos Grundtvig er »Kiærminder«. Denne botaniske metafor brugte han ofte til at beskrive, hvordan hengivenhed (kær) og erindring (minder) forbindes i et historisk forløb, billedligt fremstillet som en blomsterkrans eller »Kæden af Kiærminder«, som det hedder i Højskolesangbogens nr. 81, »Nu skal det åbenbares«, en redigeret version af et digt fra 1834, som på det fortrinligste sammenfatter Grundtvigs opfattelse af bl.a. sprog, historie, skole, erkendelse og frihed.

Grundtvigs syn på kongemagtens rolle og betydning skiftede ikke væsentligt før 1848. Dog understregede han stadig mere de borgerlige frihedsrettigheder, især trykke- og talefrihedens betydning, hvilket ikke mindst hang sammen med hans personlige forhold. (se nedenfor) Den 28. maj 1839, som var otteårsdagen for varslingen af indførelsen af de rådgivende stænderforsamlinger, holdt Grundtvig et foredrag om stænderforsamlingernes fortræffeligheder og digtede naturligvis også en sang til lejligheden, »Konge-Haand og Folke-Stemme, begge stærke, begge fri«. Pointen var, at kongens hånd – altså hans magt – ikke måtte bindes, men skulle forblive fri. Kun således kunne retfærdigheden fortsat herske, for Frederik 6. var »Bondevennen paa Tronen«. Imidlertid måtte folkets stemme heller ikke bindes, og den skulle yderligere kvalificeres af en dansk højskole, således at »unge Mennesker af alle Stænder« kunne lære at deltage i »Ordsiftet om Majestætens Godhed og Danmarks Vilkaar«. ¹⁰ Men lad os nu kaste et blik på det enevældige styre, som Grundtvig var så glad for.

En autokratisk retsstat

Den danske enevælde var som noget i europæisk sammenhæng relativt usædvanligt kodificeret. Det vil sige, at den havde en grundlov i form af Kongeloven fra 1665. Ser man på, hvad loven siger, er kongemagten i høj grad legitimeret religiøst, men det udtømmer ikke, hvad Kongeloven gør, for selve det forhold, at den enevældige magt og ikke mindst tronfølgen er lovfæstet, gør den enevældige stat til en retsstat forstået på den måde, at den har gjort retten til sit legitimeringsgrundlag. Det betyder ikke, at den altid opførte sig som en retsstat i moderne forstand, men det indebar, at magten for at opretholde sin selvforståelse måtte udøves gennem lovene og domstolene. Det

forhindrede ikke vilkårlighed i magtudøvelsen, men hvis den indtraf, var der tale om en anomali.

Det enevældige styre i Danmark er kendetegnet ved, at det udviklede et professionaliseret bureaukrati, der fungerede efter nedskrevne og offentliggjorte love. Formelt set var kongen stadig den øverste dommer og førte forsædet i Højesteret, men i praksis var domstolene i vid udstrækning uafhængige. Det havde betydning for f.eks. trykkefriheden – og manglen på samme – idet det fra 1790'erne ikke længere var politimestrene, men domstolene der afgjorde sager om »skrivefrækhed«, og det førte typisk til ret milde domme og ikke sjældent til frifindelse, når skribenternes penne blev for spidse.¹¹

Kodificeringen og bureaukratiseringen af enevælden efterlod kongen selv i den gunstige position, at de fleste af de beslutninger, som han traf personligt, var udtryk for individuelle nådes- og gunstbevisninger. Domstolene dømte, men kongen kunne benåde og formilde. Frederik 6. omstødte rutinemæssigt dødsdomme til fængsel. Kongen kunne endvidere tilstå enkelte borgere privilegier, titel og rang, kalde dem til offentligt embede eller lade dem komme på offentlig understøttelse. Det vil sige, at kongen kunne knytte folk til sig i et personligt loyalitetsforhold. Klientilismen trivedes og fungerede også i første halvdel af det 19. århundrede, og kongen var den ultimative patron.

Som en sidebemærkning kan det nævnes, at Frederik 6. dertil var videnskaberens og oplysningens ven. Ikke alene forestod han en omfattende reform af almueskolen i 1814, han grundlagde også hele tre endnu fungerende universiteter, Universitetet i Oslo (1811), Danmarks Tekniske Universitet (1829) samt Universitetet i Serampore i Indien (1818). Dertil kom tiltrængte reformer af bl.a. Landbohøjskolen og genoprettelsen af Sorø Akademi (1826).

Det fører os til de konkrete forhold, der kan forklare Grundtvigs varme forhold til kongemagten. Som sagt betragtes især den unge Grundtvig som skiftevis en randfigur og en rebel, som en, der snart var inde og snart ude af de københavnske akademiske, litterære og gejstlige cirklers periferi. Det er for så vidt også rigtigt, al den stund hans tidlige karriere er præget af skiftende stillinger og bristede forhåbninger – f.eks. det professorat i Kristiania (Oslo), som han ikke fik. Men så skal man på den anden side også huske, at han på dette tidspunkt kun var godt 30 år gammel og akademisk set stadig et relativt tyndt papir. Men tænk på, hvad det ville have betydet for den åndelige udvikling i Skandinavien, hvis Grundtvig var blevet undersøgt i den svensk-norske personalunion efter 1814?

Grundtvigs oppositionelle natur har imidlertid fået lov til at skygge for den omstændighed, at han i lige så høj grad var systemets mand, forstået på den måde, at han var afhængig af kongen som patron. Denne afhængighed kom stærkest til udtryk i den fortsatte strøm af de såkaldte kongedigte, som Grundtvig lod flyde til ikke mindst Frederik 6. De er nu alle under udgivelse i digitalt format som et led i den første udgivelse af Grundtvigs samlede værker.

En biografisk læsning

Når dette aspekt af Grundtvigs forfatterskab har været noget overset i litteraturen om ham, skyldes det nok for det første, at det har været lidt ubekvem for de fleste at se en så udpræget grad af servilitet og *Untertanentum* hos en mand, der i øvrigt forbindes med intellektuel integritet. Et andet forhold er, at langt de fleste Grundtvig-forskere enten er teologer eller litterater, der især har dyrket forfatterskabets store, programatiske tekster. Efterhånden som udgivelsen af Grundtvigs samlede værker skrider frem, bliver det imidlertid stadig tydeligt, at en meget stor del af det par snese tusind tryksider, som han nåede at få udgivet i løbet af sin 65 år lange karriere som publicist, var lejlighedsskrifter som f.eks. de nævnte kongedigte. Retter man opmærksomheden mod dem, bliver det også klart, at de i sagens natur skal læses som en del af den konkrete sammenhæng, der gav anledning til tekstens tilblivelse. En af Grundtvigs mest kendte tekster kan illustrere denne pointe. Grundtvigs digt til mindestøtten for de faldne fra slaget ved Sjællands Odde i 1808, »De Snekker mødtes i Kvæld paa Hav«, kom ikke ud af den blå luft. Mindestøtten på Odden kirkegård blev betalt af Lorentz Friberg til Anneberg ved Nykøbing Sjælland. Han var gift med Grundtvigs halvkusine, og da der skulle skrives et vers om de faldne, har han naturligvis tænkt på sin kones dengang stadig relativt uprøvede, men talentfulde slægtning.

Mens en traditionel hermeneutisk læsning af Grundtvig forstår den enkelte tekst som del af det hele forfatterskab, må lejlighedsteksterne således forstås væsentlig mere biografisk og kontekstuel. Den biografiske læsning, som er foregrebet af tidligere generationers grundtvigforskere som Erik Møller og Steen Johansen, må derimod endda somme tider opgive forestillingen om, at der er tale om et »forfatterskab« i betydningen et kohærent og konsistent korpus af tekst.

Et af de tidlige eksempler på, at en tekst af Grundtvig kun kan forstås biografisk, er et lille skrift, som

han udgav i 1810 som bidrag til den svenske tronfølgerdebat, hvor han pegede på Frederik 6. som den bedste til at overtage den svenske trone. Pamfletten stikker ud, fordi Grundtvig trods sin erklærede nordiskhed interesserede sig påfaldende lidt for Sverige. Han besøgte England fire gange, Slesvig og Norge hver en gang, men til trods for, at han boede i mere end tre fjerdedele af sit lange liv i og omkring København, var han aldrig i Sverige – med en dagsudflugt til Hven som mulig undtagelse. Sverige lod ham med andre ord kold. Hvorfor så denne pludselige interesse for det svenske tronfølgervalg? Uden at det kan belægges med andet end et påfaldende kronologisk sammenfald, må den til indledning nævnte opståede strid om Grundtvigs dimisprædiken inddrages som den mest indlysende forklaring. Grundtvig havde løbet sig tilstrækkeligt med staver i livet til at han havde brug for kongens personlige hjælp og hvad ville befordre denne hensigt bedre end ved at understøtte Frederik 6.s egen ambition om at genoprette Kalmarunionen ved at blive valgt som svensk konge. Der blev som bekendt ingen bukser af dette skind, da svenskerne valgte en fransk general i stedet, men til gengæld hjalp kongen Grundtvig ud af kattepinen, og han endte med at kunne ordineres som præst.

Kongen som patron

Som antydning til indledning har det været en implicit spørgsmål i litteraturen om Grundtvig, hvorfor han ikke fik embede som præst? Man kan sådan set med større ret stille spørgsmålet, hvorfor Grundtvig overhovedet opnåede ikke kun et, men flere embeder som præst. Det første, som også var anledningen til at han skulle holde dimisprædiken, var som kapellan for faderen i Udby-Ørslev på Sydsjælland 1811-13, et embede, som han røgtede med omhu og pligtfølelse.

Grundtvig måtte efter 1813 ernære sig som litterat, oversætter og lærer. Han havde i offentligheden gjort sig uvenner med store dele af det litterære parnas, men ikke desto mindre fik han i 1818 af kongen tilkendt et årligt stipendium på 600 rigsbankdaler, der satte ham i stand til at stifte bo og gifte sig med sin mangeårige forlovede, Lise Blicher (1787-1851).

Kaldelsen til præst var også at betragte som en kongelig gunstbevisning, for det var i sidste ende kongen, der afgjorde, hvem der skulle være præst hvor. Men ikke alle embeder var lige attraktive. Det var under overvejelse i 1819 at lade Grundtvig blive præst på Mandø.¹² Præster var dengang betalt af afgifter på landbrugsjord, den såkaldte tiende, samt afkastet

af den jord, der var tillagt præstegården, og Mandø var i den henseende et såkaldt magert embede, ja nærmest en underskudsforretning for embedsindehaveren. Men Grundtvig fik det heller ikke. Året efter søgte Grundtvig det knap så magre, men dog stadig beskedne embede i Kastelskirken (»Citadellet Frederikshavn«) i København. Et uddrag af ansøgningen om befordring (ansættelse), der er stilet til kongen, kan give indtryk af Grundtvigs forhold til Frederik 6. Efter et indledende afsnit, hvor Grundtvig gør opmærksom på, at han nu i syv år forgæves har søgt et udkomme, fortsætter brevet:

Menneskelig Svaghed kunde nu friste mig til at opgive Haabet om Befordring i Fædrelandet, men det har Majestæten allernaadigst forbudt mig, ved paa det Livsaligste at yttre Velbehag i min litteraire Virksomhed, og understøtte mig til dens Fortsættelse. Naar jeg da nu allernaadigste Konge! Paaberaabende mig paa Majestæstens nyelig gjentagne opmuntrende Dom, at min Plads fremdeles er i Hovedstaden, allerunderdanigst forestiller, at jeg ingen Udvei seer, til, uden Befordring, i nærværende besværlige Tider, at forlænge Opholdet her, saavel som ogsaa, at det hver Dag vorder mig tungere at være stum i Kirken, hvor jeg annammede et Kald, for hvis Rygt jeg skylder Kongernes Konge Regnskab; da tør jeg vist haabe allerunderdanigst Bønhørelse, bedende ydmygelig om det ledige Præste-Embede i Citadellet Frederikshavn, et Embede, hvis Ringhed som Levebrød er Majestæten velbekiendt, og som jeg da kun fortrinlig maa attraae, fordi det skiænker præstelig Virksomhed, uden at fjerne mig fra Videnskabeligheds Hjelpe-Midler, eller nægte mig Tid til at fortsætte mine boglige, som jeg tør troe, ei uhæderlige eller ufrugtbare Sysler.¹³

Grundtvigs udprægede påholdenhed med punktummer kom virkelig til sin ret, når han skulle gøre sig i tidens cancellistil. Hans insisteren gav til sidst pote, og i 1821 blev han sognepræst i Præstø-Skibinge ikke så langt fra sit barndomshjem på Sydsjælland, men allerede året efter, i december 1822, blev han kaldet til Vor Frelser Kirke i København som residerende kapellan. Et embede i hovedstaden var præcis, hvad han havde ønsket sig, og nu så alt lyst ud for ham. Ikke desto mindre sagde han få år senere selv stillingen op i forbindelse med den omtalte konflikt med Clausen. Igen må man konstatere, at Grundtvig ikke altid gjorde det lettere for sig selv. Clausen lagde yderligere

Christian 8.s salving i Frederiksborg Slotskapel 1840. Christian 8. og ikke mindst hans dronning Caroline Amalie hørte til Grundtvigs støtter. C.W. Eckersberg, Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Det Nationalhistoriske Museum.

injuriesag mod Grundtvig, som tabte. Som følge af dommen blev han underlagt forhåndscensur, som han følte som et tyngende åg på forfatterskabet.

Han anglede i den forbindelse helt målrettet efter et indgreb fra kongen til sin egen fordel. I den allerede citerede pamflet fra 1831, »Politiske Betragtninger«, udbredte han sig om det enevældige styres fortræffeligheder. I et brev til sin ven og fortrolige B.S. Ingemann, hvor han berettede om pamfletten, lagde Grundtvig ikke skjul på, at hans ønske var »at komme ud af de umyndige Skribenters Tal«, altså at blive fritaget for forhåndscensuren.¹⁴ Pamfletten kunne da også ligne et bønsskrift. Han måtte vente nogle år, indtil kongen endelig i 1837 ophævede den. Efter afskeden fra Vor Frelsers Kirke havde Grundtvig opnået tilladelse til at prædike til aftensang i Frederiks tyske Kirke på Christianshavn, den som vi i dag kender som Christianskirken. Dermed kunne han stadig fastholde en menighed omkring sin forkyndelse, dog uden at kunne forrette sakramenterne.

Det store hartkorn

Frederik 6.s sidste gunstbevisning mod Grundtvig var udnævnelsen til præst i Vartov hospitalskirke i sommeren 1839, et embede, som han beholdt til sin død mere end 30 år senere. Frederik 6. døde senere samme år. Det er velkendt, at Grundtvig havde et godt forhold til Frederik 6.s efterfølger, Christian 8., og ikke mindst hans dronning, Caroline Amalie. Den nye konge kvitterede i sit første regeringsår med at udnævne Grundtvig til ridder af Dannebrogordenen, og hans dronning blev en af hans mest ivrige støtter og dertil fast kirkegænger i Vartov. Men på dette tidspunkt var Grundtvig også rykket betydeligt nærmere centrum af det københavnske kulturparnas. Han blev inviteret med til de store fester og koketterede naturligvis med, at det ikke var noget for ham, men han tog ikke desto mindre imod invitationerne.¹⁵ Dermed kan man også sige, at Grundtvigs behov for kongelig protektion ikke var så stort, som det havde været, for han klarede sig efterhånden ganske godt uden hjælp. I maj 1861 fik han i anledning af sit 50-års præstjubilæum rang med Sjællands biskop. Selv om mange herefter titulerede ham biskop Grundtvig, fik han ikke titel af biskop, men æren var såmænd stor nok alligevel, fordi enevældens rangforordning for det første ikke var blevet afskaffet i 1849 og for det andet stadig på dette tidspunkt havde bevaret en stor del af sin symbolske betydning. Dermed rangerede Grundtvig nu officielt blandt de allermest betydningsfulde

teologer i det 19. Århundrede. En anden, der opnåede samme ære, var Otto Fabricius (1744-1822), der var en betydelig missionær på Grønland, havde udgivet en grønlandsk grammatik og grundlagt studiet af den grønlandske fauna, hvorfor han tillige blev titulær professor. Han sluttede sin karriere som præst i Vor Frelsers Kirke, og det var netop hans død i 1822, der gjorde, at en stilling ved kirken blev ledig, den stilling som Grundtvig overtog.

Det hjalp også betydeligt på Grundtvigs situation, at både hans anden hustru Marie Toft (1813-1854) og tredje hustru Asta Krag-Juel-Vind-Frijs (1826-1890) foruden at være enker også var adelige og formuende. For Astas vedkommende betød det ikke mindst, at Grundtvig blev besvogret med konseilspræsident (statsminister) C.E. Krag-Juel-Vind-Frijs, der fra 1865 til 1870 som den første i en række af konservative godsejere dannede regering. Han var Astas plejebroder og fætter. På dette tidspunkt var Grundtvig selv ikke alene teoretisk, men også som rigsdagsmand rykket mod venstre, forstået som at han regnedes blandt de såkaldte bondevenner, der var i opposition til godsejerne i Højre. Tilsvarende kan man heller ikke længere fra hans hånd finde udsagn om, at statsomvæltningen 1849 skulle gøres ugjort. Når først kongen havde afgivet noget af sin magt til folkets kårne repræsentanter, kunne han ikke tage den tilbage. Grundtvigs forhold til det store hartkorn er generelt underbelyst i litteraturen om ham, og det skyldes nok hans disciples og fortolkeres politiske affinitet, der ikke i almindelighed er aristokratiet venligt stemt og slet ikke højre side af forfatningskampen 1866-1901. Her er noget at tage fat på for den næste, der kaster sig ud i det store projekt at skrive den moderne biografi om Grundtvig, der faktisk mangler.

Afslutning

En lidt ondsindet læsning af det ovenstående kunne lede til den forståelse, at Grundtvig i virkeligheden var en principløs opportunist. Det var han ikke. Han kunne have haft en væsentlig større gejstlig og videnskabelig karriere, hvis han havde været mere opmærksom på, hvad der gavnede hans egen sag. Han havde ikke altid sans for den kontekst, som han var afhængig af. Man kan vælge at udlægge det som om han var principfast. Man kan også sige, at han viljefast forsvarede de forskellige principper, som han havde gennem sit lange liv.

Hvor man nu end vælger at lægge trykket, kan man begynde at anlægge en skitse til, hvordan man

skal forstå Grundtvig som monarkist. Han tænkte kontraktligt, men ikke forstået som et juridisk eller et politisk begreb. Det var for Grundtvig ikke papir og love, der holdt samfundet sammen, men derimod sinde- eller måske snarere hjertelaget. Grundtvigs personlige erfaring var at stå under kongens personlige beskyttelse og styrelse, og det overførte han på sin forståelse af »det borgerlige Selskab« – altså samfundet – som sådan. Forholdet til øvrigheden – både verdsligt og kristeligt forstået – var hverken formelt eller abstrakt. Det var for Grundtvig konkret og personligt. Og samtidig var det hierarkisk, der var et oppe og et nede, en øvrighed og nogle undergivne. Der var ingen tvivl om, at Gud står over mennesket og kongen over folket, men denne relation skulle først og fremmest forstås som bundet sammen af de undergivnes hengivenhed og magtens milde patronat.

Det er en indstilling, som vi i dag nærmest vil bedømme negativt. Belært af Max Webers definition af den moderne stat opfatter vi den regelbundne forvaltning som retfærdig, mens den personlige relation mellem øvrighed og borger fører til favorisering, nepotisme og uretfærdighed. I samfundsspørgsmål var Grundtvig imidlertid i udgangspunktet førmoderne, suppleret med romantisk tankegods. Samfundssind var for ham en følelse, ikke et forstandsanliggende. Vi fører ganske vist løver i vort skjold, men de er af hjerter tæt omsatte, som han digtede i 1843. Magten er hegnet ind af kærligheden. Men samtidig gik han også i alle væsentlige anliggender – religion, skole, forsørgelse, værnepligt – ind for frihed og frivillighed. Ad denne vej blev han langsomt efter 1849 ledt ind i en mere samtidig forståelse af politik.

Denne lidt modsætningsfyldte tilgang til samfundsspørgsmål er ikke en nutidig tanke fremmed. Danmark er i dag, når vi selv skal sige det, en rets- og velfærdsstat og et parlamentarisk demokrati, der kan rose sig af at være i toppen af alle lister, der måler lykke, velfærd, retfærd og demokrati. Grundtvig ville ikke nødvendigvis have genkendt sine egne idealer i det nuværende Danmark. Han var f.eks. ikke tilhænger af offentlig velfærd. Han var som medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling skarp modstander af Grundlovens forsørgelsesparagraf, den nuværende § 75. Sine egne idealer havde han muligvis set bedst afspejlet i det forhold, at ordene *demokrati* og *demokratisk* stadig ikke finder anvendelse i Grundloven, men at Grundlovens § 2 derimod identificerer regeringsformen som »indskrænket monarkisk«. Og så ville han antagelig have fundet trøst i det forhold, at landets styrelse formidles gennem »Guds nåde«,

som den dag i dag er den formel, der anvendes, når majestæten i overensstemmelse med Grundloven underskriver lovgivningen.

Litteratur

- Damsholt, Tine: »Elementer i Grundtvigs politiske tænkning«, *Grundtvig Studier* 1995, s. 140-162.
- Grundtvig, N.F.S.: *Politiske Betragtninger med Blik paa Danmark og Holsteen*, København: Den wahlske Boghandels Forlag 1831, udg. af www.grundtvigsværker.dk.
- Grundtvig, N.F.S.: *Mands Minde* IV, 27. juni 1838, udg. af www.grundtvigsværker.dk.
- Grundtvig, N.F.S.: *28de Maj*, 1839, www.grundtvigsværker.dk.
- Grundtvig, N.F.S.: »Det constitutionelle Monarchi med demokratisk Grundlag«, *Danskeren* 1848, nr. 30, s. 465-474.
- Grundtvig, Otto: *Tale holden den 6te October 1813 i det Lollands-Falsterske Selskab til Oplysningens og Industriens Fremme*, Kjbh.: C. Græbe 1814.
- Hansen, Mogens Herman: *Demokratiets historie fra oldtid til nutid*, Kbh.: Museum Tusulanums Forlag 2012.
- Jørgensen, Harald: *Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848*, Kbh.: Munksgaard 1944.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming: »Grundtvig i Guldalderens København«, *Grundtvig Studier* 1995, s. 107-139.
- Møller, Jes Fabricius, Indledning til 'Historiske Betragtninger', 2016, www.grundtvigsværker.dk.
- Møller, Jes Fabricius: »Grundtvigs betydning for samfundet«, *Grundtvig Studier* 2015, s. 103-130.
- Møller, Jes Fabricius: »Trykkefrihed og magt. Borgerlig offentlighed under den sene danske enevælde 1770-1848«, i R. Hemstad og Dag Michaelsen (red.), *Frie ord i Norden? Offentlighed, ytringsfrihed og medborgerskab 1814-1914*, Oslo: Pax Forlag 2019, s. 87-110.
- Nørr, Erik: »Tvangsforflyttelse af kapellaner. Da tjenstledige kapellan N.F.S. Grundtvig skulle være præst og skolelærer på Manø«, *Kirkehistoriske Samlinger* 1982, s. 51-59.
- Pedersen, Kim Arne: »Grundtvig om samfundspagt, gensidig frihed og menneskerettigheder o. 1840«, *Grundtvig Studier* 2004, s. 14-33.

Noter

- * <http://static.uvm.dk/publikationer/2008/demokratikanon/index.html>, hentet marts 2022.
1. <http://static.uvm.dk/publikationer/2008/demokratikanon/index.html>, hentet marts 2022.
 2. Grundtvig 1848, s. 472.
 3. Hansen 2012, s. 28.
 4. Grundtvig 1814, s. 9.
 5. Damsholt 1995, passim; Pedersen 2004, passim.

6. Grundtvig 1838.
7. Møller 2015, passim.
8. I dette spørgsmål er jeg afhængig af Kim Arne Pedersens upublicerede foredrag på Grundtvigselskabets årsmøde 2021.
9. Grundtvig 1831.
10. Grundtvig 1839
11. Jørgensen 1944, s. 337 ff, Møller 2019.
12. Nørr 1982, passim.
13. Nørr 1982, s. 55f.
14. Møller 2016.
15. Lundgreen-Nielsen 1995.

